

TXANA MAITI-MANÁ - JOAQUIM PAULO DE LIMA KAXINAWÁ (ORG)

HUNI KUÍ

NUKŨ SHENI PABU MIYUI TESE XARABU
LITERATURA

Edufac

**NUKŨ SHENI PABU
MIYUI TESE XARABU**
LITERATURA HUNI KUĨ

Organização e Revisão

Txana maiti-Maná - Joaquim Paulo de Lima Kaxinawá

Edufac

2019

Bariã-Rabe pixke itã bune

Direitos exclusivos para esta edição:
Editora da Universidade Federal do Acre (Edufac),
Campus Rio Branco, BR 364, km 4,
Distrito Industrial — Rio Branco-AC, CEP 69920-900
68. 3901 2568 — e-mail edufac.ufac@gmail.com
Editora Afiliada: Feito Depósito Legal

Associação Brasileira
das Editoras Universitárias

**NUKŨ SHENI PABU
MIYUI TESE XARABU**
LITERATURA HUNI KUĨ

Organização e Revisão

Txana maiti-Maná - Joaquim Paulo de Lima Kaxinawá

Edufac

2019

Bariã-Rabe pixke itã bune

NUKŪ SHENI PABU MIYUI TESE XARABU: LITERATURA HUNI KUĪ

ISBN 978-85-8236-091-0

Copyright © Edufac 2019

Txana maiti/ Maná - Joaquim Paulo de Lima Kaxinawá (org.)

Editora da Universidade Federal do Acre - Edufac

Rod. BR364, km 04 • Distrito Industrial

69920-900 • Rio Branco • Acre

Coordenador

Antonio de Queiroz Mesquita

CONSELHO EDITORIAL

Antonio de Queiroz Mesquita (Pres.), Carromberth Carioca Fernandes, Délcio Dias Marques, Esperidião Fecury Pinheiro de Lima, Humberto Sanches Chocair, José Porfiro da Silva (Vice-Pres.), José Sávio da Costa Maia, Leandra Bordignon, Lucas Araújo Carvalho, Manoel Limeira de Lima Júnior Almeida, Maria Aldecy Rodrigues de Lima, Rafael Marques Gonçalves, Rodrigo Medeiros de Souza, Rozilaine Redi Lago, Selmo Azevedo Apontes, Sérgio Roberto Gomes de Souza, Silvane da Cruz Chaves, Simone de Souza Lima

Coordenadora Comercial

Ormifran Pessoa Cavalcante

Editora de Publicações

Jocília Oliveira da Silva

Elizabeth Specht de Freitas Lins

Design Editorial

Nilton Gomes

Capa

Acelino Sales

Revisão Técnica e de Texto

Txana maiti-Maná - Joaquim Paulo de Lima Kaxinawá

Dados Internacionais de Catalogação na Publicação (CIP)

N968n

Nukū sheni pabu miyui tese xarabu: literatura Huni kuĭ /
organização Txana maiti-Maná / Joaquim Paulo de Lima Kaxinawá.
– Rio Branco: Edufac, 2019
148: il. col.

ISBN: 978-85-8236-091-0

1. Índios da América do Sul – Literatura. 2. Índios do Acre –
Literatura. 3. Educação indígena. I. Título.

CDD: 981

Ministério da Educação e Cultura

Secretaria de Educação Continuada, Afabetização,
Diversidade e Inclusão - Secadi

Governo do Estado do Acre

Secretaria de Estado de Educação e Esporte - SEE
Diretoria de Ensino
Coordenação Escolar Indígena - CEI
Assessoria Pedagógica

Universidade Federal do Acre

Pró-Reitoria de Graduação
Centro de Educação, Letras e Artes - Cela
Coordenação Adjunta do Programa Saberes Indígenas – Núcleo Ufac/Rede Unir

Participação

Povo Huni kuĩ dos Municípios de Tarauacá, Feijó, Marechal Thaumaturgo e Santa Rosa do Purus

Parcerias

Funai, Ifac, CPI, Opiac, ASKPA, Lavrinha, Prefeitura de Tarauacá, Prefeitura do Jordão

ELABORAÇÃO/ILUSTRAÇÕES

Adelaide Vicente Kaxinawa, Adelino da Silva Kaxinawa, Adriano da Silva, Domingos Kaxinawa, Alberto Nunes Barbosa, Alcides Ferreira Rodrigues Kaxinawa, Aldemir Kaxinawá Ferreira, Aldenilson da Silva Kaxinawa, Aldenor Rodrigues da Silva Kaxinawa, Amiraldo Sereno Kaxinawá, Anastácio Maia Kaxinawa, Anildo Peres, Aparecido Kaxinawa, Antônio de Lima Kaxinawá, Antônio Dorico Maia Kaxinawa, Antonio Ferreira R. Kaxinawá, Edeusmar Cardoso Peres Kaxinawá, Edmilson Davi Kaxinawa, Edite Cardoso, Ediusma Cardoso Peres Kaxinawa, Eleardo Cardoso P. Kaxinawa, Elias Perez Kaxinawa, Eliesio Domingos Sales, Eliézio Kaxinawá Ferreira, Elizabete Kaxinawa da Silva, Elizaél Barbosa da Silva Kaxinawa, Fernando Henrique Kaxinawa, Francisco Alberdan Saboia Lopes, Francisco Alcidesio Ferreira, Francisco Buretama Kaxinawa, Francisco das Chagas Buretama Kaxinawa, Francisco das Chagas Kaxinawa, Francisco das Chagas Marcelino Kaxinawa, Francisco de Jesus Leonor Prado, Francisco Edemilson Lemes Ferreira, Francisco Edimilson Ferreira, Francisco Marcelino Kaxinawá, Francisco Mardilson Rodrigues Kaxinawa, Francisco Peres Vieira Kaxinawa, Francisco Vanderlei Sabino, Gilberto Marcelino Kaxinawa, Gilson de Lima Kaxinawa, Ivan Sereno Peres Kaxinawa, João Carlos da Silva Junior, João Isabel Enrique Kaxinawa, João Louretama kaxinawá, João Nilson Kaxinawa de Lima, João Sales Kaxinawa, João Valdivino Pereira Kaxinawa, Jocilene Maciel da Silva Kaxinawa, Jonis de Araújo, José Adão Kaxinawa de Lima, José Batista Sabino, José Benedito Ferreira, José Celeste da Silva Kaxinawa, José Edimar Sabino, José Evandro da Silva Kaxinawa, José Jacinto Sérgio, Jose Manoel Kaxinawa Ferreira, José Paixão Sales Macário Kaxinawa, José Paulino Kaxinawa, José Rosteni Paulino Kaxinawa, José Valdemir Rodrigues da Silva, Josimar da Silva Samuel Kaxinawa, Josimar Matos da Silva, Lenivaldo Paulino de Lima, Leuzeni da Silva Situba Kaxinawa, Luciano Sabino Kaxinawa, Lucio Ferreira da Rocha Kaxinawa, Manoel Damião Sales Kaxinawa, Manoel de Jesus da Silva Domingos, Marciano Sabino, Mardilson Sérgio Kaxinawá, Maria Antônia da Silva Cataiano

Miyui haska xarabu

Na miyui xarabu kenekinã, habia nukũ hãtxa kenei shuku xĩshũ axiãbuki. Haska nukũ hãtxa kenea mã meni xará xina-mekãi ishũ ẽ hatu yunua axiãbuki. Hati miyui ma nĩka misbu inũ, habuã miyui nĩkaisbu, habu miyui meni xarabu hatu yuka-tã kene xinabukirã.

Haska hatu kene makinã, habia una shubu merãshũ yu-mebu hatu yusĩ bãitiki ishũ xinãkĩ axiãbukirã. Nukũ miyuirã, na habu rama ibiranaiburã, nukũ miyui xaraburã ana meni bu-maki. Haskakẽ ha una shubu merãshũ hatu yusĩ bãiti xinãkĩ axiãbukirã, ha miyui xarabu hatu yuishũkĩ inũ, ha kene riabu-ma ana hatu yuka imatã hatu kenema bãiti xinãkĩ axiãbukirã.

Nuku miyui xarabu inũ, nukũ beya betsa betsapa xarabu hakimairã, habia nawabũ nuku betxitã; yurãwatã hawẽ beya xarabu nuku beyawamani nũ ikũ kiranai. Nawã hawẽ beya besti nuku yunua aki, nukuna akamarã.

Haskakẽ na unuri, ma nũ kene meni xinaki inũ, ma habuã hatu kene inũ, beya xarabu hatu yusĩ bãiti xarabu, mae tibi akũ shuku tanaibũ, nukunari hatu yusĩkĩ inũ, hatu meniwa bainaki ishũ xinãkĩ axiãbuki uĩra kawẽ.

Haska xinãtã nũ hatu meniwa bainamarã, nukũ hãtxa inũ, nukũ beya xaraburã nũ hakimai keyu tiruki. Haska matu yuimakinã, ma nuku habiskawaibũ ẽ matu yuimai ikairã. Na habia mea tibi nũ hiweaburã ma nukũ hãtxa inũ, beya xarabu ana nũ akĩ pewamaki; nawabũ ena besti ea ashuwẽ ishũ, nuku hawena besti yunua nũ hatu ashũmiskirã. Ana haskabuma, hanukãi nukuna rikabis hatu yusĩ inũ, hatu meniwa bainakirã, hatube yubakai petanã.

Haska ẽ matu yui tese kene shũshuki hanu yuitã, tapĩtã, xinãtã matũtseri hatu shukuatã, hatu benimawa bãikawẽ, nũ hatu haskawamarã, nawabunã ea besti ashũkawẽ ika ikani kikirã. Ma nuku haskawakĩ beyawa xinaburã; haskakẽ habia beya rabe hatu uĩmakĩ inũ, hatu meniwa bainakirã.

APRESENTAÇÃO

NUKŪ SHENI PABU MIYUI TESE XARABU – Literatura Huni Kuĩ 1 foi elaborado a partir das pesquisas que instrutores vinculados ao Programa Saberes Indígenas na Escola, Núcleo Ufac, realizaram durante a formação inicial e continuada, juntamente com professores Huni Kuĩ de quatro regiões do Acre.

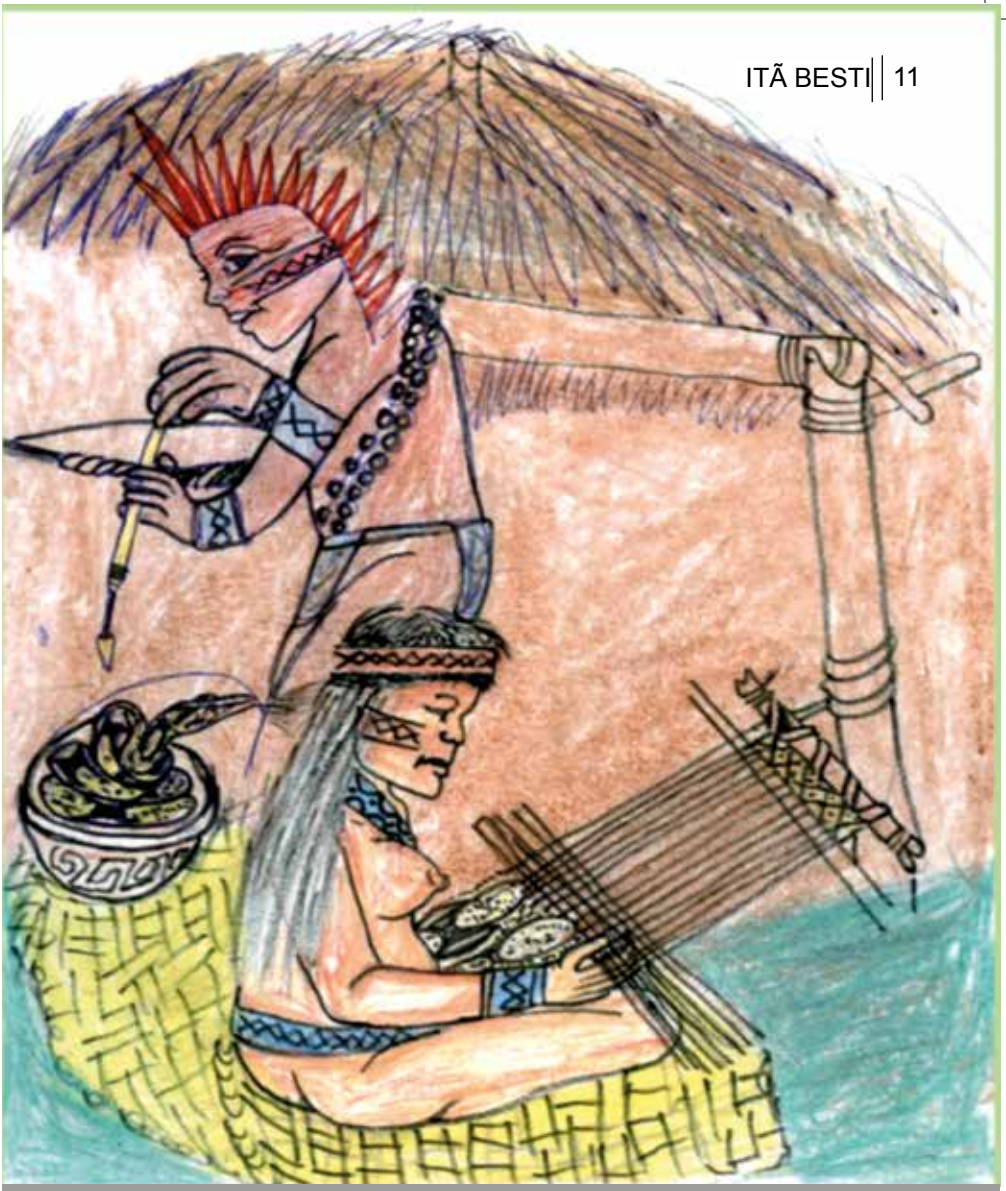
A formação aconteceu na Terra Indígena Praia do Carapanã, aldeia Água Viva, onde esses formadores se dedicaram a pesquisar as histórias antigas que fundamentam o universo cultural próprio. Esta obra foi idealizada para o 3º ano do ensino fundamental, que se compõe pela Literatura Huni Kuĩ 1 e por uma cartilha de Hãtxa Kuĩ.

Os encontros de formação são momentos importantíssimos, em que as pesquisas realizadas pelos professores Huni Kuĩ, junto aos sábios de suas comunidades, são partilhadas. Também são espaços de diálogo e reflexão sobre propostas de modelo de ensino dos conhecimentos próprios, que inclui a língua e a cultura do seu povo, ou a cultura do povo expressa pela língua Hãtxa Kuĩ.

Trata-se de um material didático que servirá de fortalecimento para a educação escolar Huni kuĩ, uma vez que aborda os conhecimentos tradicionais do referido povo e que poderão ser trabalhados em sala de aula, nas escolas Huni Kuĩ do estado do Acre. Também podem ser utilizados para o letramento dos alunos, assim como para a formação dos professores que irão atuar no ensino da língua Hãtxa Kuĩ.

O Programa Saberes Indígenas na Escola, financiado pela Secadi/MEC, tem como objetivo ajudar no desenvolvimento de ações formativas voltadas para alfabetização e letramento, dentre outras ações. Sendo assim, através de um Termo de Parceria com a Secretaria Estadual de Educação, tem-se um incentivo e apoio à publicação desse importante material.

Os textos realizados pelos professores indígenas Huni Kuĩ foram feitos por eles, para eles, a partir de suas necessidades escolares e em sua língua própria. Dessa forma, desejamos que a presente obra some-se às práticas pedagógicas vivenciadas na esteira de um projeto que seja específico e diferenciado.

AĪBŪ YUBE INAWANI MIYUI

Nuku nabu bai teima hiweaburā, eska paunibu kiaki: aību bai shubu waima merā kashū, risi tima tātāmis. Ana tima tanū ika kashū, yube shuku bena sākā pixta betxini kiaki. Sākā pea huyua betxini kiaki, bai kapukeirā. Haska rakakē:

- Ē!, haskaira hawērua haira raka raka! Hawē kate uītā kenekī haska riwakatsi ē ina wai! Itā. Atxi birani kiaki, ha atxi bāi hawē xumu merā kerū atā, bepuni kiaki, habia hawē bai shubu anurā. Haskawaimashū, hanu hawē risi timai kashū, xumu bepētā hātxawatā bepu tātāmis bira.

Ha aĩburā yumeya, hawē yumerā, txāpa pixta, haska bia ma kespīmā xini tsakai nia. Hatū ma ibu bai yanu rayaika manamis ini kiaki. Ana ibu rayai kaya manawai kani kiaki, bai shubu anurā. Ibu itxū kakī uĩ kubaina, ha ibu aĩbu itxū kakī uĩnū, xumu bepētā uĩtā, ana bepu bainai betxini kiaki. Ma na-tiā taska binishū uĩ tātāmis, ikirā. Runu kate uĩtā, kene kinā, unu mukama mixtīwai ini kiaki, kene sākā xarabu wairā.

Haskawai uĩtā ha yumepā xināni kiaki:

- Hamaki ē ewanā, hawa uĩ ishu mekāi uĩnū; iwanā ha xumu pixī turuwē bepu bepētā uĩyānā; runu sākā pixta ini kiaki. Haska uĩtā, ē iwanā na bepu baini ishumē! ini kiaki. Haska uĩbaini unu katani hushū, ibuwā uĩyamakē, hawē txara beshū ha runu tis, tis aka, teku, teku ikaya. Haskaya ha yumepā he-netā, hamakiri xini tsakanū ika katā katā mis bira. Haskamis bira ana shaba betsa tiā, ana ibu manaika, ha ibu naxi kani kiaki, ūpash txipūti anurā.

Ibu haska kainaya bira, ha yume kashū xumu bepētā; pia rebuwē timanū ika ikainaya, yuini kiaki:

- Hamaki ea haskawa yamawe, mĩ ē shuta kirā! Ani kiaki, haskawa tetu itā.

- Mĩ tsuamē? Ani kiaki.

- Ē yubeki! Ani kiaki, runū akinā.

- Habu nukū ibuwā nuku pima pewa yununā! Ani kiaki.

Haskawatā yubekā akī:

- Mĩ pubēnū ika ikawāi, unu nawa anūkawe! Ani kiaki.

- Haska kenā kawē! Ani kiaki.

Haskaya iuni kiaki, runu yubekā yume haukeawa baīkinā. Haskaya ha ibu naxika ibai hushū benarā, nixma pakeni kiaki, haskaya ibuwā benai nash ikama ini kiaki.

Haskaya ha runu yubekā hawē shuta nawa tsakamai kai-rā, tsaiska iuni kiaki. Neri huwe ikirā, unu bari kaya ushānibu kiaki. Ha yume peutā, shebū txixkēki ainitā, petxux maimatā, ha runu petxuxki turua ikū kaini kiaki, runu ushairā. Tāpe merā usha kanirā; ha yume ukemerā atā, ha runu tāpe keshea ikū kaini kiaki. Unu mitsekeni merā ushākinā, ha yume ukemerā atā, nisa mawaskiri atā ha runu, hamamaki raka ikū kaini kiaki ushairā. Haska kūkaini kakī atimas unu shaba uī tuxinibu kiaki. Haska betxitā ha runū hawē shuta yununi kiaki:

- Uītawē shutā hawa nawabu mekāinā! Aka.

- Ia!, Itā bira txatxi kūkaikī uī kubainarā, unu hiwe tsau, tsau isa, bana kari mawesheke bāi baina, habia bariri ushabu unu hāsh iki mani nibu kiaki. Haska uītā inū, nīkatā e ika txixte kiri sheke kirani kiaki. Haska kirani huaya, hawē shutā yukani kiaki:

- Hania? Aka.

- Usha unu shepu maya kani kiki! Aka.

- Hamaki ua nawa betsa akiuwe, harā yaix nawabu kirā! Ani kiaki.

Haskawashū iu kubāikī, unu ana mae betsā nuku nibu kiaki. Unu hiwe sapa benebu tsau, tsau isa, haska betxitā ana yununi kiaki, yubekā yume yunu kinā. Ha yume yunua kashū uī kubainarā, rasibis ushabu, kini kesha nituxiaya, aību bekua meshu kirani kiaki, isū tanū ika huirā. Haska kirānā hawē tae petxī isū kani kiaki, yumepā tae petxī isūnā. Haska ha yume e ika, txixtekiri shekeni kiaki. Ha nishū uīnū, haki isūkinā unu tae pexuru akāyama kiaki. Ha isū menetā hawē hiwe kini merā, irui unu puīki tsibetsu pakesni kiaki. Ha iru kainaya hatu uīyānā, rasibis usha baī, baīnabu, hatū aī txixui ibāi, bainabu; hāsh iki mani bainabu hatu uīni kiaki. Hiwe ewapa merā irushū hatu uīkinā, haska uītā, ana hawēri tashni kirāni kiaki. Haska kiranaya, hawē shutā yuka yuini kiaki, haska uī tanairā. Haska ē uī tanai aka, yuini kiaki:

- A!, haki ariwe, kukix nawa burā! Ani kiaki.

Haskawa kashunā hatu itxapa kaya tenāni kiaki, ha nawā kayā hiwe ewapa mataburā.

Usha hatu berua, haraquiri katima meshu baunaibu hatu akinā.

Haskawatā kawe iwanā ima birani kiaki, hutima kukix nawa berutā bekanirā. Haska kirani unu bari kaya irua usha nubunā, kukix nawaburā ibiranibu kiaki. Kukix nawa rikabia, mexu tanaya hatu txibā kanirā. Mexu merā habia titū tashkā rekua, txasha, txasha iki, hi, hi, hi iki, sai, sai iki, unu binu bauna ixī, ma pena kemaya na habiaska ria baunibu kiaki. Haskayarā, ha runu yubekanā shū akī heneama, hawē shuta nisa mawaskiri aka, hamamaki raka shū ikū kirani kiaki.

Haskashū nīka kūbirani, bekinā unu ana akū beabuma, eskarabes besti sai, sai iki iwanibu bunibu kiaki. Haska ana ushaburā, ana beabuma inibu kiaki, nixma, nixma ini kiaki. Haskaya:

- Ma nū beama shuki! Ini kiaki. Haskatā bei unu hatū hiwetā nuku nibu kiaki. Haskai bai tsumē nitā; yuini kiaki. Ha runu yuberā ha ini kiaki, yura iuwarā, ha yube Huni kuñā mashku ini kiaki.

- Ruā, kariwe nukū ibuki nukushū uīrikawe, nuku manui kikirā; earā ma ē kairā! Ak.

- Haska kenā kariwe! Ani kiaki.

Haskatā ha yube nimerā si ipasaya, ha Huni kuī, yume ibuki nuku tuxini kiaki. Ha haska xina, hatu yuikī, na hawē kena hatu yuini kiaki. Ha neriri ini kiaki, kena kuī yube tae kiranirā.

Hatū muyui kene xiā: Tene/txana sapa (Norberto Sales)

Hatū miyui hatu yuini: Tuī (Romão Sales)

Hatū ramiwa xina: Tuī (Acelino)

RUME KURU MIYUI

Rume kururā huni rekuya ipauni kiaki. Huni rekuya hiwekē, hawē aīnē yunua kayama kiaki, Rume kuru piaya kai-

rā. Rume kuru piaya kashū uīyānā, bashawa kayāwā niri ikai uīkī, baki kayāwā niri ikai uīkī, haska xarabu uīkī, shubuanū itā shubuani kiaki. Shubu washū manai nini kiaki, ha manai nikē huni kiaki; teis kiririrā. Ha teis kiriri hukī uī kubirākī, shubu betxitā uī kubirākī betxini kiaki, Rume kuru betxi kinā.

- A!, mī hanu niamē txaī? Aka.

- Ē nenu niaki! Ikaya. Yukani kiaki:

- Mī hawai ikai? Aka.

- Na baki kayawā niri ikaya, yuinakā piabū, shubuwashū ē manai ikai! Aka.

- Haska kenā ē mibetā manai! Ani kiaki. Haskawa peki ishū, hikiwe ani kiaki. Ha hikishū mana nubū, huyama kiaki, pui baberā. Ha pui babe hui: bī, bī isheni kirā txā ini kiaki, hawē shubu anurā. Haskatā yukani kiaki, pui babē yukakinā:

- A!, mī hanu niamē txaī? Aka.

- Ē nenu niaki! Ikaya.

- Mī hawai ikai? Ani kiaki, ana yuka kinā.

- Baki kayāwā betxishū, shubuatā ē manai ikai! Ani kiaki.

- A!, haskamē! Ikaya, Huni kuīnē akī: hikiwe ani kiaki.

Ha hikishū mana nubū, hawa huamaskē, pui babē hatu akī:

- Txaī, manayuwe, hatishū hui mekāi uī tanunā ika; bī isheni kaini kiaki.

Hatū muyui kene xiā: Tuwe (Valdeusmar Mateus kaxinawá)

MAI NAWÁ MIYUI

Mai nawá miyuirã eskani kiaki, huni aĩbu inãi mabu, hawẽ aĩ tuyawa xina kemukĩ:

- Ea pama rera shuni kawẽ ã sheairã? Ani kiaki.
- Haska kena kawẽ! Abaini kiaki.

Kakĩ uĩ kubaina, unu taxi raka betxitã:

- Habianu tsaushũ ea manawe! Abaini ina kaini kiaki. Ha pama nia rapirã, txanã kãkã shuku iki, hanu mai nawabu hiwe-aburã. Pamawẽ ina kaini unu hawẽ mebi betsaki pẽ itã;

- Na habia mia ashunũ uĩrawe! Ani kiaki.

Haskawa ha benebe hãtxai ikaya, unu banai nĩkani kiaki, aĩnenã.

Haskai nĩkatã, hawa iki mekãitã uĩyãnã, unu txanã kãkã tuku tukuwai uĩnũ, huni ewapa txara tsuma tashni kirani kiaki. Haska kiranaya, ha aĩbũ haskai mekãitã uĩnũ itã, nishũ uĩnũ, hawẽ txara bitãni kiaki, ha benẽ pama mere shuni tash, tash ikayarã. Ha txara bitã ninũ tanaya, ha ainẽ yuipanã, ea rukũ tsaka tiruki itã xinãni kiaki.

Haska xinātā teneshū uīnū, ha mai nawā kanū bikatā he-
nea kakinā, hawē benerā pixiki tsā ani kiaki. Haskawa resh ikirā
tī ikaya, uī, uī atā, bitā iatā ikaini kiaki; txanā kākā bexa, bexawa-
tā iru kaini, mai kini merā hiki pake sirā. Haska kainaya:

- Ei! Ē benerā mai nawā ea tsakā baini kiki! Hatuki txani
tanū ika kuxinis hukī hatu: hu!, atuxini kiaki. Haskai nīkatā:

- Mī tsa! Hawa mekāi?

Hawē betsabu ikirā. Haska kirā aībuki nukutā yukabu.

- Hawa maki, mai nawā ě bene ea tsakā bāishuki! Hatuani kiaki. Hatu haskawa, haska kenā uīnū bukawē ibaini bushū, yuka nibu kiaki:

- Hanishū ashumē? Akabu.

- Na habia pama mebi mereaya, nenua tashni kirā ashuki! Hatuani kiaki. Haskaya bena baūkī, natiu mai kini sawea betxi nibu kiaki. Haska betxitā, turi hepe tashu bikawē ika yunu name nibu kiaki. Ha hepe tashu bitāshū nuaburā, unu bismani kiaki. Haskaya turi nixpurū bitawē ishū bitānibu kiaki. Ha nixpurū bitāshū nuaburā, unu kama, hanubis yātūa kakeaya, hamaki pabu kani keya bitākawē inibu kiaki. Ha pabu kani keya bitāshū akabu kairā, abisma kaini unu ti ini kiaki. Haskaya hawē betsa mashku iki:

- Hatishū hutxi bushu mekāi ě uī kai, hutxī! Ani kiaki. Huni mētsi sipa ikirā. Haskatā hawē pia kuī hashkātā ipasni kiaki, mai kini merā hiki kainirā. Haska kaini unu butuarā, habia nekeri keska uītuxini kiaki, bai tapi, tapi isa, unu himi tusa baina uītuxini kiaki. Ha himi tusa baina uītā:

- A!, ě betsarā unu habiari bui kiki! Ini kiaki. Haska kaini kakī, uī kubinarā, mani sere tanakī uī kubinarā, unu hiwe serea uī tuxini kiaki. Haska kaīkī uīyā, yushabū mani shukai tsaushū betxitā:

- E!, neri huriwe txaitā, mapeke riwe? Ě mani shukai ikairā, txaī nawā buāshuki, nū hawē taka nai nunā! Ani kiaki.

Haskaya ha ma mitu tāxiābu txashu nane ināni kiaki. Ha nami inā pikī kashketā nusha baini kakī, uwa hiwe betsanu pē ikarā, habia mani shuka riā tsaushū betxitā:

- Huriwe txaitā, neri mapekeriwe, na ě mani shukai ikairā, txaī nawā buāshuki nū hawē taka nai nunā! Ani kiaki. Haskawashū ana piti xarabu inā nibu kiaki. Haskawabu pikī, unu shuku betsanu hātxawaibu nīkani kiaki. Haska binu baini ua pē ikarā, hawē betsarā ma pashka, pashka ashū naneabu uī tuxini kiaki. Haska uītā ikainaya betxi nibu kiaki:

- Ei!, ha txai huai, neri huriwe txāi! Na txāi nawa beshuki nū pinunā! Aka.

- Ia! Itā uīyānā. Hatiritū sheki tubā nūbū, hatiritū mani hua nubū, hatiritū atsa hua nubū, hatiritū mabesh waibu uīni kiaki. Haskai benimai, sai, sai ikaibu uīni kiaki. Haskakī bawa keyutā, piri nākawē itā, itxai keyutā pikī kena nibu kiaki:

- Ikirawē txai! Akabu ia ika tsautā, piaitū besuakī, hawē betsā nami shuiyabu haumēs ramā, ramā akī, ha nami hiwe betsa nushū inābu nusha baina, ha ani kiaki, pikinā.

Hatū muyui kene xiā: Īkā Muru, Batxi nawá

Hatū miyui hatu yuini: Kupi (Alfonso Manduca Mateus)

NAI TARE NAWÁ MIYUI

Nai tare nawa burā, yuxibu uī paunibu kiaki. Hiweirā nai merā imisbu kiaki, unu nai tatxa kaina nurā. Haska inū, na bari kaya txē hawē rais ixpi aki:

- Ris!, ris! Ikayarā, hanu kawāmis kiaki. Nai tare nawa

burã habia hemãiti tibi kawã mis kiaki. Haska kawãkĩ nuku nabu, hanu hiwei pea buma uĩ bainarã, unu bema betsaki mae mis kiaki.

Haska inũ, nai reranũ iwanã, rera misbu kiaki. Ha nai rerai habiti itxatã, nai tare nubunã, unu ma mexuaya, ha nai ri inũ ika, tẽ! Iki itanaya, ma bari kai kiki ika, mexu kiri ana akĩ ri akaki ika hene bãi misbu kiaki. Haskai hene bãi xinabu, ana shaba betsã beaburã, ma ana tabuyaka xina uĩtã, ana rera bãumisbu kiaki. Nai tare nawa burã huniwã mixtĩ kiaki, keya tapama txãpari mixtĩnã, habiaska huni ewaburã. Na bari kaya rẽ ikai nũ nĩka misrã, ha nai tare nawã rera, ri inũ ika tẽ iki imis kiaki.

Hatũ muyui kene xiã: Meka (Francisco Vanderlei Sabino)

RUME KURU MIYUI

Bixirã akũ imisbuki, unu nai anua beri, beri ikaiburã. Bixi kaya inũ, pena bixi yui misbuki. Pena bixirã akinã, na bixi ewa-

pa beri, beri isheni raka aki imisbuki. Haska inũ, bixi kenarã ixma kiaki, isa hana ruaburã. Bixirã yuxibuki, rua nanã miski: ma mexukẽ nai beisaibũ, bixi kawani unu bixi kainai uĩ xinarã, yuraki bixi miski. Haska uĩtã bixiama ikatsirã, eskatikiki: mĩ yura tibi metui.

- Nenu ishanũ!, nenu ishanũ! Itiki. Haskama ixianã, nimerã ka bixi txakayama miski.

Hatũ muyui kene xiã: Siã (Francisco das Chagas Kaxinawá)

Hatũ miyui hatu yuini: Pae nawá (Francisco Pers Vieira)

BUNA MIYUI

Hati buna bataya xaraburã, hatũ kenarã na xarabuki nĩka kawẽ:

- Kuru buna
- Shawã puĩki buna
- Buna bisu
- Shara bata
- Samũ buna

Yunu xarabu banatanã ha atimaki: tama banatã atimaki, sheki banatã atimaki, nĩkaismakĩ akarã, tama beru inũ, sheki-rã beru txumi mixtĩ misbuki. Bake kãĩ benayatũ atimaki, haska meni matũ akarã, bake ixtarã, txishu miski, buna atã ae iki-rã: shua shanũ itiki, yume buna bata amairã: shuwa shawẽ, shuwa rawã shawẽ atiki. Haska inũ, aĩbũ bake bisma hawẽ matu inũ, bata kapãshũ amatiki, habu napeke nunã, haska xinarã hanu bake bibãĩ miskiaki.

Buna txatxinã xarabu:

- Buna kaya
- Bunawã
- Buna kuru
- Banĩ buna, hatirã txatxinã isĩ xarabuki.

Betsarã, nukũ beya betsa yui imisbuki, bunawa yui-kinã. Bunawa katsirã mani bana txakayamatã, hatu mut-sashũ amai imisbuki, habianu pakarĩ xarabu hatu mawa shũkĩ hatu meniawatirã.

Hatũ muyui kene xiã: Busẽ (Francisco Buretama Kaxinawá)

YUSHABU PĪTSI MIYUI

Nuku sheni paburā haskani kiaki, hunibū hatū raya xarabu keyu yunū iwanā ana mitua bumarā. Hatū rayatikis ikī, mitua bumakē hawenabu pītsi kani, huni betsa rayai kashū ixā kuxashū beshū, bawati mamaki rūtani kiaki. Haskawai hawē rais aībuwā uīn kiaki, ha uīyā ana piti betsa pikatsi ikama itani kiaki.

Haskai ha yushabu ana hawa pikatsi ikama hawē shapu besti aki tsaukē, aībakē bawashū pima paya ana pikatsi ikama ini kiaki.

Haskaya:

- Ewã, mia mani shuishūpa, mĩ metu nainunã? Aka.

- Miãx awex, mani shuishū metu naikinã! Ikaya.

- Ewã, atsarã hawẽ tapũ mia si, si ashūpa? Aka.

- Miãx awex, atsa tapũ si, si ashū pikinã! Ikaya.

- Ewã, mani mutsarã mia tuashūpa? Aka.

- Miãx awex, mani mutsa tuashū akinã! Ikaya.

Unu rasibis pimanũ iwanã bikawa, hẽ ikamaskẽ, aĩbakẽ xinãkĩ: hawa pinũ ika iki raka! Ishũ xinãni kiaki. Haskatã uĩ-bãukĩ betxini kiaki, hawẽ rais sĩ ixã kuxashũ rõtã bainarã. Ha runua betxia ikai betxini kiaki.

- Ei!, na uĩ ikiraka? Itã.

- Ewã, mĩ rais sĩ ixã kuxa biranarã nabĩ runukẽ! Aka.

- Ex! ea menã bawa shũriwe pinunã! Itã.

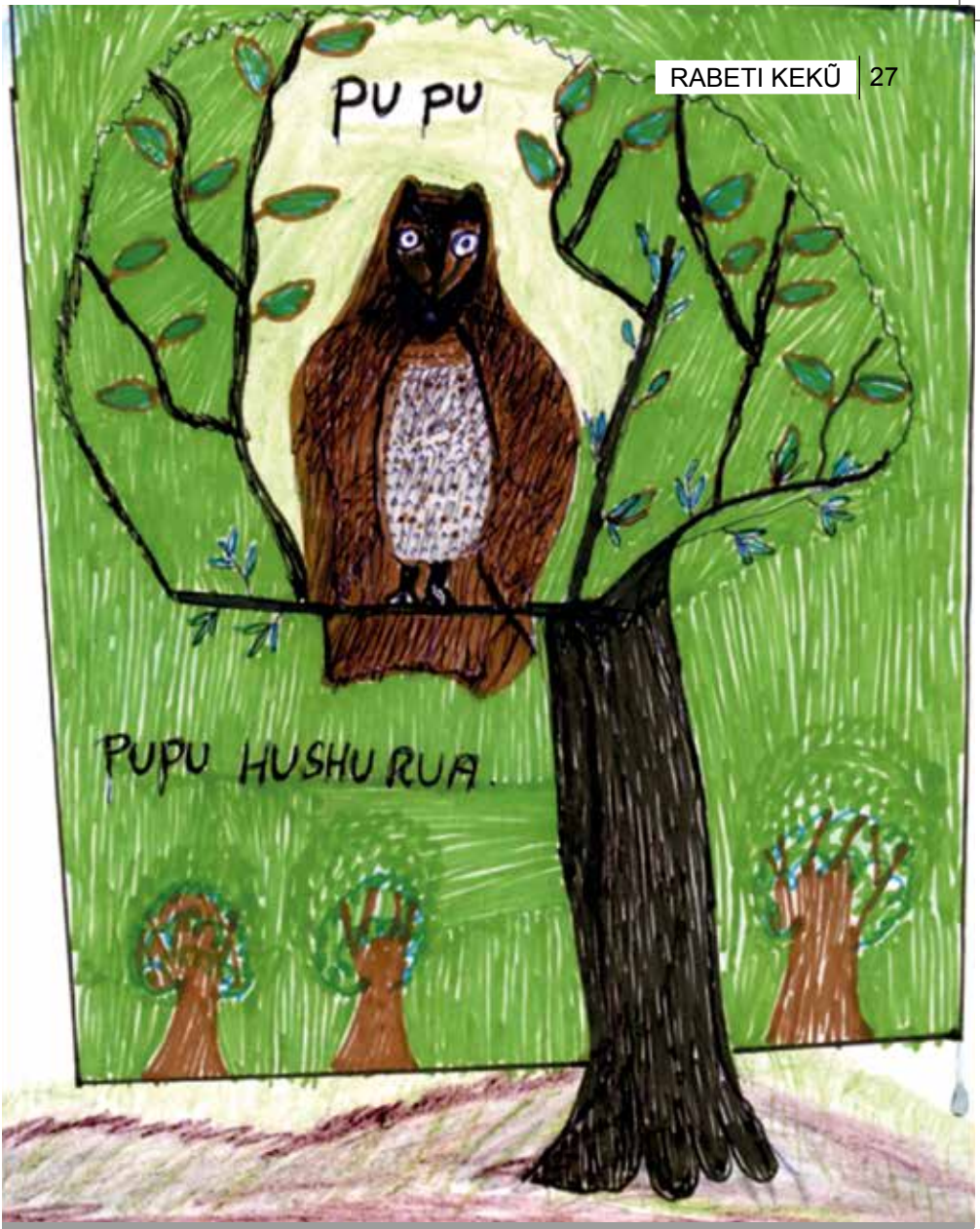
- Ewãx, atsarã ea hawẽ tapũ si, si ashūwẽ, manirã ea tuashūwẽ! Ikaya.

Hawẽ bake aĩbũ siwashũ, putetã shui shuni kiaki. Ha shuitã ibu yushabu inãna, unu yaniwa yama kiaki, haska yaniwatã, ikirã eskani kiaki:

- Ex, harakiria ã huai? Ë raka unuria huai? Unuria ã huai! Ini kiaki. Yushabu pĩtsi haskanikẽ, na habia eskatiã habiari yui misbuki; yaniwatã harakiria ã huai imisbuki.

Hatũ miyui kene xina: Busẽ (Francisco Buretama Kaxinawá)

Hatũ muyui yui xina: Ibã (Luiz Alfredo Kaxinawá)

PUPU HUSHU RUA MIYUI

Nuku sheni pabu hiwearā eskani kiaki, ha shanē iburā ketash aīyā ipauni kiaki. Haskaya hawē aī betsarā, shubuwā txipi ushamis ini kiaki, haskanu tewea ushai imiskē huni kiaki, pupu yuxiburā. Ha pupu yuxibu hui shubuwā petsā ini kiaki, haskaya ha aībū nīkatā, teshū kāi uīyānā, nia betxini kiaki, ma huni ramiarā. Haska betxitā aībū yukani kiaki:

- Mĩ tsuamẽ? Aka.

- Ê pupu hushu ruaki! Aka.

Hari atã ha aĩbube yubakani kiaki, habe uĩnãã katsirã.

Habe haskaimarã hupauni kiaki, pupu yuxibũ huni kuĩ aĩbu betximarã.

Pupu yuxibube haskai hiwemiskẽ, ha shanẽ ibuã ena-bũ uĩtã yuiyabu, ha pupu yuxibuki kayakĩ, aĩbu kuxani kiaki. Haskawa xĩkẽ, ha aĩbu beruma kaini kai, unu yami nawaki nukuni kiaki. Ha yami nawarã habia aĩ rasiari ini kiaki. Haska biarã, ha aĩbu kai betxi tanã:

- Menã neri ea iwe shũrikawẽ, aĩ wanunã! Ini kiaki. Haskawashũ bimarã ha aĩburã raya kapa txakama ipauni kiaki. Haska kainima kenã, ha pupu yuxibunã, aĩburã bena pauni kiaki.

Haskamis ha aĩbũ bawa xini ushani kiaki, ha rakashũ nĩkani kiaki, pupu keui unu bismairã:

- Po!, po!, po! Ikai nĩkani kiaki. Haskaya ha aĩbu iki:

- Ê!, pupu hushurã hui kiki! Ini kiaki.

Haskai rakashũ nĩkanũ, ana ikai nĩkanũ, ma hawa kuxira hua, shubuwã petxĩ ituxini kiaki. Haskaya ha aĩbu teshũkãi uĩyãã, nia ini kiaki. Haskaya ha pupu iki:

- Mĩ nenu huni biakẽ ã natiã mia benaniki, na ã miki nuku tuxiai! Ani kiaki. Haskawatã hawẽ batxi peutiwatã, peu baini kiaki, ha pupu yuxibũ iukinã.

Hatũ miyui kene xina: Bane (Aldenor Rodrigues da Silva Kaxinawá)

Hatũ miyui yui xina: Maya (Rufino Sales)

BAI KUA KATSI HABU SAMAKETI

Bai ewapa kua katsirā aĩbube usha timaki, penai shaba kiranaya, mapu bitā mashki pe tiki. Ha mashki bushka hushu petā, bari kuai manatiki. Bari kui manā nābi rakatanaya, mai kui keyui, bari xubi, xubi itanaya, hanu mĩ sai, sai iki, hi, hi iki, shei, shei iki, mĩ itanaya, niwe bĩki ibirā miski. Haska kāi kawā txi bitā bai kausū kake tiki, risi txuka hi metashki puwē tiki. Haskawatā txikēti taewa tiki. Keťi taewa biranirā eska tiki:

Mari binā, binā!

Txibanaki txibane!

Uke manā betsaki!

Nawa bai kui kuai

Manā tarame birani!

Nawa tete peiwē bekatani!

Pirushū, pirushū!

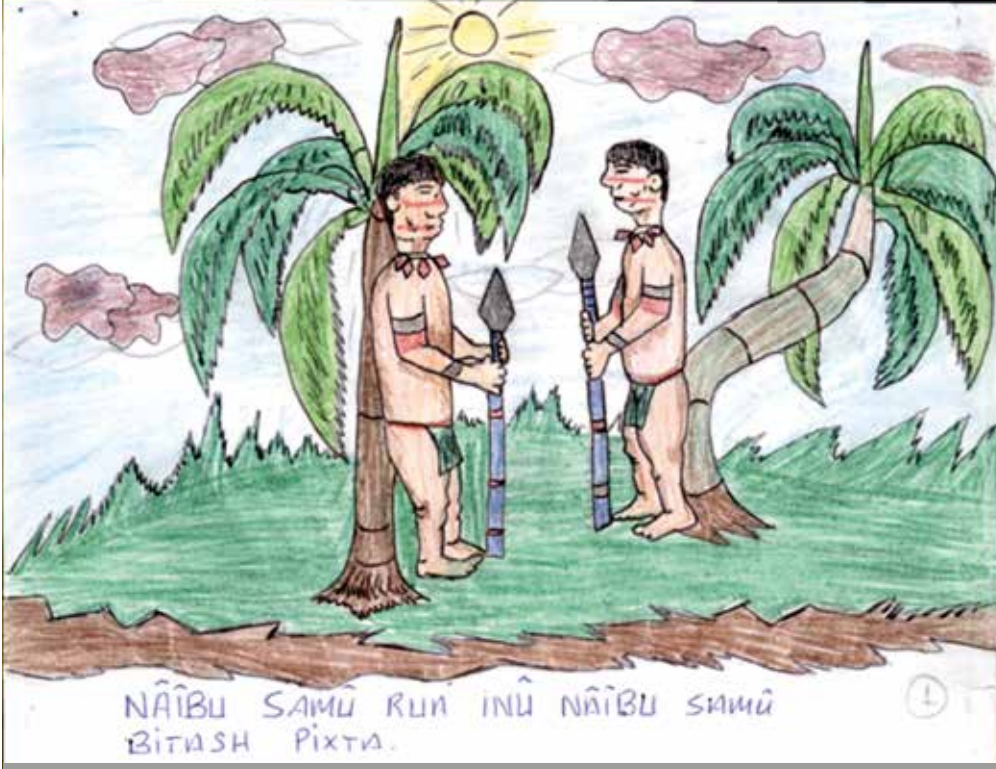
Txibanaki, txibane!

Nawa shau kua kuai!

Nawa kanu peiwē bekatani!

Iki, sai, sai iki. Ha risi txuka menunū ika beirā, hawa betsa rakaismaki, hi metash keyu menuirā. Bai kuirā haska tiki ūira kawē!

Hatū miyui keneshu: Busē

NĀĪBU SAMŪ RUA INŪ, NĀĪBU SAMŪ BITASH PIXTA

Hawē betsabe tari hiwearā, tsupibu bake hiweaburā haska pauni kiaki, habu rabes hiweaburā. Piska shashu washū beūnibu ipauni kiaki. Sakuya nawā nuku akaburā nū hatu aria tiruki imisbu bira. Sakuya nawā hatu mekinā, ha nāta hiweabu hatu akaibu nīka misbu, yubakai imisbu bira. Habia rabe aīyābu, ha iuwa besti bakeya. Haska hiweabu, piaya kanawē nū haya raya shanunā ibainibu kiaki. Haska kaini kairā, unu hi bema pe anu inū, hepe mapuanu nukutā, hawē betsa Samū Rua yuikī:

- Ruã, turi nishũ uřtawẽ, nenushũ mimawa shununã! Aka.
- Ia!, ika kapauni kiaki.

Haska kainaya, Nařbu Samũ Bitash pixtatũ apauni kiaki;
hawẽ shetawẽ hepe meshte tãtãkĩ shubu pewa kinã.

Haskawatã apauni kiaki mimawa kinã. Mimawairã eska
pauni kiaki:

- Shemẽ shebi!, Shemẽ shebi! Ikaya, shawe batxia huai
bipauni kiaki.

Hatũ miyui keneshu: Pae nawá (Francisco Peres)

MIYUI BAWĀ TARI

Bawã tari puearã eska pauni kiaki; raya kapa, rekuya,
pitxakayama mis ipauni kiaki. Haska rayai kairã, ma penai

shaba kakeaya kapauni kiaki. Haska kaĩkě hawě rais sĭ bawa shūkinā, tubā kinā txitxā ewapa matawa shūpauni kiaki.

Mani shuikinā, mabesh kěpu ewapabu matawakinā, atsa kětxa ewapaki neshe shūkinā.

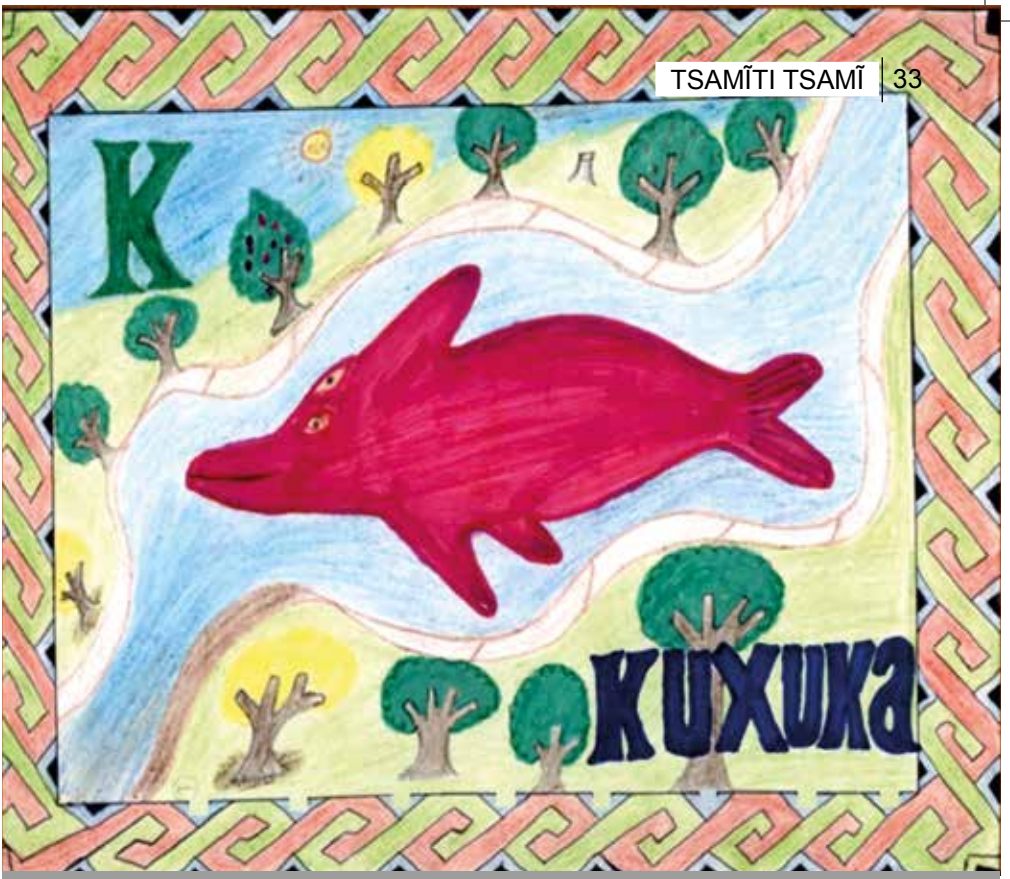
Ha rayai karā, tapi unu peshea kakeaya hupauni kiaki. Ha nuku tuxiaya rais sĭ piti inā pipauni kiaki. Ha piti keyutā ana mabesh anū ika:

- Shekĭ tsis!, shekĭ tsis! Ikaya.

- Ana beakĭ ewapama watā awe! Aka. Beashū apauni kiaki.

Haskatā usha xina, bestětā pui karā, unu pashku rebu matawa pauni kiaki. Isuwā buirā, ui ika bai mata ikas kăi pauni kiaki, unu sha ipasirā.

Hatū miyui keneshu: Maya (Rufino Sales)

KUXU IKA RAMINI MIYUI

Kuxu ika ramirā eskani kiaki; yushabu yanā hawē shebi keshā tsamia betxishū babeni kiaki. Haskaya hawē rais piaya kaya yuini kiaki:

- Ruā na yanā ē babā mapuki tsamia ē babe shuki, uīyuwe! Aka.

- Hani atxī, ha pamarā! Iwanā hawē shetawē kepeškī taix axarani kiaki. Ē bakē mapuki txakabu tsamiarā ishunā. Haskawatā piaya kani kiaki, ha ka ibai ma hui, hawē bai tsišumē huaya, yuini kiaki, aībake yuikinā:

- Hae, hae, hae! Ewā ē raisinā, yanā ē shebiki tsamia ē babea; ē babakia ē parā, hawē shetawē tuxa bainaki!

Haskaya ha rais ma hiwe rapi hukī nīkani kiaki. Haskai nīkatā:

- Haskakī ē rais sī ea itxakawashumē! Manawe ētseri itxakawa nunā! Ini kiaki.

Haskai nīkatā ana huama, hanua ana txītūkāi, rau txakabu bitā,

kawashū yuāni kiaki, ha rau txakabu yuānā, rau txakabu bairā, bawa bake ramini kiaki. Ha bawa bake ramia bei nukuaya, hawē atxī yukatā, piti inātanaya, yuini kiaki:

- Atxī, hanu bawa bake nuyai tī ika ē mia beshū shuki uīwē! Ani kiaki. Haskawa ia ikaī, kawashū beshuwā, ha kawa bibāi txi rekē anu napuni kiaki. Ha napu tanarā, unu txix ini kiaki, rau txakabu bairā. Haskai uinū unu kawa ramex tanaya, butebirā rais inā paya, ha rais sī yuikī:

- Habia mia mesti ē mia beshuāki piriwe, mī babarā, tsumī ināyamashawē! Ani kiaki. Haskawa ha yushabū bawa bai unu niskā tuis iki, ē naxi kai ikaya, aībakē itawē ani kiaki. Haskawa kai unu pashkuki butuni kiaki. Ha bututā pu itā hiki, hiki iki, ana hikitā tashni paya ana tashniama ini kiaki, ma kuxu ika ramishurā. Haska yane huama, pes pakeaya, haskai iki mekāi ika kashū benaburā, nixma ini kiaki. Ha bena bubukī ma ramia unu bu iki, reshū ikaibu betxinibu kiaki. Haskaya ha aībake:

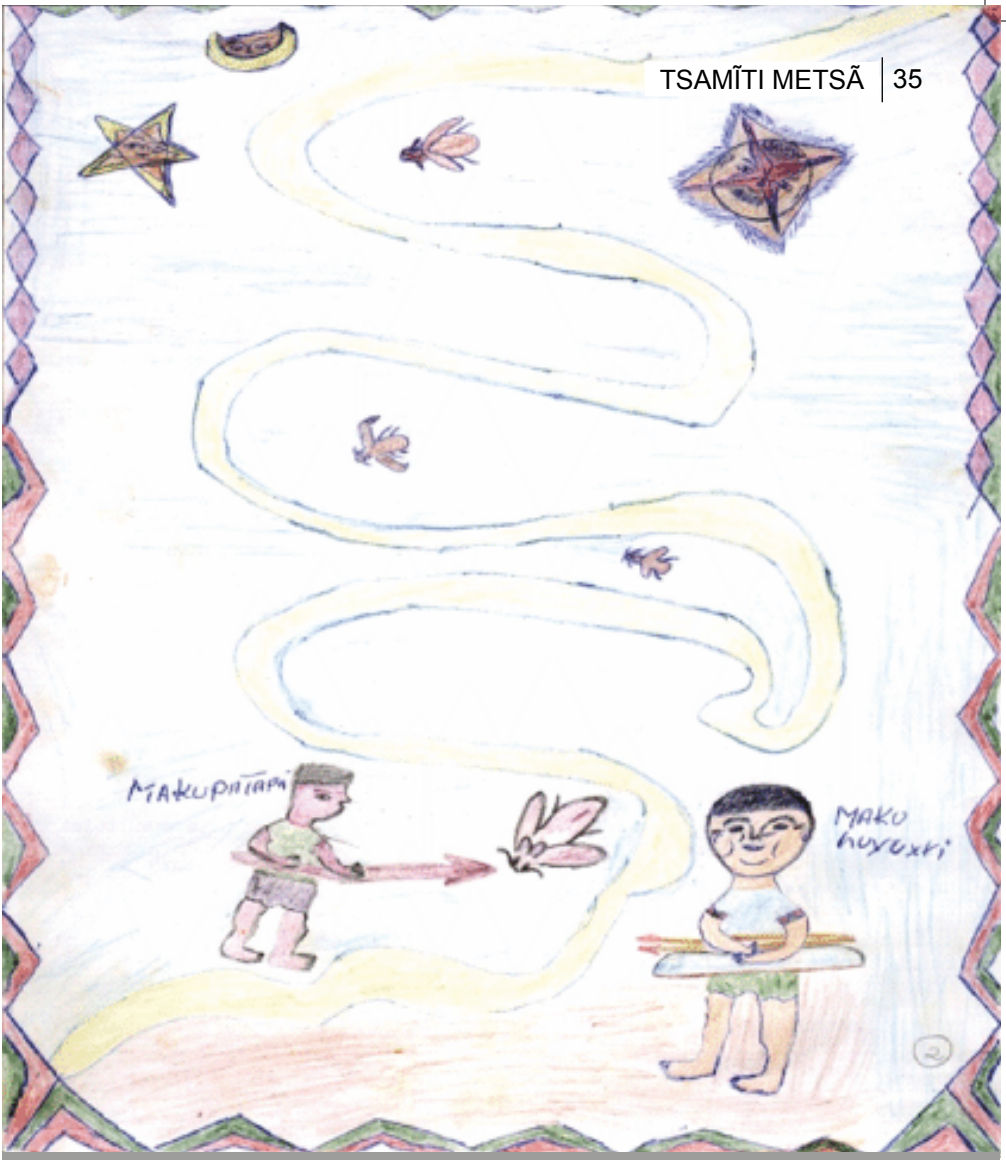
- E, ē iburā ma ramiaki! Ika ana hawēri bane kaini kiaki.

Haska kirā bene yuini kiaki, ē ewa kuxu ika ramishuki ishunā, ha yuia kashū uīni kiaki; unu tashni bu iku kuirā. Haska ha rais iki:

- A!, ana haskawashū nū iwe timaki, ma habiari yanākei kiki! Ini kiaki. Haskai ramini, na eskatiā nū uī miski, kuxu ika raberā: betsa taxipa inū, betsa kuru sheniki. Kuxu ikarā yuxibu yui misbuki, mia hau kewa tiru kiaki.

Hatū miyui keneshu: Busē (Lenivaldo Paulino de Lima)

Hatū ramiwashu: Busē (Lenivaldo Paulino de Lima)

TETEPĀ BANĪ INĀNI MIYUI

Huni yupa hiwearā eska pauni kiaki; hawē tsāis piaya katā, katā pauni kiaki. Haskamis ana piaya kashū, shubī kayāwā betxishū shubuwanī kiaki.

Shubua birā xina hiki tanū ika kani kiaki. Ha shubua xinanu hiki tanū ika karā, hawē shubu merānā, ma betsa hikia uī tuxini kiaki. Haska uītā; tsua hikiamē ishū uīyāyā, hātxawani kiaki:

- Ē ea huaki, neri iruriwe? Aka. Haskawa hikitā uīyānā, hawē uīma uītā, yukani kiaki:

- Na habia hene txītūkawā, mī bai txipi ě ikaki hiweirā! Ani kiaki.

Haska yuitā mari huai ashuni kiaki. Kuma huai ashuni kiaki, ana mari betsa huai ashūtā yukani kiaki. Tetepā Huni kuī yukakinā:

- Habia miki imisbumē, mī yupakē miki kasheirā, miki haskaibu ě nīka miskirā! Ani kiaki. Haskawa ha Huni kuī iki:

- Habia eki iki imisbuki! Ani kiaki. Haskawa hawē txara bitā:

- Na habia ě txara hawē ashuwē buwe? Ani kiaki. Haskaya yununi kiaki, ha txara ināshuwē tsakawe ishunā. Haskawa ha txara bitā, ninia rakashū henea kakīnā, habia ashuanu kawēni kiaki. Haskawaya:

- A, mī atiru kayaki! Ani kiaki.

Haskawashū nukū shani meshanawē ani kiaki, nū haratu ewa mekāi ishū unā katsirā. Haskatā tetepā rukūtū ani kiaki, hawē shani meshakinā. Ha meshatā uīyānā, tatsisma huxī sheni, taku ini kiaki. Haskaya ha Huni kuīnē ani kiaki, hawē shani betsa meshakinā. Ha mesharā; haī tatsis ani kiaki. Haska uītā, ha Huni kuīnē yuini kiaki; ea huxī ashawē ishunā. Haskatā mari rabe aka yununi kiaki, hatū kuma bukatsirā. Haskawatā yuini kiaki tete panā:

- Mexu kirirā hutima hutāshawē, nū piaya kanunā huxī! Ani kiaki. Haskawa hawē hiwe kiri huni kiaki, haska huisma bia kaxtia huirā. Haska huaya hawē txaidu haki kasheni kiaki:

- A!, mī txairā haska huisma bia, ha kaxtia huai! Inibu kiaki. Haskaibū ha mari bea aīnē bawa shuna, hatu pimani kiaki. Haska xina, ana shaba betsā, hutima kaya hawē pia mesputā, kakī aī besti yui baini kiaki; ě piaya kai ishunā.

Haska kainarā, ha kana teterā, bai shesha kāshū manai tsauwa haki nuku tuxini kiaki.

- Mī ma huai huxī? Aka.

- Ma ě huai! Ikaya.

Haska kaini kakinā ashuni kiaki, yuinaka xaraburā: kuma ashūkinā, kapa ashūkinā, xinu ashūkinā. Habia yuinaka keyu ashuni kiaki; yuinaka ewapaburā, peiyaburā, pabuyaburā. Haska xarabu ashūtā;

- Ma nū ashuki karinawē! Ani kiaki.

Haskatā ha tetepānā, habia kuma beste beni kiaki, haskaya Huni kuīnē ha yuinaka betsa xarabu keyu beni kiaki.

Haska bei unu xaxti kiranaya, hawē txai bu ana haki kashenibu kiaki:

- A!, mī txairā, haskai smaki mimā xina iki mekāinā uīrawe! Inibi kiaki.

Haskai ha tetebe nishū mitushū hatu pimamis, ha tetepā yuini kiaki:

- Huxī, ana ē mibe niamaki, ē banī betsa ē mia ināi, txani pakeyama shawē! Ani kiaki.

- Mī txania yarā, ē mia mebī tirukirā. Ea keska tetepā banī ināni raka, ipakeyama shawē! Ani kiaki. Haskawashū banī inā beimashunā, hatu yuinaka ashū pima pauni kiaki.

Haskakī awa sheniwā axiā, hawē txai betsa tsimū xina, pui benani kiaki. Haskaya hawē txai betsā, sheki ea txatxi shuni kawe ishū yuba xina kani kiaki. Ha hatubetā sheki txaxi ikaya, ha hawē txai txishu biai, habiaska ka, ana pui yutanū ika kaya, usāni kiaki:

- He, he, he! Mī eshturā, haskawashū ea kupi katsiraka! Ea keska tetepā banī inānimāi! Ini kiaki. Haskaya:

- A!, tetepā banī ināni kiaki, haska imiski yuinaka rete txakayama kinā!

Anibu kiaki.

- Ea yui shūria shawē, habu banī betsa ea inānunā! Anibu kiaki. Haska xina ana piaya karā, ha amis keskawai rabanē karā, ana hawa akama ini kiaki.

Tetepā ma hawē banī mebī xinarā. Haskaimarā, ana hawa akama ipauni kiaki.

Hatū miyui keneshu: Rasu (F. de Jesus Leono Prado)

Hatū miyui yuishu: Txana Kuru (Gilberto Macelino Kaxinawá)

Hatibū ramiwa kāshu: Rasu, Hema (Janiel) Makari (José Graciliano)

SHAWĀ HINA MEXU MIYUI

Shawā hina mexurā eska pauni kiaki, hawē nabube hiwea shawā hina mexurā shanē ibu inū, yuxibu ipauni kiaki, haska kenā haki txiti ikabu hiwe paunibu kiaki. Haska hatube hiwekē, hamapaiwai kashū, shubī mapu, mapu isanu, yuxī kashai nīka paunibu kiaki. Haskai nīkatā:

- Shawā hina mexū, yuixī kashai: ĩ!, ĩ! Ikai ē nika biranai! Akabu.

- Haska hanushū kashakī matu nīkamai iki mekai! Itā. Uī tanū manawe itā, hawē rume reshke bitā; reshū, reshū itā, hanā, hanā itā, ha hawē hanā bitā hawē keyu irumatā, hawē txara inū, binu bitā kapauni kiaki. Unuri ea yuishuki ika kapau-

ni kiaki, manā shaba tanai, hepe mapu, mapu isanu, shubī shaba ikainanu, nīka kubainarā. Haska nu kakī nīka kubainarā, nīkani kiaki, yuxī kashairā:

- ū!, ū!, ikai nīkatā. Yuxī kashairā unuria iki kiki, uī tanū ika kapauni kiaki. Haskatā uī kubainarā, shubī tapūki tsauwa ikai betxitā:

- A!, ua tsauwa ika! Itā. Uī mama, pāku, pāku ikūkāi, hawē binuwē makux pauni kiaki. Ha yuxī makuxa tī ika, pani pei peshtetā, kēpax ewapa watā, nanetā kapauni kiaki, kuxi kainirā. Haska kainirā, unu kumā nianu, isku bakeya tukuru ikai yanu, kumā bema ewapanu, kerū atā, bepu pewatā hu-pauni kiaki. Shawā Hina Mexu huirā.

Hatū miyui keneshu: Busē (Fco. Alberdam Sabino Lopes)

YUBE NAWA BUSHKA MIYUI

Yube nawá hawē ibu buya hiwearā haska pauni kiaki. Hawē pui usha hanubi ushakē me tātāmis ini kiaki. Hawē pui ushatani besteānā, hawē batxi puku naxtu anu mātxiā, bestē pauni kiaki. Haska bestētā mearā, txuta wanabu unā pauni kiaki. Haska memis, atimas aībū xināni kiaki. Tswā ea aki imis mekāi uī katsi ē nane bikai ikāi, tushku tima nane bitāshū, nisatā tsinikī kētxa matawani kiaki. Haskawatā mexu kainaya, usha katsi ha nane kētxa matawa bitā, tatsaumētā meshpukū ika rakani kiaki.

Haska rakatā nīka nunā, unu yame napū tanaya, banai nīkani kiaki, hanu humis huirā. Ha puirā ushama rakashū nīkanunā. Haskaya ha pui huirā, ma haskawakī beyawarā, hawē risī inatā, haki rakanū ika ikainais, ani kiaki, nanewē bepas kinā. Haskawa tekū itā ikainai uī nunā, unu hawē risī kerū ikai uitā unāni kiaki. Haskaya hanua hushū amis unātiwa kinā.

- A!, hanu ika hushū ea aki imismē! Ika rakani kiaki.

Haskaya ha Yuberã, butukãi betxuki ibiarã tushkuama ini kiaki. Haskaya penai ikiranaya, hawẽ pia mesputã ikaini kiaki, piaya kairã, ha kaxiãñã mexuaya besti hupauni kiaki, ea uĩ kana ikarã. Haska kirã, kirã naya, ha puĩ unãni kiaki:

- A!, hatũ ea aki imismẽ, mariabu ea tanaĩnã! Ini kiaki.

Haskakĩ ha yubekã, hawẽ epa yubani kiaki, ea bẽkũ nawa amai kawẽ ishunã.

- Epã, epã? Aka.

- Hê! Ikaya.

- Ea bekũ nawa amai kawẽ! Ani kiaki.

- Bẽkũ nawa ea awe ikaibumã! Ani kiaki.

Haskawa nĩka makẽ iuni kiaki;

- Ê mia yusiãi aki kawẽ! Ishũ iuni kiaki. Haska ibu yuiyaya, ibuã yuini kiaki: na hati yame mĩ binuairã usha yama shawẽ ishunã.

Haskawa xina kairã, unu bari kaya, nenu iunawẽ itã bĩ-

pātā inibu kiaki. Ha bīpākī, yube yununi kiaki; bekū nawa nīka
tawē ishunā. Haskawa kashū nika kubainarā, unu huru keui:
- Hurū!, hurū!, ikai nīkatā huni kiaki.

Hatū miyui kenekī: Muru (Anildo Peres Aparecido)

NISHEKEPĀ MIYUI

Nishekerā tsamī hayaki: nishekewā inū, nisheke nāke
tapa inū, shabū hayaki. Nishekerā nukū yuxibu betsaki; habia-
tū yauxiku nawá sheki nuku bishūniki.

Ha sheki bikatsirā eskani kiaki.

Nuku Huni kuĩ yunu hayama, bana katsi yauxiku ea akaburã, sheki hatu inãkinã; tubãshũ hatu inã beshũ banaburã, hukuãma ipauni kiaki. Haska miskẽ, ha nischeke yubakani kiaki, ẽ sheki bitã shanai ikarã. Haska xina kani kiaki, yauxikũ nawã hiwetã kairã. Ha nischeke shara txai kaini kairã, unu yauxiku nawã aĩnẽ sheki shemeai uĩ tuxini kiaki.

Ha txãkã txai tuxiaya, yauxiku nawã aĩnẽ yununi kiaki:

- Nischekepã, ea sheki sheme rabewawe? Aka.

- Ia! Itxai kã. Sheme rabewani kiaki. Ha sheki sheme rabewakĩ, sheki beru betsa, hawẽ hana tatxa namã aruni kiaki. Haskawatã ha sheki sheme keyu shuni kiaki. Ha keyu sheme tanaya, yauxiku nawa aĩnẽ keyu tana abuni kiaki, sheki beru keyu tanakinã. Ha tanarã, sheki beru betsa hayama ini kiaki. Haskayarã, benakĩ yukani kiaki:

- Nishepã, hania sheki beru betsarã? Aka.

- Ẽ uĩyamaki! Ikaya.

- Uĩyã mamaki, mĩ hani aka mekã ea inãwẽ! Aka.

- Ẽ meni maki! Ikaya.

Hanu abauni kiaki; hashpa washũ uĩ paya, kũtsu txaikẽ, hãris akinã, mexã washũ uĩ paya, metũku txaikẽ; meris akinã, hubexa washũ uĩ paya, hutũku txaikẽ, huris, huris akinã. Haskawa ha nishekẽ tsusa txai baina rakani kaiki. Ha tsusa baina raka barĩ txuxiwa rakakẽ, nixmĩ bina ikirã, tũkua e ikirã bestẽni kiaki. Ha betẽtã rashka itxai kiranirã, unu pẽ itã hatu yui tuxini kiaki. Yauxiku nawã aĩnẽ ea eskawa ẽ huai ishunã. Ha hatuyuikĩ sheki bea hatu inãni kiaki. Ha hatu inã, bushũ bana nibu kiaki. Ha bana xinaburã, unu hukuĩ hawẽrua kawani kiaki. Ikis metsã txashu txiburush tsami kawanirã. Haska iki-ma txuxi tanayarã, ha shemetã hanũkã bai ewapa bana nibu kiaki.

Haskani na eskatiã nũ sheki hayaki, nischekepã nuku bishunirã.

Hatũ miyui keneshu: Mãku (Jonis de Araujo Kaxinawá)

Hatũ miyui yuishu: Pae nawá (Francisco Peres Vieira)

HEPE HESHE KANABU MIYUI

Hepe heshe kanaburā eska pauni kiaki, hatube hiwearā. Aībakē yunu pauni kiaki, rayasi ikaibū, pītsi tākinā:

- Epā, ē pītsi ai! Aka.

- A!, mia hawaira ashūtanū atxī! Ixiā. Unu ushatani bestētā; hawaira ashūtanū ika, hawē pia bitā, hawē haxi bitā, hawē binu bitā kapauni kiaki. Ha kai hawē bai tsisumē pē itā, hawē mabu mātxītā, hi bibāu pauni kiaki, hiwewa katsirā. Ha hi bi unu kuru, kuru ikai uī nubū, hanushū hepe bitā, bitākī apauni kiaki, peā shubu wakinā, habia bai tsisumenā, hanushū mitu tirā. Haskawai uī baixinabu, hutima kapauni kiaki, piaya kairā. Haska kāinā, txashu akī, yawa akī, awa akī na habia yuinaka rasi apauni kiaki. Haska beshū bawai unu kuru, kuru ikai uī paunibu kiaki. Ha isu inū, ru sheniwā beshū nanea, hawē she-ni tsusī, kuī hushu pueirā, unu nue mayai shete paunibu kiaki. Haska beshū bawai niarā, habia hiwetāshū; kuru, kuru ikai uī paunibu kiaki, bai tsisumē shubuwa xinarā.

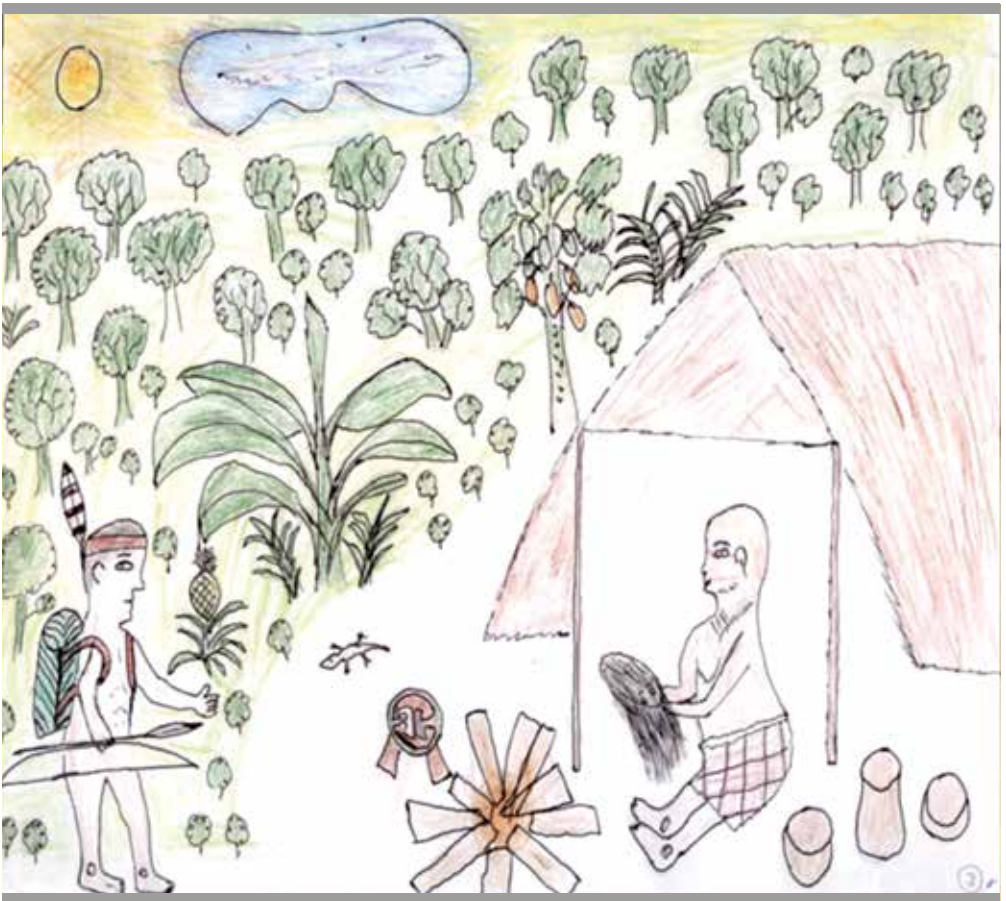
Unu nāta kaxiā keska ipauni kiaki, nixma raka sheniarā.

Hanu hukatsirä, kuma xarabu ashū kawa rasiwa pauni kiaki.

Yaix ashū nane pewatā, xiwati xarabu watā, habiati nami matawa keyutā, hatū bekatsi xiwati ewapama watā, ha bei hupauni kiaki, hatu yui tanū ika huirā. Ha hiki tuxiaya, aĩbake haki benima pauni kiaki. Haskatā hatu yui pauni kiaki; xiwati xarabu ē baxi birāshuki biwā kawē ishunā.

Hatū miyui keneshu: Tuwe

Hatū miyui yuishu: Tene (Norberto Sales)

AĪBU YUXIBU

Eska paunibukiaki nuku nabu hiweaburā; aĩbū kenarā: Yari ini kiaki, haskaya hunī kenarā Kere Mapua ini kiaki. Ha Yarirā yuxibu ipaunikiaki, tsuā parā tirumarā, rasibis uikī ke-

yumisrā. Haskarā na besuauri uikī inū, mapu txireshū auri shūska uīmis ipaunikiaki. Haskarā tsuā parātiruma ipaunikiaki. Ha haska hune katsirā Yarinā hamebi ia bipaunikiaki, aību betsa bimamarā. Ha hamebi ia bimisrā, tsua menima ipaunikiaki, haska katsirā hawē benerā yuini ipaunikiaki, unu hanira txai katani huginā ea hibema kuxashū baī, baīwē ma ē nukuai iwanānā, ea bana bimakinā, ani imis bira.

Haska yuinirā, nāta katani huginā haskawashū pauni kiaki, rayatani hukī, na piaya katani hukī ma hiwe ētxaimai kakī hi bema kuxa, kuxa ashuayā, ha Yari maraxpekeshū ia bi tsauwa, ma hui kiki iwanā hawē mapu bitxi sawea tsau pauni kiaki, hawē bene uīmamarā.

Haskamis hiwea imis, ha bene ana piaya kanikiaki. Ha kakē, ha imiskeskai maraxpekea tsaushū hawē ia bi tsaukē. Haskaya ha kere mapua ma nukui hukī, ana hi bema ē kuxa shūamaki, hawai imismenkāi ē uīkai ishū xinabirani kiaki. Haska hui, ha bene unāshubira hukī uīkubirananā, maraxpekea tsaushū hawē ia bi tsauwa ūi tuxinikiaki. Haskaya hune ūiyama.

- Ah! Eska kaya katsi mī imismē ea hi bema kuxashū baī, baīwē ikirā aka.

Ha Yari ê itā, hawe mapu bitxi hawaira sawekī hamauri saweni kiaki. Haskawakinā ha mapu txireshū auri uīmis hune kī. Na nukū bu maikiri besūni kiaki. Haskawani imis kiaki, na nukū bu nū meshte bia hukū kirā kirāmisrā. Ha haskawarā ana haskawatā hawē mapu txireshū auri uītimai, na haskatā maraxpeke timani kiaki, ma tsami pei nuku keskairā.

Ha Yari benē haskawama inirā, na eskatiāna nū habiaskari ikani kiaki, mapu txirushū auri uīkī keyuki inū, maraxkepeshū ia bikina.

Haskani kiaki Aību Yuxibu nukube naxui ika hiwearā.

Hatū miyui keneshu: Siā\Gilson

Hatū miyui yuishu: Bimi (Marina) Txana maiti/Maná (J. Maná)

IXĀ YUMETSU MIYUI

Nukū shenu pabu bai tairā eska paunibu kiaki. Hawē ke-narā Ixā ipauni kiaki, hawe nabu ushai buai buna kama ipauni kiaki. Ha buxiābu hatu manakai rakakē, beaibuā hawē ā benima pauni kiaki, ha beshū pimabu pitā usha pauni kiaki, ha usha raka ixī bestētā nīka, rasibis ushabukē, kapauni kiaki yumetsuirā. Ha yuinaka nane xarabu bexiābu kakāki ashū nai txanu tsaūxiābu bikubāi pauni kiaki: txashu kixi bikina ua ana teke betsanu.

Yawa bushka bikinā, na habia teke tibi bikubāi pauni kiaki, na awa txīkā shate bikinā, na isu kixi bikina, ru natu bikinā, xinu bushka bikī, nā yaix txīkā bikī, na nea nane bikī, na hasī nane bikī, haska wakina na txitxā xarabu bikina, na natu xarabu bikina, na kixi xarabu bikinā, haskawa kubāikina unu shubuā reti akina hawē kakā matawashū bepauni kiaki, haskawa xishū na hawē ā pimakī, hawē bakebu pimakī, habia mitu tāxishū piaibuā nuri pi pauni kiaki.

Haskayarā benamisbu raki, haskamis ana ushai kashū mitu tāxiābu, ana habia amis keskawa kubaini kiaki, unu ma hawē kakā matawai kai raki, unu hawē henei, bepuru kiria

binũ ika inai hawẽ kakãyã raki, kani kiaki; tsisi ikarã;

- Tsĩ!, Ikaya. Ha ma betsa besteã rakashũ nĩkani kiaki, ha tsĩ tsĩ ikai nĩka kawẽ!, Haskaya tsua ikimekãĩ tsĩ tsĩ ikirã hari txi herewa kãwẽ itã, txi herewa burã shextxa tsau yama kiaki. Haskaya, ê na tsauwa Ixã hua ikiki akabu, shextxa tsaukẽ, butuwe akabu ha butuaya, hawẽ kakã pewea mebĩtã tsãuni kiaki. Mexukiri bishawẽ ishunã.

Penaya hatũ shanẽ ibu sai ashũ yuinibu kiaki.

- Hamaki nukũ nami nũ benamisrã Ixãnẽ nuku piã nũ imiski, ana bitanũ ika tsisi ikai nũ uĩyaki akabu.

- Haskakenã sakũ kawẽ yumetsu kirã! Hatua, hawẽ kakã peumatã sakũnibu kiaki, shubũa natãkĩ sakũ kubãikĩ unu shubuã reti amanibu kiaki. Haskawa niburã ana yumetsuama ipauni kiaki.

Hatũ miyui yuishu: Keã Inu Bake

Hatũ miyui keneshu: Bari Bai Inu Bake

KUMA TXIĀNĀ MIYUI

Haskayarā Kuma txianarā eska ni kiaki:

Huni rekuya, rayakapa ipauni kiaki Kuma Txiananā, haskakē hawē atxi kayatū aību txipax inani kiaki. Haskawaima rāna benewa ipauni kiaki. Hātxawamarā, habiaska biakē mitushūkī, yunu shūkī apauni kiaki. Habia ranābiayarā, yuinaka xarabu ashūwa rais bawashū pima pauni kiaki. Aīne hātxa wamakena.

Haskaya mitu tāxiā raya pauni kiaki. Haskaya habe ushairā unuri bene bupikē, neriri bupia ipauni kiaki. Risi shatewē bepukua ipauni kiaki habe ushairā. Haskamis, yutā paepa nuku yamakiaki, haskaya matsikē, tsistuwa ushakatsi karua yama kiaki. Haskaya inarinākawē ika inayamabu kiaki. Haskaya hamakiri besuwa txitūku paira rakakē, hamakiri aī bupia risi shatewē bepukua rakayama kiaki. Haskaya ushebari shaba pekē, shubuwānu hanus hiweabu raki, haskaya hawenabu hemaīti txiketī washū atsa shuishū pi ikaibū.

Bapa bisbis ikirā hemaīti nixu būtu niaki tsau tuxiama kiaki baparā. Haskaya raki aīne ea ashūwē baparā aka, haskawashū akatsiraka, nenuma tsauwabī aka, hatia atirurā haibu Kuma Txianā besti hayaki, yui tākāwē ha nuku ashūyununa iwana yuitānū ika hawē haibu kayama kiaki. Kashū uīyana hamakiri besuwa raka, txitūku paira rakayama kiaki. Haskaya:

- Haibū! aka

- He! Ikaya.

- Ua bapa tsuwa nuku ashūyuwe ika nū ikai! Akaraki:

- Kawe, haskakena manayuwe ē pia pewa yununā itā, ha pia mesputā kawe haskakena abirāyama kiaki. Haskaya hui nukutā hatu yuka tuxiama kiaki:

- Hania haibū? Hatua.

- Ua bapa tsauwa nuku ashūyuwe ika nū ikai! Akabu.

- Manayuwe haskakena! iwanā, ha pia kaya kayawatā bia rakashū henea kakī pix ayama kiaki. Shutxi putxinī tsakakinā haskawa bis, bis ikirā tī ikaya; ashuki Kuma Txinanā iwanā kashū teturū ayama kiaki.

Hawē haibuanā, haskaya yuikī nū pinū mī pia pewatāwē iwana yuiya, pewayutanū ika kashū ha pia pewai ikaya aīne hātxawaisma, hanūkāi yukayama kiaki:

- Mī ashumē? Aka.

- Ē hatu ashūshuki! Aka.

- Ea beshūtika, ē ibu hawa piabuma pītsi kani kikirā, hatu betā pinuna iwana yuyama kiaki. Haskawa.

- Habiarī ē hatu ashū birāshuki! Iwana yuiyama kiaki.

Haskawatā, yuiyama kiaki. Haskaya ha hawē haibu txani nukui:

- Haiburā haska rakiai, hamakiri besua raka ē kena tāshuki! Iwana hawenabu yuyama kiaki. Haskaya ha hawē haibu xarabu,

- Haska kena nū yukanunā ika maniabukē, huyama kiaki.

Haskaya bapa shuishū pikī yukayamabu kiaki:

- Haska mī hiwei peame mī aīberā akabu.

- Mawaira ē habe hiwei peismaki, ēa ranakī, ēa hātxawaismaki ē aīna iwana hatu yuyama kiaki.

Haskaya hawē atxi kayatū yuikī:

- Haskakena, ana kama eari pimashāwē iwana yuiyama kiaki hawen atxikayatunā, mī aīrabe mapuabu kirā, betsa ē

mia inačna! Iwana yuiyama kiak. Haskaya ha bake aību txipax rabe mapuabukē yukayama kiaki:

- Haratu mī pima tirumē? Aka, uīyanā mashku iyama kiaki hawē rua pixtarā, askaya mashku ē atiruki iwana yuiyama kiaki. askawashū habuma yama kiaki. Askaya penaya yuīyama kiaki askawashū, hubūma yama kiaki. Askaya ana ranāma iyama kiaki, pewa habe usha xini kiaki. Askaya penaya yuikī:

- Mī epā pia ea yukashūwē? Aka, hawaira matu ashūtanunā iwana yuiyama kiaki, askaya kashu yuka.

- Epā, mī pia kiaki ea inawē, mī raisī nuku hawaira ashūi kai kiakirā!

- Askamē! Iwana ina bushūyama kiaki.

Askaya keyatapa bekixaibu iyama kiaki hawē pia kuīnā. Askaya ana mashteshū txiste mixtī wayama kiaki. Askawatā kayama kiaki, matū hawaira ashūtanu ika kairā. Haska kaīki akubai yama kiaki: Txashu akī, Yawa akī, Isu akī, Xinu akī, akubaini, na habia yuina ka xarabu akubāitani ma bari nimaki raka tanaya, tetū ēwapaya rabeke kirayama kiaki. Askaya aīne betxiama kiaki:

- Ma hui kiki mī raisrā! Aka,

- Hania harā? Aka.

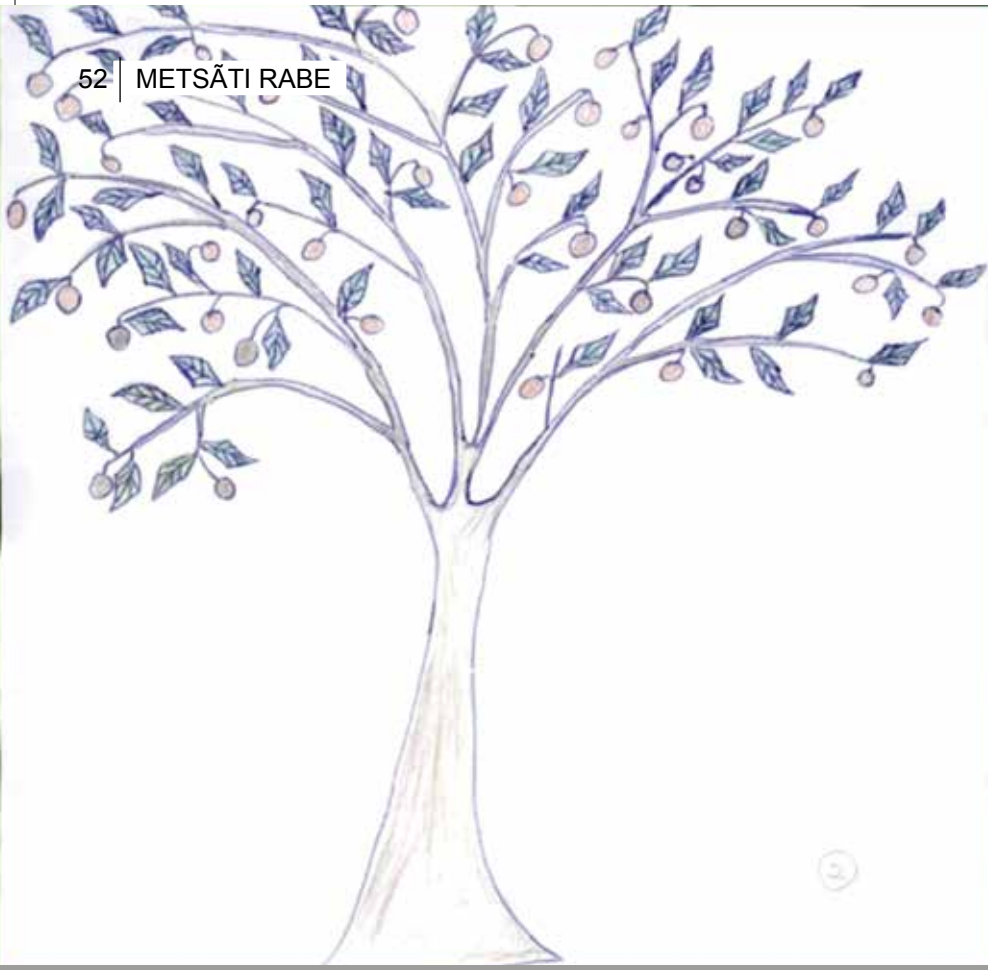
- Ua habia huairā! aka,

- Nuku tetū ewapa peushuna hui kikirā! Itā. Yui naka xarabu natse pakekī mātxiāma kiaki. Askaya rais sī sheki mabeshwa beabirā inayama kiaki. Askaya rais betsa hua yuka ikaya yuikī:

-Ana kamaki, ma ē bake ē inā xinaki! Aka, rabeke kāiyama kiaki rais betsarā. Askaya, hatu mitushūkī, hatū yunushūkī aki hiwekē, rais shenī rauwā rebu yama kiaki, Kuma Txinanā.

Hatū miyui keneshu: Pama nawa (João Isabel Henrique)

Hatū miyui yuishu: Isa Mesma (Valdo Buretama)

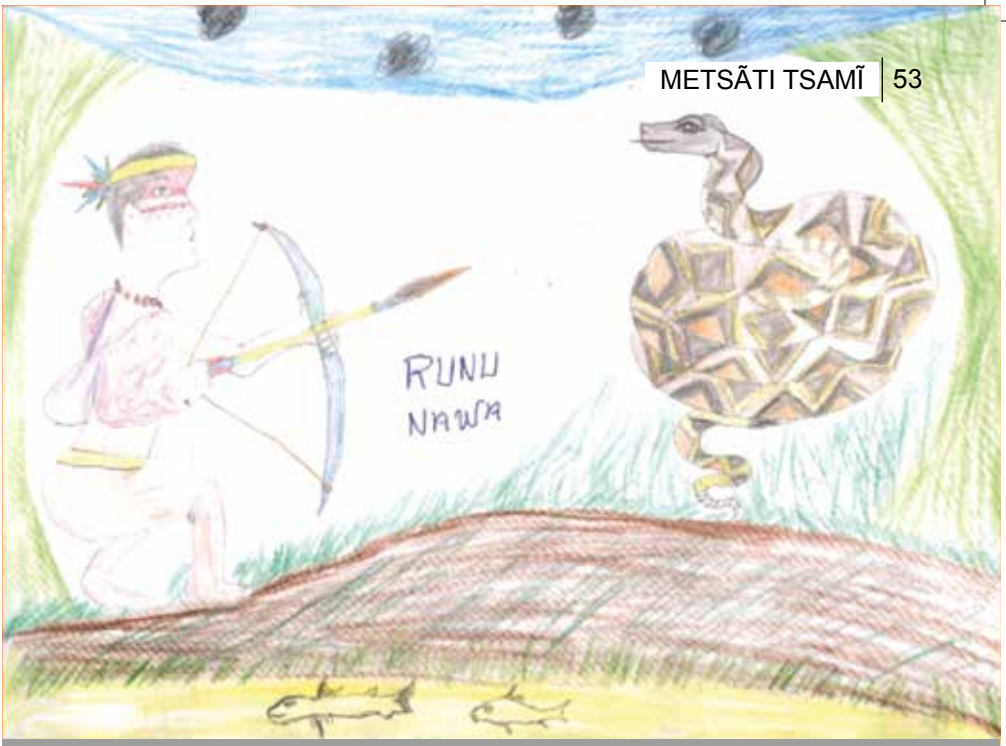
NANĒ MIYUI

Nanerā nimerā mapua buki; rabe kenaya hayaki: tushku tima nane inū, meske naneki. Nane niri ikaitiā bitāshunā, nisatā kēpuki atā yua tiki. Ha neshā tanaya, butetā matsiai tsinitā hawē kene misbuki, yurakirā, besukirā, haskairā beyus xinā xinabukē imisbuki, nanewē habiati kenei keyuirā. Haska inū, bake ixta kāi bena hawē rapushtiki, nami mukanawa kinā, isī kutā kinā.

Yura nuī bixiā tubis rakakē, habiawēri rapushtiki, habu rapaskara inunā.

Haska inū, nanerā kupināki; hatū kupiarā, txami ewa kūkaini, shātu ewapa kūkāimiski, yane buama haki ewa kūkāinirā. Haskai inātā, rau tupitā txeshākī buatiki.

Hatū miyui kene xina: Yube (José Celeste da Silva Kaxinawá)

RUNU NAWA MIYUI

Runu nawarã eska pauni kiaki: aĩyã hiwea, ã mitui kai ika kashunã, runu atãnã yuinaka xarabu ramiwashũ bepauni kiaki: txashurã, yawarã, awarã, habia hati yuinaka xarabu ashũ hatu pimai hiwe pauni kiaki. Haskamis ana kaya huni betsa hatxũ kani kiaki. Haskai imis mekãi, hatxũ kakĩ uĩ kubaĩtanũ ika kani kiaki, unãshubira kakĩ uĩ kubainarã, kamushuwã ashũ kãpaxai uĩ tuxiama kiaki. Haskawai uĩtã txixte kiri kai ikaya, betxitã hãtxawani kiaki:

- Neri huriwe txaĩ, na ma yawa ashũ ã kãpaxi ikaira! Akaya uĩyãnã, kamush aki ini kiaki, haska uĩtã yukakĩ:

- Txaĩ, kamush mĩ aka ikai? Aka. Haskawa hani itã uĩyãnã, ramiwa rima ini kiaki. Yukakĩ haskawa bira:

- Mibetxi mĩ ikãi kainai! Itã ni mebi mesketã ha kamush rawais, rawais akarã, natiu yawa bene sheni ma ramiwa rakani kiaki.

Haskawarã yuini kiaki, ã runu nawaki ishunã. Haskawashũ iwe xina ikãu, kãukĩ, bakawa nũ kawe ishũ iuni kiaki.

Haskawatã iukĩ, pui kamã siritã tĩ abãkĩ iukinã, unu iyã ma netsui pupus besti anu niti ima tuxiama kiaki. Haskanu niti imatã:

- Txaĩ, pui kamãnã ã mutsaismaki, manayuwe eskawati kirã! Itã ha pui kamã buai mãtxitã, shẽpã shãku bikĩ, pani shãku bikĩ, hepe shãku bikĩ atã, tsusa keyutã, ha iyã pupus anu bebekã bauni kiaki. Haskawatã hamamaki pai, pai ikau-narã, nuĩ xarabu tashni birani, shaku runu tashni biranai, atxitã hawẽ txai urẽ shunarã, ma baka xarabu ramia tĩ ibirã, ibirãya kiaki: meshkurã, yaparã, batũnã, shãunã, na habia pashku baka xarabu ramiwatã urẽshũpakeni kiaki. Haskawatã:

- Kawe txãi, ma nũ bishukirã! Abirãkĩ iweni kiaki.

Haska kirã ha Huni kuĩnẽ hawẽ aĩ yui tuxini kiaki. Txãi ea bakawa maikarã, baka biama nuĩ inũ, shaku runu xarabu bitã, baka ramiwa ã beai iwanã hatu yuini kiaki.

Haska aĩ yuiyarã, nĩkama, má habiaska bea ã pimiski ishũ, bawashũ pini kiaki, pĩtsi, pĩtsi kinã.

Haskani kenã, na eskatiãnã; nuĩnewã ibũ rami xina pikĩ, xiwa shena shebũ beru rami xina nũ pimisbuki.

Hatũ miyui keneshu: Tene/nixi waka (Norberto Sales)

RUME YUXIBU MIYUI

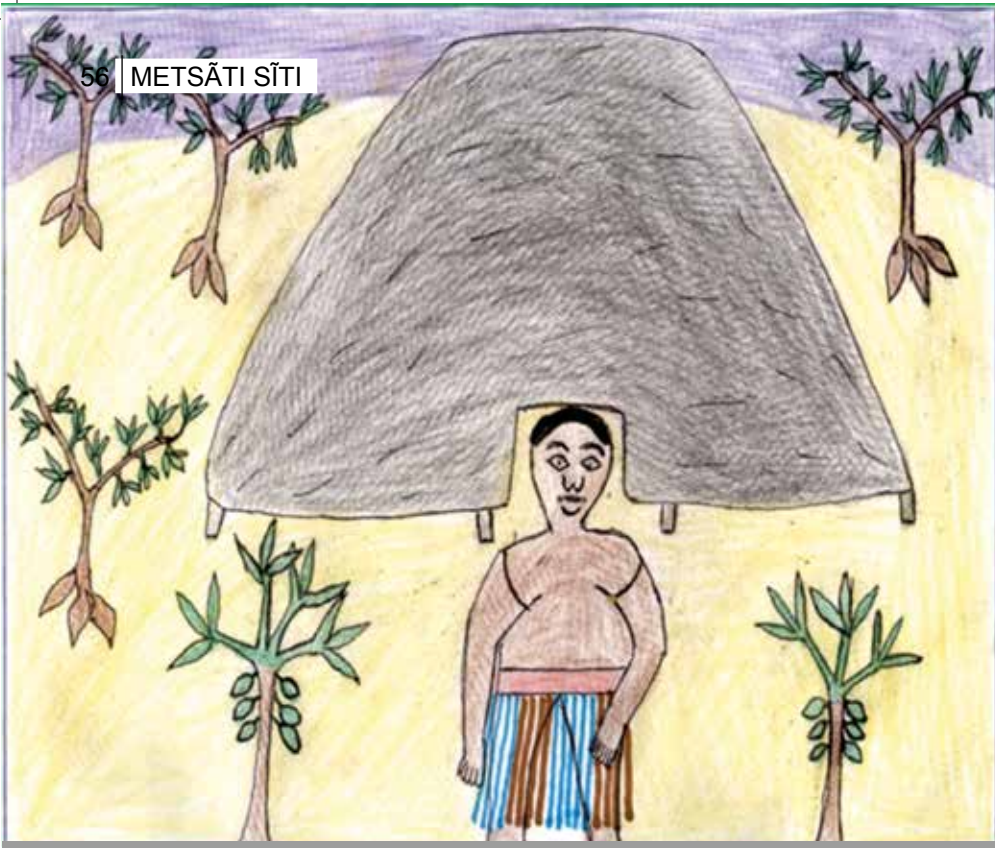
Rume yuxiburã eska ini kiaki; nuku nabũ rume betxikinã yuxiãtũ ani kiaki. Yuxĩ xarabũ ha yuxiã rume unãtiwa makinã, shunuwã texparã nia betxima nibu kiaki. Ha shunuwã texparã niarã, rumerã tsupibu ini kiaki: uke betsa pei ewapabu, uke betsa pei mesi ini kiaki. Ha pei ewapaburirã, rume kaya ini kiaki, uke betsa pei mesiurirã, shuru rume ini kiaki.

Ha rume pei ewapabu bitanã, reshketã hawẽ reshũ iti yusĩnibu kiaki, raya txakayamabai inũ, nãta katani hua iti me-niwa nibu kiaki, na habia rakutã pua ati yuinibu kiaki, huni ewabũs atirã.

Haskaya ha shuru rumerã, yuxiãbu bestitũ ati yusĩnibu kiaki. Haskatũ ati xaraburã: yuxiãnã, shũ ikayabu xaraburã; na habuwã hatu isĩ shushawaitũ ati yusĩ nibu kiaki. Haska ha huni yuxibũ meimashũ hawẽ heshe beshũ banani, hanua pani kiaki, na eskatiã beyawanibu habiawẽ reshũ ikũ biranabuki.

Hatũ miyui keneshu: Maru (Alcides Ferreira de Souza)

Hatũ miyui yuishu: Pae nawa (Francisco Peres Vieira)

KAKA TAIBU MIYUI

Kaka taibu hawē nabube hiwearā eska pauni kiaki; aīyā bakeya, hawē nabube shubuwā ewapanu hiwearā, rake tapa txai ipauni kiaki. Haska hiwearā, shubuwā betsanu batanū ika kapauni kiaki. Hawe nabuki batanū ika kai, hi buru niaki huti itā:

- Ēhē! Ika. Ana habia hamebi hawētsaī huti itā, itānaya, hawē aīnē, haska yamawe ishū metsūshū iu pauni kiaki. Haska xina nikē, ha berunā patapabū yuaību nīkai raka pauni kiaki; kaka taiburā haska xina kikai, ishū yuyaibu nīkai raka pauni kiaki.

Haska xina raka, ana hawa nīkama, nixma rakakē;

- Haskairā nixma raka raka, kakawa yutanū! Ika kapauni kiaki bairā.

Haska kaini kai betxitā, tua kaka taibu huai neri huriwe akawē itā: huriwe akabu kai. Ha shubuwā sheshekaya hiki kaini ipauni kiaki, matsā ikirā. Haskatā ēhē, itā ana: tsāu!, ana tsāu! ikai uīyaburā, unu himi has iki, himi haba biranaya. Haska yamawe ikāi, metsūbāi txītū tinī aini paunibu kiaki.

Haska xīkē yui paunibu kiaki; kaka taiburā haska xina ki-kai, bai kaika, shubuwā sheshekayā matsā itā, itā sirā ishunā. Haska yui, kaka pawaiibu nīkai raka pauni kiaki. Haska nixma ana hawa nīkamas; ipauni kiaki:

- Haskairā hawa kakama kaya rakaraka! Ika ikāi pauni kiaki, habia ha shubuwā hiweamē, hawē sheshekayā tsautā purā. Haskai uītā ipaunibu kiaki, kaka taibu pui kiki, ika bibiski ikaibū nīkairā. Haska xīkē, ma mae betsā kaka buxiābu; kaka taibu shubuwā namaki pui xiā kiaki ika kakaibu nīkai, pei raka pauni kiaki. Haska xina ana hawa nīkamas, ipauni kiaki:

- Hawamas kaya raka, ana kaka yutanū! Ika kapauni kiaki. Hawē puī sīti mani hākea nia, shubuwā repi nia rerashū pui bushūkē. Kaka taiburā mani yumetsu kāi xina kiaki, ika kaka pawai, ma mae betsā kaka buxiābu. Kaka taiburā mani yumetsui nia kiaki ika kakai, nīkai raka pauni kiaki.

Haska xina raka, ana hawa nīkama, nixma rakakē, ana ipauni kiaki:

- Hawamas kayaki ana kaka yutanu! Ika kairā. Haska kāi ha hawē puī ūpash binū ika kai, tsuma kinā. Haskaya ha puī yuikī:

- Ei! Huxtī hawakī mariabu maī mī ea eskawai, ea meyamawe! Aka hene baī pauni kiaki. Haskai uītā, kaka pawa pauni kiaki. Kaka taibū pui hanubi tsumashu kiaki ika, unu ma mae betsā txani xinabu, haria ikani. Kaka taibū hanubi pui tsu-

ma xina kiaki ika, kakaibu nīkai raka pauni kiaki.

Haska pauni kiaki, habia kaka besti berutā nīkai hiwe pauni kiaki, hawa kaya txakabu wamarā, habia yuā pewaibu besti nīkanū ika ipauni kiaki.

Hatū miyui keneshu: Txana Txanu

Hatū miyui keneshu: Keā (Pedro Mateus)

SHUMANĪ HUNI KUĪ METSATXI INĀNI

Huni kuī yupa txakama hawe nabube hiwearā, eska pauni kiaki. Nimerā piayaka hawa akama, pashkū bakawa tanū ika kashū, pui kamā mutsarā, unu nāke tsaubainaya, hawa ikama, sanī bixi, bixi itā besti maīyāyā. Haskaya hawenabu haki kashei hiweabu, haki kashekī; txashu akī, yawa akī, awa akī, xinu xarabu ashū pi mawa pewāibū.

Haki kashei; ha yuparā hawē aī mebī shanunā ika, haki

kashe misbu. Haki haska misbukē ana piaya katanū ika karā, unu pashku napāpānu, huni pustu pixtaki nukuni kiaki. Haki nukutā yukani kiaki:

- Txaī mī huai? Aka.

- Ē huai txaī! Ikaya.

- Habia mia amisbumē txaī, yupa yuikinā, mī aī mia mebī tiwakinā?

Aka.

- Habia ea raki amisbuki, txaī! Ikaya.

- Ē metsatxi ē mia inānā, mī ea yuā tirumamē? Aka.

- Ē mia yuā tirumaki! Ikaya. Haskawatā ana yuka, ē mia yuwā tirumaki ikaya, hawē bepāwē bitā, txi shū, shū atā bese-nāni kiaki.

Haskawarā unu niskā buanirā, unu yura txa txi tirā ke-yuaya, heneni kiaki, ha yupa bui ikayarā. Haskawashū hene, txixte kiri kai, unu heuki paitā, teskeni kiaki. Ha tesketā uīyānā, mani pei mapu, mapu isa betxitā, ha hawē heu raku katsi atanū ika kakī, shawe batxi betxini kiaki. Ha shawe bitā, xiwē tūkuya bitā pusani kiaki shawerā. Ha pusatā pashkū butushū txukanū ika kani kiaki. Ha pashkū bututā uīyānā, tāpeuri kape raka bitxini kiaki. Ha betxitā, na kape rakarā ishū teshteni kiaki. Haskawatā pashka, pashka atā uīyānā; awa hepe nia betxini kiaki. Awa hepe kēpax katsi bitanū ika mapeke kainarā, hina kepiā raka uī tuxini kiaki, yaix kini kesha rakarā. Haska betxitā, tashkā bitā paya huai, kuxatā, hepe atā pashū bututā pashka, pashka atā, tetū keya tapawatā hawē heu inū, hawē shawe inū, hawē kape inū, yaix mātā, peu birani kiaki.

Ha tetū keya tapa peuwa huayarā, haki kashenibu kiaki; haskawatā ashū bei mekāi ikarā, tsuā inā bei mekāi ikarā. Haska yuinaka atia xīshū hatu ashū pimani kiaki. Haskaya ha habuwā yuā baū, baū xinaburā, hawa ana akabuma, pui kamā ashū mutsaborā, hawa ikama haumē nāke tsau, tsau ibainayarā, sanī bestibu bixi, bixi itā maīyāyā. Kamā iuwaburā, hawa hatu ashuāma, haska ana pixaranū ikarā. Haki besui kashū ea mitu shuwē akaburā, hatu iushū yuinaka xarabu hatu ashuwā, hatū kuki matawabu bei, benima paunibu kiaki. Hatu haskawa shuna pi hiweabukē, betsā yukani kiaki:

- Txaī, haka kayani mī rekuyamē? Aka.

Haskawa nīkatā hawa hātxama kani kiaki, haska kashū

hawē aī yuituxini kiaki. Yuinaka akinā shumanī metsatxi ināni amis kiaki ishunā. Ha aī haskawarā, ha aīnē hawe nabu yuiyarā, unu mae betsā ma keyu meniabu ini kiaki.

Haska xina ana karā, ana hawa akama ini kiaki, haskakī xināni kiaki. A, txaniama iki kawē eawani, ē txani xina iki mekāitsa? Haska xina ana shumani uītanū ika karā, hanu habe nuku kunāmis anu pē itā kenani kiaki:

- Txaī? Akarā ana kemama, nixma rakani kiaki. Haska uītā inū hunirā, ana hawa akama ipauni kiaki.

Hatū miyui keneshu: Yube (Aldenilson da Silva)

Hatū miyui yuishu: Busē (Aldenir Rodrigues)

BANĪ SHEMĪ YUXIBU MIYUI

Nuku sheni pabu hawē betsabe hiwearā haska paunibu kiaki. Haska hiweaburā, iuwa besti aīyā ipauni kiaki, hatū kenarā eska ipauni kiaki. Aībū kenarā; Metsati ipauni kiaki, huni

iuwã kenarã; Mãku Pata ipauni kiaki, mashku narã; Nai Tumi Rua ipauni kiaki. Haska hiweabu ha mashku hawaira atanũ ika kani kiaki; ni merã hiki kainaya, ha betsa bututã hawẽ kenãki tsaushũ pia txitanei ikaya, hawẽ aĩnẽ nubu timai txauni kiaki. Haskaya ha banĩ shemĩ mai nawabu ramitã, hemãiti pẽ, pẽmẽ itã ibiranaya, ha aĩbũ metsati hawẽ mabu timai txipeketã, inawa katsi atxinũ ika ikaini kiaki. Ha bene tsaushũ uĩyãyã kairã, haska kãi ha banĩ shemĩ ramia atxinũ ika, unu tsisti tsisti iki, puĩki haxpi, haxpi ikũ kainaya birã. Ha benẽ kenani kiaki:

- Metsatĩ?, metsatĩ? Aka nikama kaya. Ha benẽ uĩ tanũ ika butu kaini kiaki. Ha butukãi uĩya, nixmakẽ ana kenani kiaki:

- Metsatĩ?, betsatĩ? Aka nixmakẽ hanu kasha kirani kiaki. Haskatã ha betsa mashku piaya ka kiri kani kiaki.

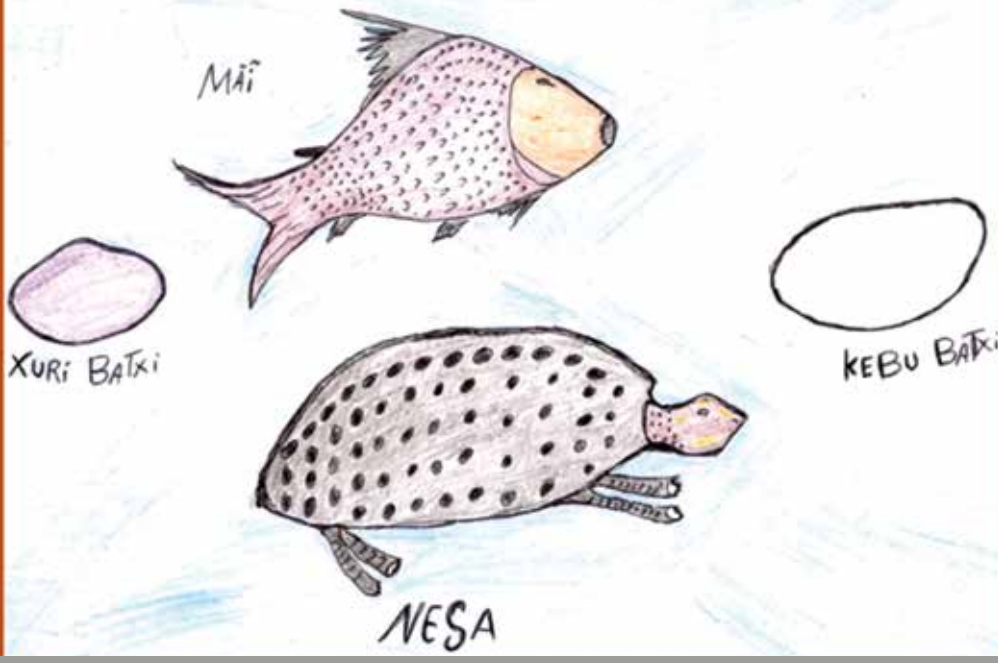

Haki nuku tanũ ina kai, unu sai akũ bainarã, ha betsã ma isu atã shuni nixiwẽ peutiwatã bei ikaya, haki nukuni kiaki. Haki nukutã yukani kiaki:

- Hawa haskai mekãi hutxĩ? Aka.

- Tumi ruã, shanũ banĩ shemĩ atxinũ ika, mexã mesti kainai ã uĩyã, natiã ã kena nixmakẽ ã hui ikai! Ani kiaki.

Hatũ miyui keneshu: Ixã (José Valdemir Rodrigues da Silva Kaxinawá)

SAMAKETI XARABU MIYUI

Nukū beyanurā, yumei pe katsirā hatiri pitirā samaketi xarabuki. Sama keama piaburā, hatu kupi miski.

Maī bushka pitimaki, ha mī piarā, hamapai xinā paya, samama mia haki mawai kiki, mia xinā mamarā. Make pitimaki; ha piaburā unu mestebu tani txikā isī miski, haska kenā, make pikinā: mestebu bestitū atiki, hanu pikinā hawē pixi tsāka, tsāka akama, ratsumī pewa tiki. Nesarā pitimaki, ha piarā yupai inū, txikixmis kiaki. Kebu batxi pitimaki, ha piarā yupamiski, hawa rete timairā. Shawe batxi pitimaki, ha pia mia kupikinā, yuraki mia sua aki kiki. Shawe batxī kupia unākinā, su ixiā unu mia isīwakī, txasha, txasha isheniai atiki.

Yaix hina pitimaki, yumekī pipauniburā, yaix payaburā, hina kiri humis kiaki. Shawe tae pipauni, mia kupikinā, mī habia hawē tae aī, habia mī ni pe bia kuxix kawā huresh kumeirā, hutush ikirā, hura bekeirā.

Shawāwā yumekī pipaunirā, kupi name miski; hatū mia kupiarā kuxis kawā himi tuwe kea, himia miski. Haska kenā, habia hati yuinaka xaraburā samaketiki: bushka samakeirā,

taka samakeirā, beru samakeirā, puyā samakeirā, tae samakeirā itiki. Habia yuinaka xarabu inū, baka inū, peiya xaraburā samaketi xarabuki. Samakeirā habia tuyatā ikirātiki, unu tashni tanaya samake riai inū, berunāi, txipaxi ikaibū hatu hene matiki. Haskai meni xinaburā, haburi bakeyatā habiaska ria baīmisbuki, hatu samakema kinā.

Hatū miyui keneshu: Shane (José Edimar Sabino)

Hatū miyui yuishu

REI YUXIBŪ MIYUI

Nuku nabu bai taeimarā eskanibu kiaki; huni aīyuma hiwea, hawē hiwe rapi mashe nia reī sheai betxishū shubuani kiaki. Ha shubua xina hiki tanū ika kakē, tsamī(3) rei huai betxini kiaki. Rei hui uībiarā, ma aību ramitā mashe mebi meske taewa biranibu kiaki. Haska biranaibū uīyānā, ana reima, ma aību ramiabu benibu kiaki. Haska biranaibū, ha berunā pata-pā, betsa atxinū itā, betsa atxini kiaki. Hawē shubu rapi ikawa-

nai betsa atxiarā, ea henewe ikaya heneama ini kiaki. Ha heneama atimas yurātanaya, miyuka taewani kiaki:

- Mī bene yamē? Aka.
- Ē beneumaki! Ikaya. Haskaya hunī yuikī:
- Ē aī hayumariki! Ani kiaki.

Haskawatā ē mia aīwā bainai itā, hawē hiwetā iweni kiaki. Ha iwetā hawē epa inū, hawē ewa yuini kiaki. Aību ē iweshuki ishunā, hatu haskawa ha ibubū peki menā haskariwe! Ani kiaki.

Haskaima habe hiweni kiaki, ha habe hiweshū, bake bawani kiaki, rei aību kirā.

Haskaima atimas tashni xinarā, hawē besurā habia ibu aībuna keska ini kiaki; shetxuri besu kuru pixtarā. Haska hatube hiwea, bawa katsi ūpash bikakī hawē shanuki baxi baini kiaki. Ha ūpash bitani hukī nika kubirani kiaki, hawē babawā hātxairā:

- Ĕ babarā habia ibu aĩbũ besu keskaki! Ikai nĩkani kiaki. Haska nĩkatā ha, reirā sinani kiaki. Ha sina ibai, ě inũ kai ika kani kiaki. Haska kaini kai, unu bai tsisumě pě itā, rau tesa, tesa atā betxeshekeni kiaki.

Haskatā ianě pu ikainaya, ha bene hatxũ kariani kiaki, rauwě betxe sheke riatanā. Haska kainai aĩně uĩtā, iuni kiaki. Ha iukĩ unu hawě nabuki nukuma tuxini kiaki. Ha aĩně enabuanu nukuarā, shatxi binā ikaibu uĩ tuxini kiaki. Haskaibũ ha aĩ hatube ituxini kiaki. Ha shatxĩ binā ikirā, mixki ewapaki tĩ itā, beni bāi, bāis kanirā. Haskaibũ uĩtā, kemui:

- Ĕ iria katsi ikai! Ikaya.
- lamawe! Akabu nĩkama;
- Ĕ ipai ikai! Ikaya.

lamawe ishũ yuiyabu nĩkamakě, iwe akabu ikirā, unu shau ruruku, ruruku ini kiaki, ha mixki pawāki tĩ iki ikirā. Haskaya ě mia yuishuki txaĩ, ishũ rau bitāshũ txeshākĩ inũ, buiwě tsamĩ nibu kiaki ha hawě shau xarabu sěke xinarā. Haskawatā mĩ māe kariwe akabu huni kiaki, ana txĩtu kiranirā. Haska kiranixi huxiā, barikaya ikinĩ ikaya, ibuwā tsistu shuna, shana biri ikĩ ha buiwě tsamĩ xinabu, babutā babeke, babeke ika rakani kiaki, tseke, tseke ikarā.

Hatũ miyui keneshu: Siā

Hatũ miyui keneshu: Maya (Rufino Sales)

YUINAKA PASHKA NIBU MIYUI

Sheni pabu bai tairā eska paunibu kiaki, habia shu-buwāwēs ikabu bira. Hatū kenarā: Bina shubu inū, Siā inibu kiaki. Shubuwā teke betsawē hiweabu imis birā. Bari kaya ui itxakayamatā neseaya bira, nenua hawaira anūkawe ika bunibu kiaki. Hatū pia txa atā, mespua kaketā buirā, kawē ikirā. Haska kāi hawē txaī kumawā akaya bira, ha betsā taku ani kiaki. Hatū taku akinā, bake rasia inū, rais rasiatū aka ini kiaki. Haskaya hatū kumawā akinā, bakeuma inū, raisa riamatu aka ini kiaki. Ha kumawā atā hawē txai shō ani kiaki. Ha shō aka huaya birā:

- Ma mī huai txaī? Aka birā:

- Ma ē huai! Ikaya bira.

Kuma ē ashuki txaī, ha raka buriwe, aka birā, unu nīkas tsais kawatā, hawē taku sanā nishū xinā baikī:

- Hamaki habia ē taku keya tapa, kixiwā ē bui buwe aka bira.

- Peki! itā beni kiaki. Ma mexuaya haska kirani benibu

kiaki. Haska kirāni hushū, ha hatū taku beshutū, hawē taku shuitā piaya, ha betsā hawē kumawā huashū pinibu kiaki.

Hatū miyui keneshurā: Txana Īkā Matsi

AĪ MENIMA MIYUI

Huni aīyāni, hawē aī meismarā haska pauni kiaki. Haska biarā bake rasia ipauni kiaki. Haskakē aīnē yubani kiaki:

- Ba, mī ebe nisma kayaki, mia tamā shunū ea ixkī tsakashū kubāiwē aka, kawē! Ani kiaki.

Haskawa:

- A, kawa! Ikaini kairā. Unu pashkū bututā yapa tsakakī, ixkī tsakakī ashūkī, metsapa bia txutaisma sheni imisrāi. Hawē bakebu hatube kapaya, hatu baxi keyu baina. Unu pashku txītū kawananu, hene kapakemis anu, yēkē pe betxitā:

- Hene Rebuatī, nenurā mawa rakati peki! Aka.

- A, raka, rakawē! Ani kiaki:

- Hene rebuatĩ, ea txutawe! Aka.

- A, manayuwe kakawa nunã! Itã.

Ha kakawa tanaya aĩ rakani kiaki. Haskaya ha aĩ txixã rakakẽ, teshũ kaĩ uĩni kiaki. Ha uĩtã:

- Habu matsiu nuwẽ! Ika, haki petxia tsauni kiaki. Haska tsaukẽ, ha aĩ txixã rakakẽ beirã; shara beirã, nãpe beirã, bina tsiseya sheni hushũ, pinũ iwanã hawẽ shebi kesha tsamitã, kepushni kiaki. Haskawa teku itã, tsubĩ ha bina biu tanais ani kiaki, txatxi kinã. Haskawa e iki benitã, ha bene hamakiri besu shenia tsauwa, ani kiaki; txipemakĩ unu pu ani kiaki, pashkũ puku kinã. Haskawatã:

- Huni txuxa shenĩ, mĩ eskaya mia bakewa shunabu mĩ yumewa misbĩ ishunã. Haskatã benitã ikirani kiaki, haska kirã hiki tuxiaya, hawẽ bakebũ yukani kiaki:

- Mĩ ma huai ewã? Akabu.

- Ma ã huai! Ikaya.

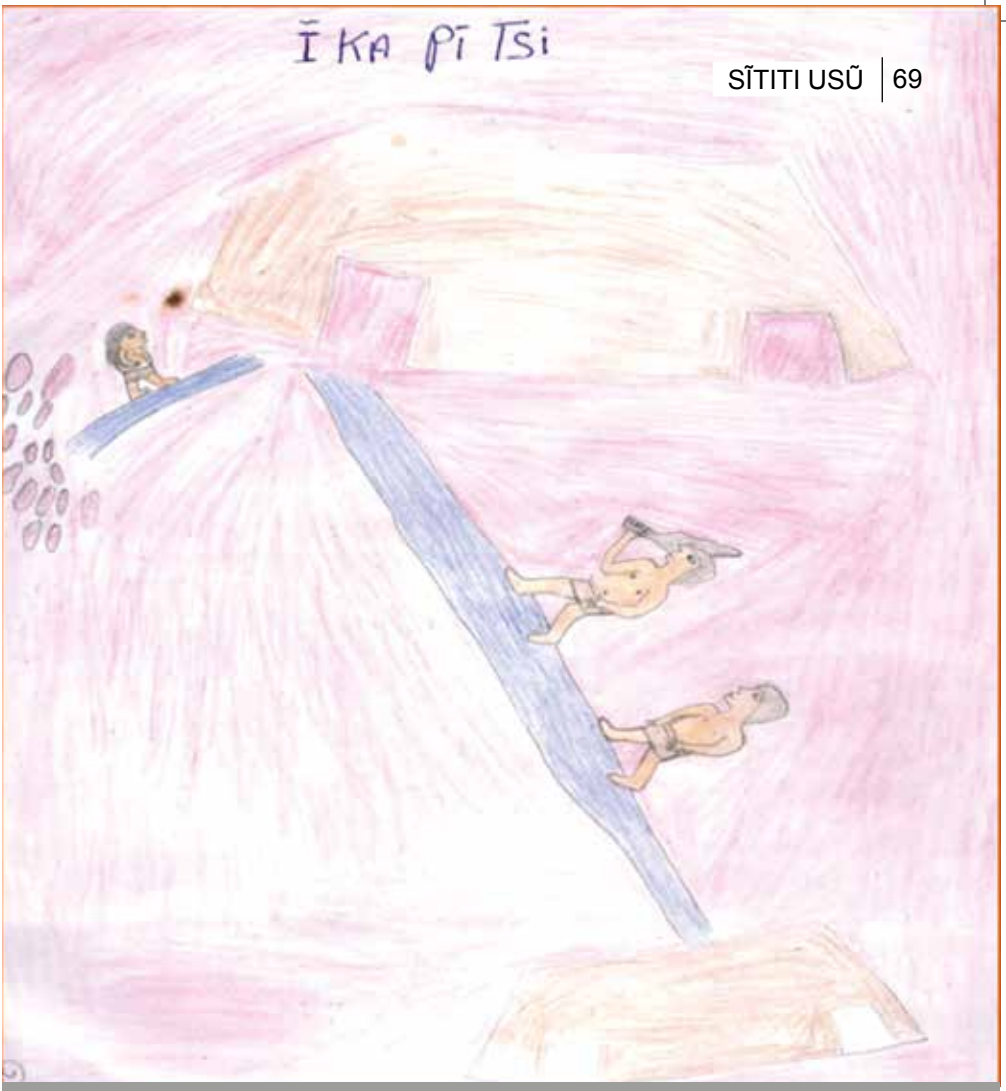
- Hania ã eparã? Aka.

- Mĩ epa unãismapa shenirã ã uĩyamaki! ikaya.

- A, ã eparã mĩ ea haskawã biranai! Itã.

Haskatã uĩ nũkawe itã ibaunaibũ, ma barika ini kiaki.

Hatũ miyui keneshu: Busẽ (Luciano Sabino Kaxinawá)

ĪKA PĪTSI MIYUI

Hanu bai taeirā eska paunibu kiaki, aībū bake bima kāinū ika isī tanayarā, haskawa timarā, ĩka pĭtsi txibā paunibu kiaki. Īka pĭtsi yuitākāwē ika bushū yui yaburā, ha yushabu xaraburā:

- Piti mapa kemāi! Itā, mani huashū bekī, sheki tubāshū bekī, atsa huashū kuki matawa bepaunibu kiaki. Haska beshunā, bake kāinū ika isī itimaskayarā, mī kaī tirumaki ishū, binuwē mapusa tī ikai, pute paunibu kiaki. Haskawatā, ha hawē bake ibu huni inātā, ha ibu pi paunibu kiaki, ha mani hua inū, atsa hua beabu naikinā. Haskawakī ma hatu keyui kawana, ana huni betsā aī bakewaima isīāya, ĩka pĭtsi yui kakē,

isī kashaya, txaka puta misbu kiria yushabu bake rasia tashni kirani kiaki. Shuya yushabu huirā, ha huai betxitā:

- Huriwe! Ishū yuka nibu kiaki:

- Harakiria mī huai? Akabu.

- Na matxi tenamā ika ē huai! Hatuani kiaki. Haskatā ha aību kashai nīkakī:

- Haskai iki mekāi? Ikaya.

- Ika pītsī piuwaya iki iki kiki! Anibu kiaki. Haskaya:

- Mā kāismamē? Hatu aka.

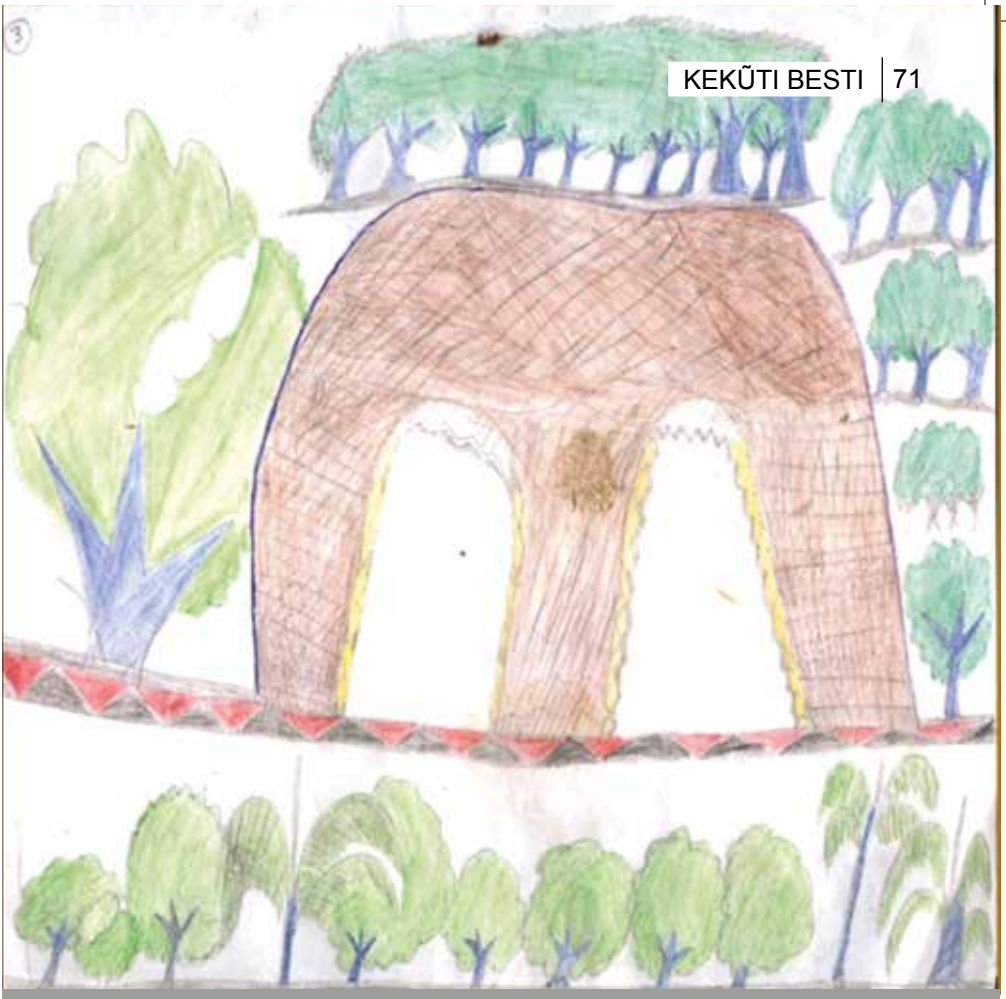
- Nū kāismaki! Anibu kiaki.

- Hamaki earā ē kāimiski! Ikaya.

- Haskatā mī kāimis mekāi ea kāima shūriwe! Anibu kiaki.

Haskaibū kashū rau atāshū hātxiā kaīni kiaki. Shuyā hatu yusīni, na estiā kaī misbuki. Ana īkā hatu piamarā. Haska meni niburā, hanu bakeyatanā, samakei inū, rauwatā hātsi-manai, hawē naxi ikū biranabuki.

Hatū miyui keneshu: Bixku

MAYĀ MIYUI

Mayarā huni rekuya inū, raya kapa ipauni kiaki, haska kenā, aībaibunā, mawa kewā paunibu kiaki. Haska kenā, hanu aībaibu pītsi kinā, kena paunibu kiaki. Ha kenabu huayarā, txī-tūti keneya ewapa pakeshū paunibu kiaki. Haskawa shunabu raka kenā, aī baibu haki ina birā, birānirā unu patxa paunibu kiaki. Haskai unu mexuaya, hatube usha pauni kiaki.

Ha usha xini ma penaya, hawē henei aībume itā, hawē hura aībū bikerāki hura baxa baī pauni kiaki, tashni kāikinā. Unu hura hushu si abaī pauni kiaki. Haska kaini kashunā yuinaka xarabu hatu keyu shūpauni kiaki.

Txashu akĩ, yawa akĩ, awa akĩ, xinu xarabu akĩ hatuashũ pauni kiaki. Haskawashu hati buya usha xinai, hatu meti apau-ni kiaki. Hatu haskawa pi pe, pe paunibu kiaki.

Hatũ miyui keneshu (José Batista Sabino)

Hatũ miyui yuishu: Muru (Leal Peres)

SHĒTSĪ TXATXIRĪ MIYUI

Shĕtsĭ txatxirĭnā eska pauni kiaki; hawē aĩ inū, hawē bake buya hiwearā. Hawē rais rayaya rabewai ikaya, hawē bababu kasha baiyaya, hawē aĩnē akī:

- Mĩ raya sayayarā, bababu pĩtsi kasha bai kani kiki! Aka.

- A!, mexu kiri hatu mitu shūtanū, usū sheki ea ima shūshawē! Apauni kiaki. Hari atā usha xini, hutima ha aĩnē sheki ima shuni kiaki. Ha imashū inā, hawē txara mesputā, kakiki hawē sheki nanetā, hawē risi nanetā, kakī hatu yui baine kiaki:

- Ma ē kai uĩra kawē, ē bababu pĩtsi kasha baixinabuki; xipi ashū ē hatu shui shuni kairā, usū (9) shaba binutā ē hushanairā! Hatu aka.

- A!, katawē! Akabu kani kiaki.

Ha kai, pashku maikiri kai bira, pashku txĩtū rabe binutā, na habianu inū itā, peā shubuani kiaki. Ha shubuwai tash, tash ikai nĩka kani, hawe nabu ha hiwetā mani shunā.

Ha shubu menetā kani kiaki; bari kaya shubuwa tanū ika kakī, pama kayawā niri ikai uĩ tuxini kiaki.

Ha uĩyā ikirā, unu aka kayabu ini kiaki. Haska uĩtā shu-

bu wanū itā, shubu wani kiaki. Shubuwa menetā hikia tsaukē, txashu huai ani kiaki. Txashu atā beshū, shate, shate atā siwashū naneni kiaki. Ha nanea bai nue maya kainaya, ha hiwetā hiweabū shetei bira:

- Shētsī txatxirinā, ma txashu atāshū bawai kiki, ha nuwe mayairā! Inibu kiaki. Ha hawē txashu shui xini, usha ixī, penaya ikāi pauni kiaki. Kashū akinā: isu akī, yawa akī, ru akī atā, nukushū ana habiaskawa riani kiaki, bawakī unu nue-mayā kinā. Haskaya hiwe tāshū shetei:

- Ma ana beaki, Shētsī txatxirīnā, ha nuemayairā! Ipau-nibu kiaki.

Haskairā habia peā shubu uīnubis kurua tsauwa ikai uī paunibu kiaki, hawē bababu mitu shuni kaxiānā.

Hatū miyui keneshu: Tuī (José Adão Kaxinawá)

MIRIS PIA MIYUI

Nuku sheni pabu hiweaburã eska paunibu kiaki. Hawẽ kenarã Umĩti ini kiaki, aĩnĩ kenarã; Xipi Sheta ipauni kiaki. Hawẽ rais hunĩ kenarã; Manũku ini kiaki, rais aĩbũ kenarã; Isa matxa ini kiaki. Haskaya ushai kakĩ, ha hawẽ rais kakĩ hawẽ berẽbu hatu iuni kiaki. Haska kai bukawẽ itã hatube kairã, ma bari kaya pashkũ bututã; na habianu inãkawẽ itã. Mestebũ hawẽ rais yununi kiaki:

- Ruã, ã karu wai kai, miãnã peã shubu wawe! Ani kiaki. Haskawa baini kani kiaki, karu wai kairã. Ha kashũ karu bena ketãkĩ, atimas betxitã abirani huarã, raisinã shuburã mene riamã uĩ tuxini kiaki. Haskaya ana yunu tuxini kiaki:

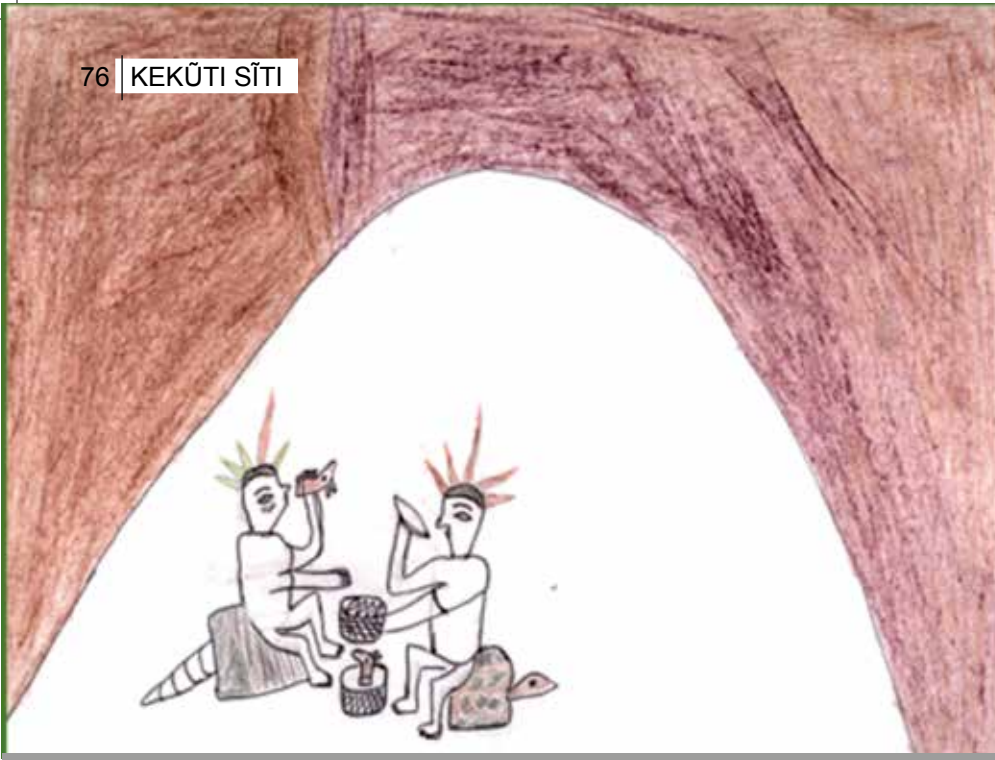
- Karurã ma ã ashuki, hari ketiwa riwe, peã shuburã eã anunã! Ani kiaki.

Haskawatã peã shubu wakĩ, õpash manuni kiaki. Ha manukĩ rais yununi kiaki:

- Ruã, ã õpash manuai ea õpash amayuwe! Ani kiaki.

- Miris piã, kemu itxa, itxa washũ awe ã haskawa shukirã! Ani kiaki. Haskawa:

- A!, ã piriamaki! Ani kiaki.

Haskaya hawē rais betsā akī:

- Kukā ūpashrā na ē beaki awe! Ishū ināni kiaki.

Paka bixtuki buna bata kapāshū bua, ināni kiaki.

Haskawa:

- A!, neri ea inawē! Itā ayama kiaki. Haskatā:

- Harakirishū nukū bitxu paustameti mī ea bitximai, bake nikū! Ani kiaki. Haskaya ha rais txikix iki:

- Neri ea amariawe kukā! Ikaya.

- Nukū rua naki, kemu itxa, itxa washū awe! Ani kiaki.

Haskawa ana hē ikama, nini kiaki.

Haskatā yumātā meneni kiaki. Haskatā ha raisī txi ketiwa shuna, ruru patsani kiaki. Ruru patsatā bute baini, kuma ushāi kashū, kuma inū yaix beni kiaki. Haskatā yaix shateshū, hawē ibu nane katsi, hawē puku kawashū, kuma mani yabi huashū, hatu pimani kiaki.

Haska pitā usha xini bestētā, hutima kaya bunibu kiaki, mitui bukanirā. Haska kaini kashū, yuinaka xarabu benibu kiaki. Haskaya ha hawē rais sī, hatū ūpash ama xinarā, yuinaka akī inū, bawakinā, hawena rukū akama, hawē kukana rukū ashū pauni kiaki, hawena akatsirā. Haskaya ha hawē rais sī hatū aībake biarā, yupa sheni ipauni kiaki.

Shaba rasi binukinā, yuinaka xarabu anibu kiaki: awa akinā, txashu akinā, yawa akinā, isu akinā, ru akinā, habia yuinaka xarabu anibu kiaki. Haskawa xīshū, xiwati ewapa washū, yuinaka nane xinabu nane nibu kiaki. Haskaya ha hawē rais hatū ūpash ama xinarā, yuinaka akinā, habia ma hukatsi eskarabes axiā ini kiaki.

Haskawa xinarā, hawē xiwatirā mawaira ewapama ini kiaki. Haska xina, mexu kiri haya hukatsirā, kuma ashū kawa nibu kiaki. Haskatā usha xini, hutima bestētā, hatū xiwatiki yuinaka nane keyu nibu kiaki.

Haskaya ha mestebunā, nane taewa kinā, nea nane xīshū, harukū nane taewa birani kiaki. Haskawatā ha yuinaka betsa xarabu bemakiwa kakeni kiaki. Haskatā kawē itā, hatū xiwati taka atā ibirā nibu kiaki. Haska ha mestebū rais yunukī:

- Ruā, nukū risi ē buai, ha nukū xiwati bue! Aka. Ha rais yane hē ikama, txikix tukanē kashū peu birani kiaki. Haska ha hawē naburā, bebui sai, sai ika ibirānibu kiaki. Haska biranai-buwā, txipu hukī hawē rais itxa kūbirani kiaki.

- Hamebi bukatsi keska, hatira yuinaka axīshū ea bumai iki kiki, ha mestebu hubu txai shenirā! Ikai nīka kubaini kiaki, ha rais mestebu harukū matxi mapetā manai tsauni kiaki. Ana itxai:

- Hamebi bukatsi keska, earā, earā ikī, hatira namiwa xina ea besti bumairā, ha mestebu hubu txai shenirā! Eskawamē iwanā ha xiwati peuwa kai. Tae txitxukuwē ta aki, ini kiaki,

nea shauki tae txinu kuirā. Haskawa unu himi eskanū, mestē-tiwa hui unu tiri ikū kirani kiaki. Haska kiranaya rais sī yukakī:

- Mī haska shumē ruā? Aka.
- Ē tae tsipukus ika ikai! Ika.
- Mī ika kai shuki, nukū risi buwe, ētseri bununā! Aka.
- Ia, itā tsaūni kiaki.

Haskatā ha xiwati peunū ika tsitsau kainaya:

- Kukā, na ena ea bushuwē, mia bushū nunā! Ani kiaki.

Haskawatā taka atā bushūni kiaki, haska kākī bushūkī, unu ma hiwe ētxaima kaini; yaix hina txā, txā aki, sai, sai ikabū:

- Kukā, ma ē mia kemawa shūshūki, hanushū buriwe!

Atā xiwati kepī shuni kiaki.

Haskawa ha mestebū peutā ētseska kirani kiaki, shāka-ma beirā.

Haska kiranaya, ha rais sī uītā, yuini kiaki:

- Kukā ētseri bunū hanu tsāwē! Aka.
- Shakamaki, habia nukū risi buriwe! Ani kiaki.

Haskatā ha hatū bea rabewashu yununi kiaki:

- Ē bakerā habia miā maewashū pima shawē! Ani kiaki.

Haska kirani hiwetā nuku tuxinibu kiaki. Haskai benima biranibu kiaki. Haska kirā txītū tiki ina tuxiaya, aī haki txiti itu-xiaya, pia kena name baunibu kiaki. Ha sai itā piti itxawatā pikanirā: mabesh, atsa hua, mani mutsa pi ikaibū. Rais huni kiaki, atsa mewa yabi ha yuinaka beabu maratāshū beshuīnā.

- Ruā atsabī ē mia beshuāi! Ikaya. Hani ikawā uīni kiaki.

Haskai uītā yuini kiaki:

- Ha ināma, uwa betsa ināwē! Ani kiaki.
- Hē! Itā ha betsa ināni kiaki.
- Harukū benewatū, rūke bainai uīrawe, tsukusi rakē raka! Ini kiaki.

Haskaya ha huni betsā pibai kashū, hawē aī yununi kiaki.

- Tukuri mī haibu ea kena shūtawē! Aka kashū kena shū-tani kiaki.

Ha kenawani kashū, habetā mani shuishū hawē bene pimai ikaya raki. Unu haris uī, unu haris uī ikaya. Bari kai ikaya, unu mexu kūkainaya:

- Atxī!, mī bakerā, hani ka iki mekā? Aka.
- Ukeri hawē haibū kena kaki, habetā pikatsirā! Aka.
- Hē! Ika txītū tinī rakashū uīnū.

Mexui tsupe ipakeni kiaki. Haskaya, mana xini ma ina kakei ikaibū, unu yame napū:

- Atxī mī bakerā hani kamē? Aka.
- Ukeri hawē haibū kena kaki! Aka.
- Hē! Ika.

Unu matsi, matsi itanaya:

- Matsiki atxī! Ini kiaki.

Haskaya, - Ē mia aīyāwā niki habe shana iwe! Ani kiaki.

Haskaya hawē batxi shuku, shukuwatā

- Ukeri!, ukeri! Ini kiaki. Hawē aī rabei iki ixī.

Haska xini unu shaba kiranaya, ti ipakesni kiaki, inū kairā. Haskani kiaki inū kairā.

Hatū miyui keneshu: Siā (Gilson de Lima Kaxinawá)

Hatū miyui yuishu: Bimi (Marina)

TI IKA NAWA MIYUI

Nuku nabu bai taeirā hiweaburā eska nibu kiaki; hiwe nātama nua kuma keui: shōkōrō, shōkōrō imiskē, atanū ika

kani kiaki. Bari kai ikainaya, ě kuma ushāi kai ika kani kiaki, ha kuma keuwai nīkamis anurā. Haska kaini kairā, unu shubī bemanu, shebū nianu, ratabishū nīkai nini kiaki. Ha nīkai nikē, unu kurē, kurē ikai nīkani kiaki.

Haskai nīka tanū ikirani kiaki, kumā newā shākiā raka-nua, tashni kiranirā. Ha tashni kirā unu bari kai kiri metu, metu atā, ikawani kiaki, kuma xarabu mawairā. Haskatā ana kumā shākī merā hiki kaini kiaki. Haska kainaya:

- A!, kuma rabanē ě imiski, nawā kāyā ibiyarā! Ini kiaki.

Haskatā kuxi kirani kiaki, haska kirani hushū, hawe nabu yui tuxini kiaki.

- Kuma rabanē nū imisburā, kuma maki, harabesma nawā kayā hiwea ikani kiki! Hatua tuxini kiaki.

Haska hatu yuiya, yubakatā uīnū bukawē ika bunibu kiaki. Ha kai pē itā uīyāburā, kumā newā shākiā rakanu ikabu uī tuxinibu kiaki. Haska betxitā, nenua ě uī bāishuki ikaya, re-nikāi uīyā burā, kini hāyēke sheni ini kiaki, hanus iru misburā.

Haska uītā, kebē nākawē itā; tara shara tātākī mātxitā, kebenū iwanā kini haratā tanaibūs:

- Xeke!, xeke!, xeke! Itā ha hi hana tanaibus shara birā, birā nibu kiaki. Haskawaibū betsa kashū pani rerashū shara

birã hawē teshka kiria beshū hanani kiaki. Ha hana tanaya shara paikī, hawē musha mesputã heneni kiaki. Haskaya anibu kiaki; penu bitãshū paya kinã. Hatu askawarã, ha hi shãki matarã; unu uya iki, ě iki ikaibū, bibiski ikaibū. Hamaki pesatã uĩnã kawē itã, habia namakis pesa nibu kiaki. Ha pesatã uĩyã burã; unu mani baina uĩ nibu kiaki, ti ika nawã kãya rebu kãshurã. Haskaya shara tã, tãkĩ, natia mãtxĩ nibu kiaki.

Haska hatu shara tã, tãkĩ bake ixta, pini tãtãnai shara nibu kiaki. Haskaya aĩbu bakeuma hatubeka, eã yumewa shanū iwanã, xinã mestē wamatã iweni kiaki. Ha iweshū yumewakĩ kena inãni kiaki. Hawē kenarã Pama nawã wanibu kiaki.

Hatū miyui keneshu: Keã (Ivam)

REKUYA BIA BAI WAISMA MIYUI

Nuku Nabu hiweaburã eska paunibu kiaki; huni betsa hatube hiwearã, rekuya txakama bia, bai waisma ini kiaki.

Haska kenã hawẽ aĩnã, betsabũ besti yunu bima misbu ini kiaki. Haskawabu bawashũ inã hatu betã pimiskẽ. Shanẽ ibuwã hatu bakawa xinã shuni kiaki. Pui kamã siri aibũ, betsã hawẽ aĩ atsa amai kashũ yukani kiaki:

- Mĩ benenã, haskakĩ mia baiwa shuĩsmamẽ? Atã.

Na barã buwe, ratsashũ hua shuni kawe, habu pinunã!. Mĩ barã hua inã, haskakĩ mĩ atsa huama ishumẽ, ikayarã. Akaibu tanãkĩ meribi ea baiwa shunimã, ha atãshũ mia hua shununã, habia piriwe ashawẽ ani kiaki. Haskawatã, na atsa mĩ buairã, habia ẽ akai yanu ashawẽ mãtxĩkinã, ani kiaki. Haskawa habia betsã yuiya keskawani kiaki, ha atsa bushũ mãtxĩ kinã. Haskawatã ha barã ratsatã hua shuni kiaki.

Haskaya ha bakawa tani nukutã, hatũ aĩnĩ hatu baka shuitã, atsa maratã birã hatu inãyã. Hatu haskawa, hatu betã pi; hawa tiã enatũ ea beshuĩ mekã ika, beru, beru iki tsaukẽ. Barã ratsashũ hua inũ, baka shui maratãshu beshũni kiaki:

- Naki, ba! Aka.

- A!, mĩ atsa huama ikamẽ? Ikaya.

- Akaibu keskawakĩ ea baiwa shũmismã, hanua bishũ mia hua shunũ, habia piriwe! Ani kiaki.

Hari ashũ inã wana, ana piama xinã tsauni kiaki. Haska-tã usha xini, bestõtã ma habianu baiwa birã xinabu, nawe kuru raka kainanu, bai ewapa wani kiaki. Haska washũ yunu rasi banaimarã, yunu hamẽ ini kiaki.

Hatũ miyui keneshu:Busẽ

YUSHABU YUMETSU TXAKAMA MIYUI

Nuku shenipabu hiweaburā, eska paunibu kiaki; Xiwani yushabu yumetsu txakama hiwearā. Hawe nabū yuinaka akabu, hatū aīnī hatu atsa yabi huashuna, mexu merā hawē kētxaki kixi hirabi biwāshū arushū pi pauni kiaki. Mabesh wabu, hawē kētxaki bea tāshū, arushū apauni kiaki. Haskaya ha piti ibuwā, hutima butu kawā, hawē kēti nais sarā, hawē hene besti uī paunibu kiaki. Mabesh kēti ewapa matawa xina-burā, unu tsimes kaya tsau pauni kiaki. Haska uī inū, benai:

- Hara kiri kamē, nuku tsuā aki imismē? Imisbu bira.

Ana awa atānibu kiaki. Ha awa atanabu hawē maxinu atsa yabi akī unu xiru pewa nibu kiaki. Haskaya usha tanaibū, hawē kētxa ewapa bitā ikaini kiaki. Mexu tē ikai merā kairā, haskanu kai, me, me aki kashū; hawē kētxaki neshekī matawatā, ha hawē mekē hespe aki, tearas ini kiaki. Ha tearas ika harakiri tene timawa birana, ikawāni kiaki:

- Tus!, tus!, tus! Ikawanaya bira.

Ibaunibu kiaki, bestē bāu kanirā. Haskatā:

- E!, tsua hua iki mekāi, txi herewa kawē! Itā txi herewakī; beke, beke akī shabawa nibu kiaki.

Ha shabawatā uīyā burā, haska tima ikawani kiaki, maī meshu ketanirā. Haskaya: yushabu xiwanirā.

- E!, hatū nuku aki imiski! Inibu kiaki.

Haskatā uīyānā, hawē atsa inū, awa maxinu ma neshe keyua ikarā, natia manini kiaki, txi mapū mātxiānā. Haska betxitā:

- E!, hawa katsi mī ē piti ea haskawāi! Itā. Habiatiitū atxishū ima nibu kiaki; sakumakinā haskawakī unu hī imatā hene nibu kiaki. Xiwani yushabu yumetsurā haskawa nibu kiaki.

Hatū miyui keneshu: Parā (Maria Delnicilia Ferreira)

Hatū miyui yuishu: Bimi (Maria Marcelino Vicente Kaxinawá)

YUSHABU PARĀNIBU MIYUI

Nuku nabu hiweaburā eskanibu kiaki; yushabu hiwea, hawē kena; Tsīki ani kashewa nibu kiaki. Yutā nukua unu asne sa, sa iki ikaya, yushabū sheki tubāi tsauni kiaki. Haskaya ma

bari kaya, berunã ha tsistua yukatsi karu sêkeshũ iakĩ; manawe yushabu kashewa nunã, itã:

- Tsĩkianĩ ẽ mibe shana ikiwai ea mana shawẽ! Ani kiaki.

Haskawa bainaya ebe ixarayui kiki ikarã, yane ushama ixĩni kiaki. Ha hawenabu matsiki rakei, ma ina kakei ikaibuã, yane inama, ũpash tatsaumea tsauni kiaki.

Ha ũpash beatã tatsaumea, hawẽ temamekei, pixma mekei, txima mekei; ixĩni kiaki. Haskakĩ hatu yui birã:

- Haskaira mã txishana biri isma xarabumẽ! Iki, ha ũpashwẽ ramamekei, hawẽ shapu bitã turu aki tsauni kiaki. Haskai ixinunã, unu ma yame napũ tanaya, ikawãni kiaki, nenẽ kawanirã.

Haskakĩ hatu bestewã, nĩka burã, yushabu nenẽi ini kiaki. Haskaya:

- Yushabu matsĩ aka nenẽi kiki! Itã butushũ rakukĩ, na rasheyuki, tsistushũ yuakĩ abiaburã, ma tseresa ini kiaki. Haskani kiaki, yushabu matsĩ iukinã.

Hatũ miyui keneshu: Bane (José Paulino Kaxinawá)

xarabu birã nibuki nũ habias huni kuĩ biarã. Na hati nawa betsa xarabu habia nukũ hãtxa keska bia, manã kiri xarabu nũ hatu nĩka misburã. Nũ habias bia inũ, nũ habianu hiwe biakẽ nawabu nuku tsakakĩ akabu, haskawẽ taea pashkatã hãtxa betsa kũbainibu nũ hatu uĩ misbuki.

Nawabũ nuku haskawabu pashairã, habia kaya Baria namaki nũ ituxiniki. Kaya Bariarã habianu nũ keyu hiweabu ipauni kiaki. Haska nũ hiwea ikaya, nawabũ rabukũ hatu yurãwãtã hatu rayama taewani kiaki. Ha nawã hatu rayamakĩ pewama, hatũ aĩ hatu mẽkĩ, na hatu rete tiwaya, habuĩ yubakatã, nawa retetã hanu ana pashka nibu kiaki: hatiri taraya rebuki butãnũbũ, hatiri shawãyã rebuki butãnũbũ, hatiri kushu pu inia rebuki bunibu kiaki.

Ha nuku nabu kushu pu ini rebuki buniburã, ha nawa tsakatã hawẽ kenubu xarabu bunibu, ma keyu tanaya ana nawa betxi nibu kiaki. Habuwã nawa betximakinã, berunã xarabu anibu kiaki, ha nawã mabu bimabu, ma sheni tani; turekei, sãkei pesei ikaiwẽ taea inibu kiaki, nawa betximanũ ika yubaka kanirã.

Haskatã yubakatã beshũ nawa betximatã, nawa raya shuni taenibu kiaki. Haskai buãnã, hatiri habuã nawã hatu tsaka paya pasha niburã, ha beabuma inibu kiaki, nawa betximairã. Habiari niti inibu na eskatiã yami nawarã amisbuki. Habia nuku nabu, habu nawaki nukuama inibi, pa nibu hiwea ikani kiki, ha hene rebu xarabu anu hiwea txani misburã.

Haska tanayarã, ma nawabũ nuku nabu yukashũ, kene xinabuki nukũ tseri nuku nabu yukatã kene nãkawẽ, nũ haska kũkirana tapĩti xarawakinã.

Hatũ miyui keneshu: Iskubu (João Júnior)

Hatũ miyui yuishu: Mana (Joaquim Paulo de Lima K)

TETEPã BANĩ INãNI MIYUI

Tetepã nuku huni kuĩ banĩ inãkinã eskawani kiaki; habia na nũ hiwea keska hiweabu inibu kiaki. Huni betsa hatu-be hiwearã, hawa reteisma ipauni kiaki, hawẽ kenarã: Yawa

Bane ini kiaki. Haska hatube hiwearã, piayaka hawa aismakenã, hawẽ txaibu haki kashemisbu ipauni kiaki. Ha betsabũ kashũ yuinaka xarabu akaibuanã, hatunã hawa aisma, habia bena biarã hawa haki nukuisma ipauni kiaki. Haska miskenã, hawẽ txaibu haki kashe misbu, hatube hiwea ipuni kiaki. Haska hiwea ana piaya kani kiaki; ha ka ibai hawa akama hukĩ, shebũ kayawã betxishũ shubuwa birani kiaki.

Haskawa birã usha xini penai shaba kiranaya, hiki tanũ ika kani kiaki. Shebũ ẽ shubua birã xina ẽ hiki kai, ika kani kiaki. Haskatã kai, unu shubu anu nukutã, uĩyãñã; ha tashnikĩ shubu shui bexawa birã xinarã, ma pewabu uĩ tuxini kiaki. Haska uĩtã, xinãni kiaki. Shubu merãñã ma hikia buki! Hamẽ tsua hikia iki! Itã unã shubira teshũ kũkãikĩ uĩyãñã, yura tuxiã nia betxitã yukani kiaki:

- Mĩ tsua hua ikai? Aka.

- A!, ẽ ea hua ikai! Neri hiki riwe ani kiaki.

Haskawa hikitã uĩyãñã, ha hunirã; keya tapa huxĩ txai nikẽ, hawẽ besu uĩyãñã, tsua haska uĩsma ini kiaki. Haska txai uĩtã:

- Hania mĩ huamẽ? Aka.

- Na pashuku txĩtũ watũ, mĩ bai txipi ẽ hiweaki!

Aka. Haskawatã:

- Hãtxa yamawe, mia hawaira ashununã! Atã tsauwa bukẽ; huni kiaki marirã. Ha mari huai betxitã pix aka kai, unu ri ikaya bitawẽ aka bitãni kiaki. Ha bitanaya yukani kiaki:

- Mĩ txaibu miki kashe aibu ẽ nĩka misrã, habia miki iki imisbumẽ? Aka.

- Habia eki raki iki imisbuki! Aka.

- Piaya kashũ mĩ hawa akamakẽ, iki imisbumẽ? Aka.

- Ẽ haskaya eki iki imisbuki! Ani kiaki.

- Haska kenã, na habia ẽ tsaka shuanu tsakawe, namewe! Ani kiaki.

Haskawa ha pia hawẽ hawa aisma; kuru txai bitã, nina rakashũ henea kakĩ, habia tetepã ashuanu tsã ani kiaki. Haskawai uĩtã, ana manai maniabũ, mari betsa huai anibu kiaki. Ha mari aka rakakẽ, namewe aka, hawẽ txara betsawẽ habia tetepã ashuanu tsakani kiaki. Haskawatã ana manai mapuabũ, kumã shebũ pese shea tanũ ika huai aka, unu pẽ, pẽ, ike tanaya, bitawẽ aka kashũ bitani huaya, yukani kiaki:

- Mī kenarā, mī harakirimē? Aka.

- Ē Yawa Baneki! Atā.

- Hamē minakāi? Aka.

- Enarā ē Kāyā, kāyā Baneki! Ani kiaki.

- Haska kenā mī habia ē shutaki! Atā. Nū haratu iuwa mekāi, nukū shani meshanawē? Aka. Awe haskakenā, itā mesha nibu kiaki.

- Miā rukū awe? Aka. Ha tetepā hawē shani mesharā; kena kaya ini kiaki, tatsisrā.

Haskaya ha Huni kuīnē hawē shani mesharā; taku huxī-txai ini kiaki. Haskaya tetepā akī:

- A!, ē iuwaki ea huxī ashawē! Ani kiaki.

Haskatā ha mari rabe ashūā kēpaxtā huni kiaki. Ha kēpax peuwa huaya, hawē txaiibu iki bira:

- Ha ika mī txairā, mī haki kashe rawāinā, hanūkāi aka kirā, hawa ashū bei mekāinā, kashū uī tāshawē! Iki mani nibu kiaki.

Haskai maniabukē kēpax tī atuxini kiaki. Haskaya hawē txaiibu benikaī yuka nibu kiaki:

- Hawa ashū mī beai txai? Akabu.

- Mari rabe ashū ē beai! Hatuani kiaki.

Ha tetepā txaniama shawē aka hua ikirā. Haska xina usha xini, ma penai shaba kakenū; hawē aī besti ē piaya kai ishū, yuitā hawē pia mespui nese kaini kiaki. Haska kaini kaya, unu bai sheshakāshū ha tetepā manakaya haki nuku tuxini kiaki. Haki nuku tuxiaya:

- Mī ma huai? Aka.

- Ma ē huai! Ikaya.

Kayuwe unuria hawaira ashū nunā itā; habe kani kiaki. Ha kakī ashūkubaini kiaki: kuma ashūkī, kebu akī, nea akī, xinu ashūkī, ru ashūkī, yawa ashūkī, txashu ashūtā. Ma nū ashuki karinawē atā, habe hui unu hiwe ētxaima itā yuini kiaki:

- Hati yuinarā keyu butawē, ēanā kuma beti ē buairā! Ani kiaki. Haskawatā tetū ewapawa shuna peutā kani kiaki. Ha tetū peuwa, kaxti kainayarā, hawē txaiiburā:

- Mia yuiyaki, mī txairā, tua eska kiranairā! Ishū uī bira, haskamis kemāi mimā xina iki mekāi uirakawē! Inibu kiaki.

Tetepā betximashū yuinaka xarabu ama pauni kiaki, haskai hiweshū hatu nami pima txakayama pauni kiaki. Haska

mis raki, tetepā yuini kiaki:

- Ruā, ana ē mibe niuwamaki, mimesti ishawē ē banī bet-

sa ē mia ināinā! Ishū inātā. Na ē mia banī ināinā, txani pake yamashawē, mī txaniayarā ē mia mebī tirukirā. Haskawati ma ē mia uīma xinakirā! Ishū ināni kiaki.

Haska tetepā inā bainimarā, hatu yuinaka reteshū pima pauni kiaki. Habia tetebe nishū abaī baī xina keskawa kinā. Haskawamis ana kashū awa sheniwā ani kiaki. Ha awa sheniwā axiā, hawē txai pia pui penani kiaki, awarā tsimuānā. Haskaya hawē txai betsa sheki txatxia txaniwā xīkē, txatxi shunū ika buabu; ha pui xini habiaska ka hatube rayai, ana pui txibukua, pui tanū ika kani kiaki. Haska kainaya bira:

- He, he, he! haskawashū habiaska riwa katsi raka! Tete-pā banī inānimāi! Ikaya.

- A!, tetepā banī ināni iki imis kiaki; ea betsa bishūshawē! Iwanā hawē txai bishū kashewani kiaki.

Haska hatu yuixina, shaba betsa piaya karā, ana hawa

akama ini kiaki. Haskaimarã, habia ipauni keska yama kiaki, ana hawa hatu reteshunamarã.

Hatū miyui keneshu: Tene (Antonio de Lima Kaxinawá)

Hatū miyui yuishu: Keã (Gilbeto Marcelino Kaxinawá)

SHURU RUME MIYUI

Shuru rumerã, habia nuku nabu; nai bai inũ, shũ ikayabu xarabũ, yuxibuya xarabu hãtxakĩ, uĩkĩ beyawashũ bana taewa nibuki. Ha banakinã, e iskawã pua atima, isĩ teneai bũ hatu shushawa katsi besti apaunibuki. Haskawai hiwe mis-

bukē, nawa betsa xarabū uītā, habiaskari wanū ishū bana bi-rānibu, na eskatiā hayabuki. Nuku Huni kuīnē bana henekinā, habia nawabū nuku betxitā, nuku reteabu pashakī ana bana ma ikū birā nimabuki.

Habia rume xaraburā, habiatirā nisūyaki, haska kenā rume pua akinā, reshū ikirā mestebu besti ikūbiranabuki.

Pua akī inū, reshū itā; samakei inū, rau tupitā naxi kūbiranabuki, nisūki rakeirā.

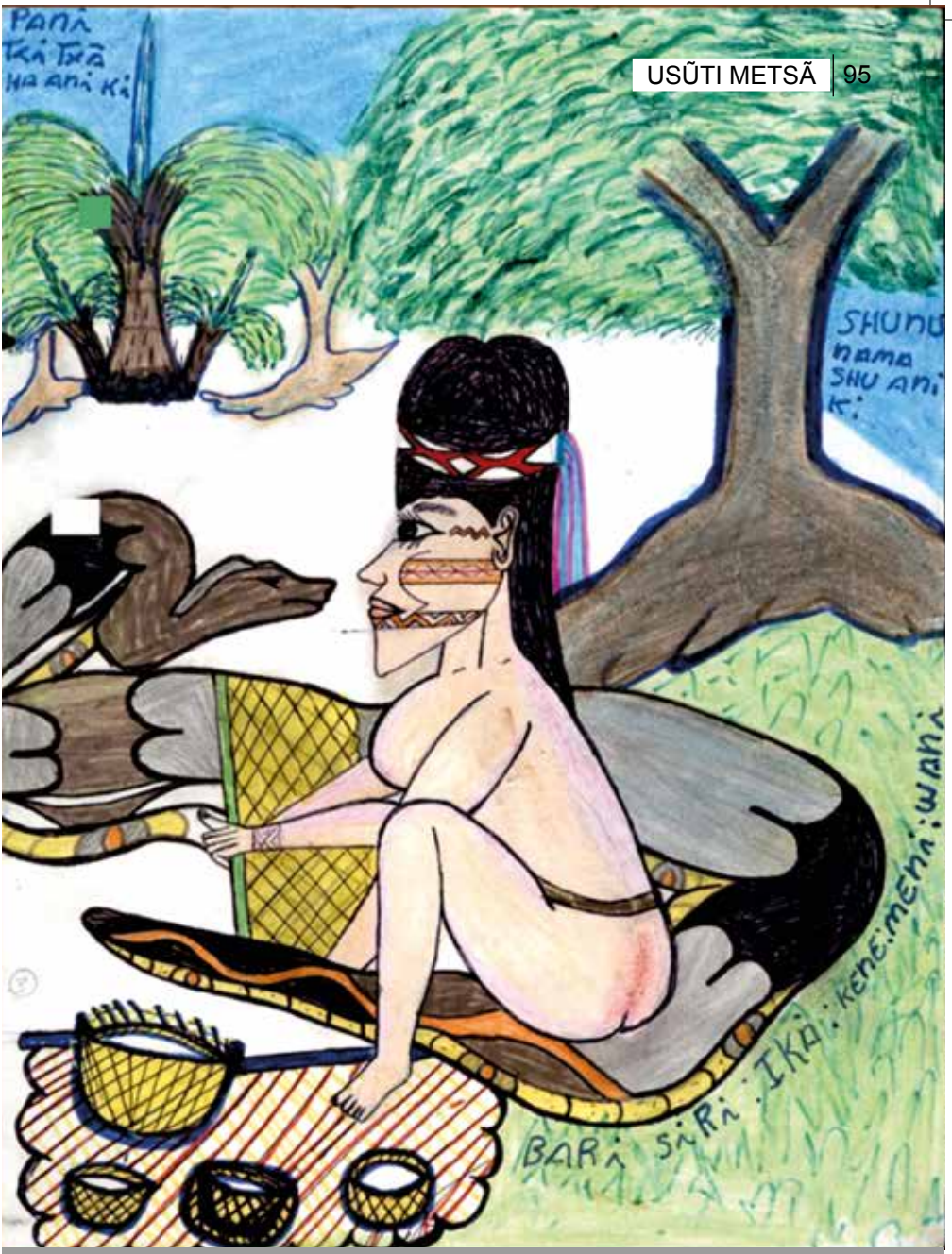
Haskakē na eskatiānā, ana haskawabuma, habia kashekī akū birā kani kiki, haska katsi inū, haska shanai meni bumarā.

Ha shuru rume nawã nuku mebĩnishũ, pawa niburã, na eskatianã habiawẽ taea txakabu kani kiki. Habiawẽ taea tsaka namei, yumetsui, yura txakabui ikani kiki. Haskayarã, ha tana nãkawẽ nuku nabu inũ, nukũ mae anu haska tima xinã kinã. Haskamarã habiawẽ taea, txakabu mã beru riatiru kirã, haska matu yuikinã, pe kaina kiri matu xinã shuni ã ikai, rayai pe kainerã, hiwei pe kainerã, kaka pewẽ hiwe kaĩtirã. Kaka hawẽruarã haskaki, mabu pewẽ kaka kainerã.

Haska ã matu yuimashuki uĩra kawẽ!

Hatũ miyui keneshu: Tue (hene Baria namakia)

YUBEKÄ HATU TXITXÄ SHEWA YUSĪNI

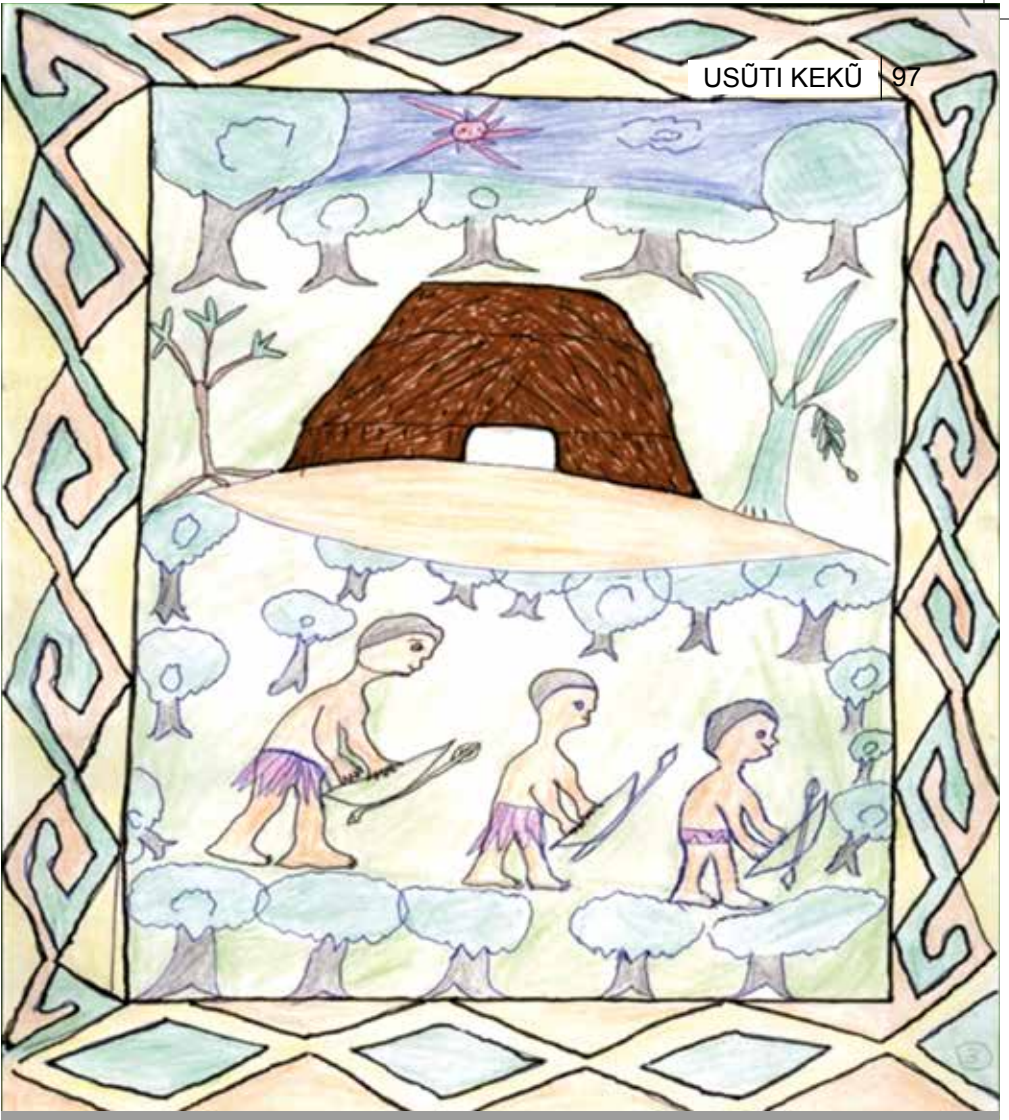
Nuku sheni pabu hiweaburā eskani kiaki; aĩbũ pani shāku bitanũ ika karā, yube shenĩ hatu txitxā xarabu amai uĩ kubaini kiaki. Haska uĩ tani hushũ, hawe nabu yui tuxini kaki; haska ě uĩ tanai ishunā.

Haska uĩ tani hushunã, hawe nabu yuikĩ:

- Txitxã wakatsi ě pani shãku bikarã, yubekãnã hatu txitxã xarabu amai ě uĩ tanai! Hatuani kiaki.

Eskawai ě uĩ tanai, aki bekawẽ ishũ hatu akĩ uĩ mani kiaki. Ha mabu xarabuai uĩ tãshũ hatu amani kiaki: pixĩ wakĩ, payati wakĩ, kespĩ wakĩ, hatua mani kiaki. Haska xarabu meni nibu na eskatiã amisbuki, hanu meni niburã.

Hatũ miyui keneshu: Bane (José Paulino Kaxinawa)

HEPE HESHE KANABU MIYUI

Hepe heshe kanaburã eska pauni kiaki; hawe nabu itxa-tã hawē aī me paunibu kiaki, itxa kawanū iwanānã. Haska katsirã ushai bupaunibu kiaki. Haska bainimabu hanu txītū kanirã, hiwe ētxaima usha tuxi paunibu kiaki. Ha hiwe ētxaima ushashunã, hepe heshe kanabu miyui yukabu, hatu miyui ikayarã, hawē aībe itã itã paunibu kiaki. Haska tã, tã xinaibū huni betsã yusī txakani kiaki:

- Hepe heshe kanabū, nū hiki tanaya mī aī mia yukai huayarã; mī metuti rabewē hawē beru tima shawē? Ani kiaki.

Haska yusĩ xina hui nuku nibu kiaki; ha nuku tanaibũ aĩ benima kirã yukai huai ani kiaki, hawẽ beru rabe betĩkinã. Ha haskawa harakiri uĩ tima iketanaya, ibubũ uĩshũ mebĩ nibu kiaki. Ha ibuwã mebĩtã iukẽ, marikaya yukai kani kiaki:

- Atxĩ, hania mĩ bakerã? Aka.

- Ę ma mia inãniki! Aka.

Txĩtũ kainika, mexuaya hawẽ batxi keyu tupitã hubũ pauni kiaki. Hawẽ batxi besti hubuwã:

- Ukuri!, ukuri! Ixĩ unu pena pauni kiaki.

Hatũ miyui keneshu: Siã

Hatũ miyui yuishu: Bane

SANĪ WAKA MIYUI

Sanĩ wakarã, huni mestebu pixta aĩ yuma hawẽ betsa mashkube hiwearã eska pauni kiaki. Hawẽ betsã aĩ menũ iwã nã betsa parã pauni kiaki. Betsa parãkinã:

- Ruã ẽ shubu merã kai! Ikaya.

- Katāwē hutxī! Aka kani kiaki.

Haska kaini kashū, niwā nia betxitā, ha niwā bimi natiā niri ini tupitā, mātxītā hawē txarawē mari tae, tae watā mari sheta arumiswē ha niwā bixa, bixa ani kiaki. Haskawatā shubu bextxa sheniwatā huni kiaki. Haska watā hui hiki tuxiaya, yuka pauni kiaki hawē betsānā:

- Hutxī mī ma huai? Aka.

- Ma ē huai hutxī! Itā. Betsa yui pauni kiaki:

- Ruā tsanas txakama ē uī biranai, Maru shuishūti pe, naneshū pimati pe, txū!, txū txū hū! Ikainū, ukeria habiaska ria kainū, ikai bū haskawashū atima ibai ē huai! Ani kiaki.

- Haska kenā eā atanū uīrawe, hutxī! Atā.

Hawē pia mespu, mespu atā ikaini kiaki. Haska kaī ha yui shuanu bena bauna betxiama ini kiaki. Ha bena ketākī, tupishū mari shetawē bixa, bixa abaina betxini kiaki. Haska betxitā; na habia uī baina iki mekāi itā, kari tanū ika kai, shaba bina berua ani kiaki, hubuki tsusa, tsusa akinā. Haskawa kari tanū ika kai, hawē hiwetā nuku tuxiarā; sanī wakarā hawē aībe raka:

- Haria; shāu, shāu kirā, kirāwē! Ikai uī tuxini kiaki.

Haskai betxitā, hawē kanū mexpixtā ani kiaki; txikuxkinā, haskawa kuxi kainaya ha aī ani kiaki, kuxa taska kinā.

Bakawa txanitā pui kamā siritā, tī abaini buai bunā, hawē betsā aī metā kapauni kiaki. Haska mekatsirā, txipu kakī, ana txītū kirā, hisī ea beshuwē ikaya:

- Marū baxi shūtawē! Ishū yunuayarā hē ikama ipuni kiaki.

- Habia miā ea beshuwē, musha kirā! Ikaya. Habia Mukanī bushuwā; hisī biama metsū baī hanashū metā kapauni kiaki. Ha karā, ma mutsa bainabu anu, pe itā; nuka neshmākī, itxawa kūbaīkī, unu hatuki nukua, ma bibai, ma besmāyā beai-bū hawenari mutsa pauni kiaki. Ha mutsashū hamesti bipauni kiaki, baka akū bikinā. Ha bia menetā katu pauni kiaki; yapa batxias kawashū, sanī xarabu kawa betsawa kinā.

Ha katu birā, yapa batxia katushu kawa birana hawē betsa pimakī raewa pauni kiaki. Haska pimakī raewatā, ha sanī tari abirana hawē Mukani betā pi pauni kiaki.

Na miyui yuikinā, baka wakatsi hatu atiki yuikinā.

Hatū miyui keneshu: Maxi (Rosenilde)

Hatū miyui yuishu: Txima (Nazaré)

AĪ PIXKĪKĪ RETENI MIYUI

Nuku nabu bai tairā, eska nibu kiaki; huni hawē kena Siā, hawē aī lbatsai hiwea inibu kiaki. Haska hiweaburā, bai taurui kaya, aī habe kani kiaki. Habeka bai shubu anu ha aī baxikushū hawē tima akaya, ha huni bai taurui kani kiaki.

Ha huni ka ibai hukī uī kubirani kiaki, aī isu bipapi shumushwē patu kumei tsauwarā. Haska tsaukē, txatxi kirā p-ixtxatxi tuxini kiaki. Haskaya ha aī teku itākī, hawē shumush mastūni kiaki pabīki merānā.

Haskawarā ha aīburā, besu mexui keyutā tī ika rakani kiaki, ma haribi txakabuarā. Haskaya kashewai rabanē, pixkī, pixkī akī;

- Beniriwe ē mia kashewai ishukirā! Itā beni, beni akī uīyānā; shumush patxākā ini kiaki. Haska betxitā ha shumush tsekarā, unu himi mexu txara, txara ini kiaki.

Haska rakakē, haya kashabai ma bari kaya, hawē tāka pekatā peu birani kiaki.

Ha peuwa kaxti, kaxti ikiranaya, hawē puī betxitā yukani kiaki:

- Haskakī mī aī peuwa mī kaxti, kaxti ikiranai itxū? Aka.

- Shanã ika ã iwei ikai! Ani kiaki.

Haskawa birã hawẽ risĩ hana tuxini kiaki. Haska usha xini unu ma penai shaba kiranaya, ana peutã kaxti kaini kiaki, haska kaini kakẽ. Hawe nabu yuka inibu kiaki;

- Hawẽ aĩ shanã ika iwe xinarã, ana habiaska iweamẽ? Ibai nubũ. Unu bari kaya ana habiaska ria kirani kiaki; kaxti, kaxti ikira tĩ atuxini kiaki. Haskaya ana puĩ yukakĩ:

- Hania itxũ mĩ aĩnã? Aka.

- Ana habiaska ria ã iweai! Ani kiaki.

Haskaimarã, habia shaba kiranũ kai inũ, mexuaya hukirã, hukirã saya; hawẽ aĩ haskawa xina iki mekãĩ uĩrawe, inibu kiaki hawe nabu ikanirã. Haskaya pui mashku piaya kani kiaki, piaya kashũ uĩni kiaki, ana tãkaki akama, xiwati ewapawashũ haki nanetã, hi bemaki tsaũtã pashku anua ixkĩ atxitã; nĩkai akaswai uĩkĩ nĩkani kiaki, ixkĩ urẽ shunirã. Haska ha hawẽ txai mashku piaya kashu, huneshũ uĩ nikẽ:

- Ibatsãĩ, hari kai uirawe! Aka. Ha xiwatiki tsauwa tukua-ma uĩbai huni kiaki.

Haska uĩ birã hawẽ pui yuini kiaki, haskai uĩ bai ã hushuki ishunã. Haska hatu yuiya mania bukẽ, bari kaya ikirani kiaki, ana kaxti, kaxti ikirã hawẽ aĩ risĩ nane tuxitã, txi ketiwaya. Puĩ yukani kiaki:

- Hania mĩ aĩnã itxũ? Aka.

- Uwa raka, ana shanã ika ã iweshuki! Ikaya.

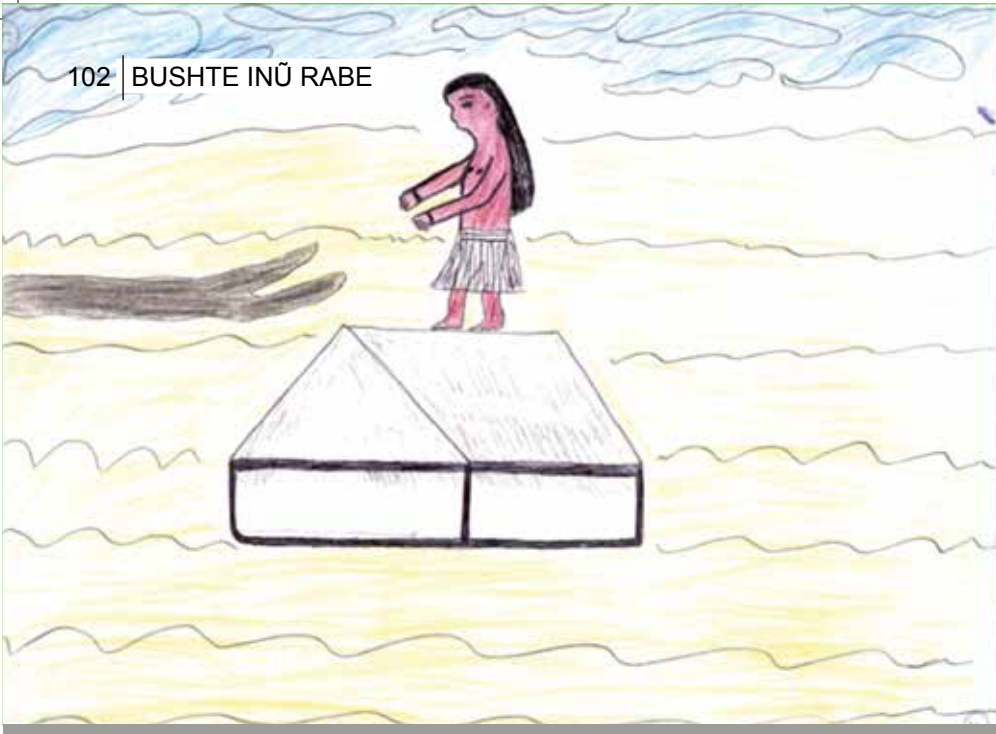
- Haska kayai hawẽ tsais shanã iki ikiraka! Ika benikãĩ hawẽ risi kebeshutã uĩyãnã; ma beru tuku sheni kũkirani betxini kiaki. Haska betxitã:

- E!, haskakĩ mĩ aĩ haskawai mashũ, mĩ peu bubui imismẽ? Ikaya.

- Ë aĩnã! Ika bis ipasni kiaki, hawẽ bene kairã.

Hatũ miyui keneshu: Parã (Maria Delnicilia Ferreira)

Hatũ miyui yuishu: Bimi (Marina Marcelino)

NAWA PAKETĀWĀ INŪ, NETE BEKŪ

Eskanibu kiaki, nuku nabu hanus hiweaburā; huni kena Ixā, hawē aīnē tua ea bishūtawē ishu yunua kani kiaki. Haskawa tua bitanū ika ka, tua yuxibū haukeawa, ramikāi bakawā aīwani kiaki Ixānenā. Haskai hiwekē, hawē bakē bai wani kiaki, baiwa xina haskawashū hi ewapabu rera timakē, Ixā txanimabu hukī baka kāyā iweni kiaki. Ē bake hi rera rabewa nū bukawē ishū hatu iwearā. Haskaya yushabu iki:

- Hatira bekāshuki! Ikaya.

Sinataya keyu ana hawēri txītū bainibu kiaki. Haska ha Ixā hatube kapaya, aīnē tsuma, haska tima ia kakētā; peste rami kaini kiaki.

Haskaya, ha bakawā yuxibu, hawē bene; Ixā huama ixīkē, sinatakī ui ima txakayamakī, kaya rasibis matai keyuni kiaki. Ha Ixānē aī huni kuī, hawē nabube atxikī keyu kinā. Hiri hene mata birā kinā, pashku inū, iā inū, kaya xarabu mata birākinā: yuinaka inū huni kuību keyu hatu hasa keyuni kiaki.

Haskaya bai matai kiki, ika mania bunā, hatū bawati shubu anu: bashu inū, ibū ikawani kiaki, haskakī hatu unāmairā.

Haska biranai uītā, pashanū ika kuxi bāi hiki inai inū, hiwe mamaki ina nibu kiaki. Haskakī henē hatu keyu hasakī,

yamawani kiaki, hatu rebua keyu kinã. Yuinaka inũ, ni xarabu inũ, hatũ yunu xarabu keyu atxini kiaki.

Haskaya huni hawẽ aĩbe: Matsiani inũ, Makari ini kiaki. Haskai pashai hiwẽ ina kubai naibũ, henẽ hatu atxini kiaki, hati hatu atxi xinarã; nakash rami nibu kiaki. Haskaya ha huni betsa; Hasimã Rua peu bainibu kiaki, ha hasai uĩ katsi ikamarã, ha besti baxikuni kiaki. Haskaibũ yushabu Nete hatube pashai, hiwe mamaki ina nikẽ, bui sẽke nunu kiranaya haki tsautã ipasni kiaki.

Hene maikiri kairã, unu nai txiti ikanu kairã, harishũ hatu ramiwai kairã.

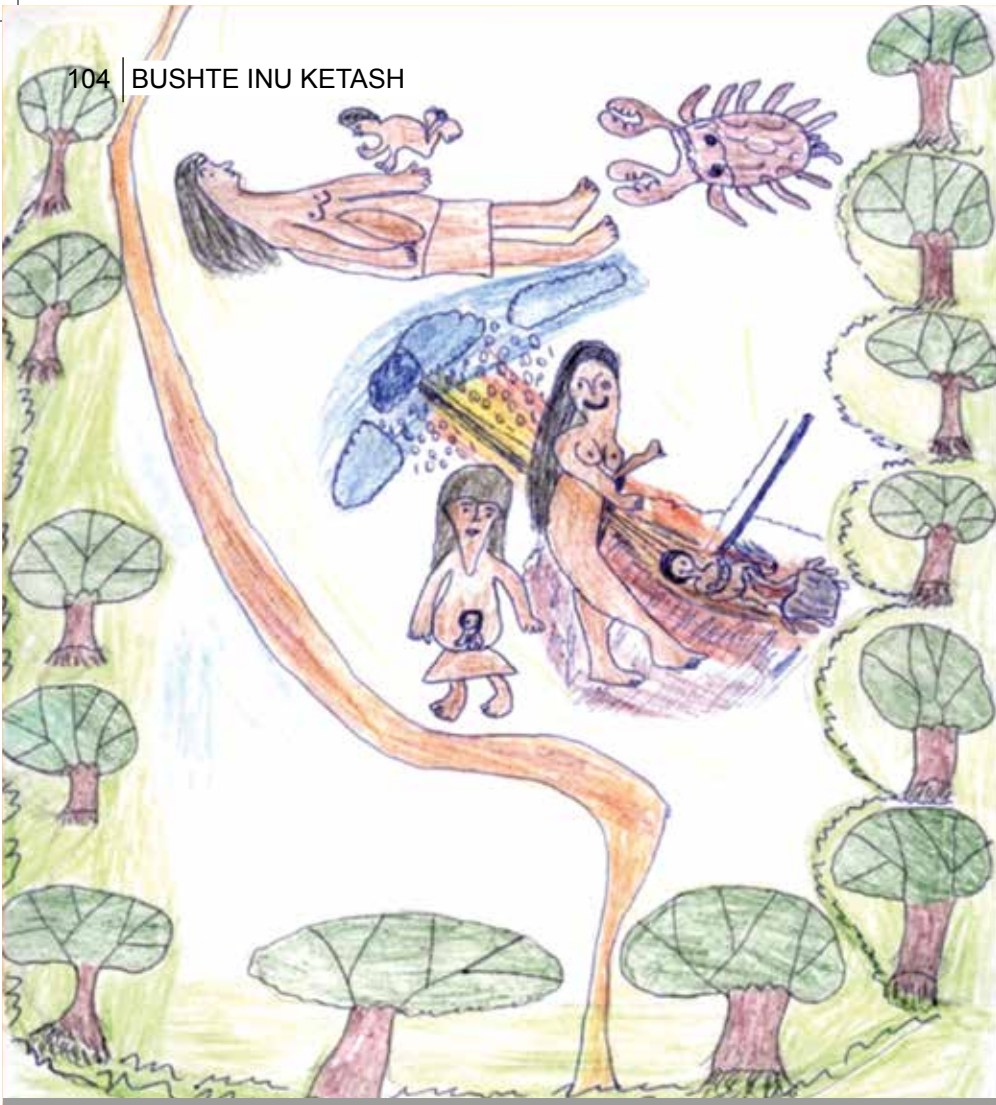
Haskaya ha Makari inũ, Matsianirã habu rabetã nuku pawa nibu kiaki, habu marã nũ hiweama ikani kiaki. Ha hiri henẽ yuinaka hasakinã, hatu unãismapa wani kiaki, henẽ hatu atxi riamarã, yuinakarã unã txakama ipauni kiaki. Haskawama inirã, na yuinaka xaraburã nũ uĩyama ikani kiaki. Tsua haki kema tima ipauni kiaki.

Ha hiri henẽ hatu atxia yarã, Nawa paketawãnã, hawẽ yunu xarabu bui, hene rebuani kiaki, hawẽ yunu pashawairã. Haskawanikẽ hanua bishũ pawa nibu kiaki, na yunu xarabu nũ uĩ misburã.

Nawa pake tawã purã; Nete maikiri kanirã, manunamei kashasi ikaya, haki shara bei inũ, bina beshũ beru keshpikĩ hawẽ beru harakiri uĩtimawa nibu kiaki. Haska nikẽ haki kenakĩ Nete Bekũnã anibu kiaki. Haska kinã, Nete Bekumãnã, bake ixta huni rabe ramiwani kiaki: betsa mũtiki ashũ, betsa bunãti txishuki ani kiaki.

Ha Nete Bekumã huni bake rabe bawaimarã, habuwã iweni kaiki, Nawa pake tawãki nukumakinã. Ha Nete Bekũ pui-ki nuku xinarã, haki benimama kaya, rauwã rebuni kiaki. Ha Nawa pake tawã Nete Bekũ rauwã rebu xĩkenã, hawẽ bake rabetã kespĩki rau nẽkashũ, hubuki tsaka xinabu, ha rabã kubaini mawani kiaki, Nawa pake tawãnã. Nawa paketawã rau paepa meni ini kiaki, haska hubu txai sheni, hawẽ hubu mai beshara bubu miskẽ anibu kiaki, rauwẽ hubuki tsaka kinã.

Hatũ miyui keneshu: Busẽ (Edimilson Davi Kaxinawá)

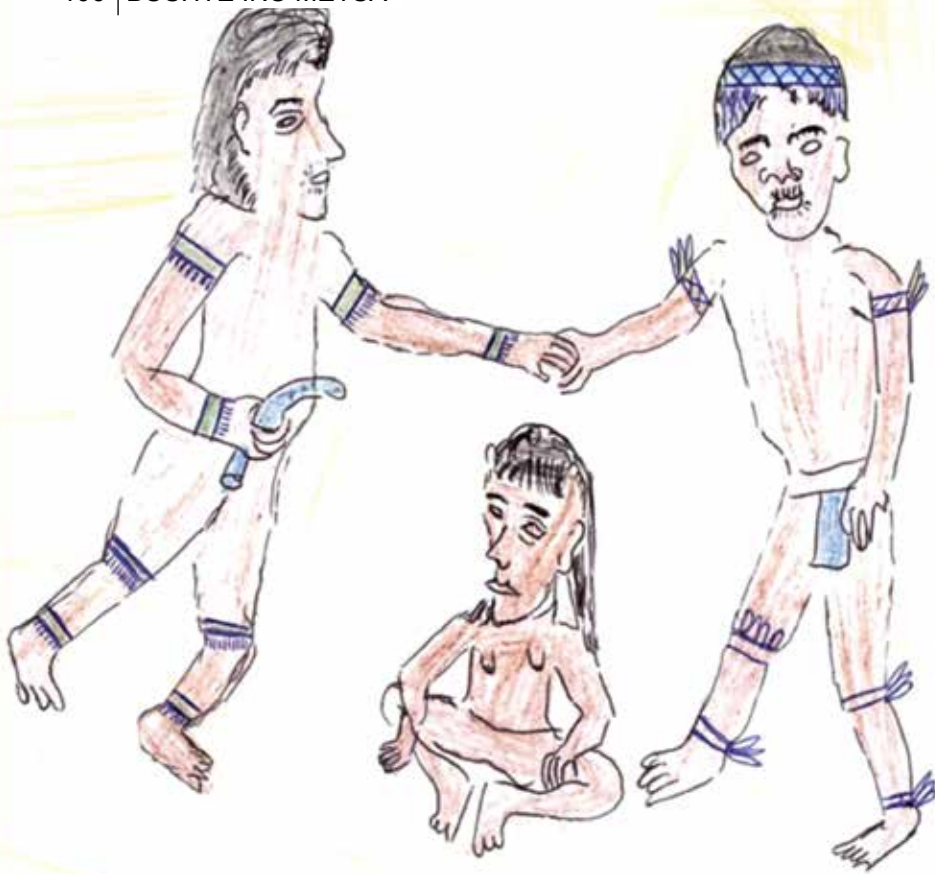
KANA YUXIBU

Nuku nabu bai taei hiweaburã eskanibu kiaki; aĩbu tuyu mexu, mexuaya, naxi kani kiaki. Ha hene kesha niti ituxiaya, ibirani kiaki, ui niweya beirã. Ha ui niweya bei, kana ta iki, kana bixitã ta ibãi, bãini ikaya, ha aĩbu ratei ikaya. Ana kana bixitã tá ikĩ napeshni kiaki. Haskawa tĩ ikaya, hawẽ bake harapi tĩ ika rakani kiaki. Hakaya hawenabu rate riakĩ, naxi kaki ika, uĩtanũ ika buaburã, rakani kiaki; kanapã napesha rebuarã. Haska rakakẽ hawẽ bake benaburã, betxiama inibu kiaki. Haskaya hani kamẽ ishũ benabu betxiama inibu kiaki. Ha kanapã napaix aka, hawẽ bake harapi rakakẽ, shaka yuxibu hushũ iuni kiaki, aĩbũ bake iukinã. Haskawa baĩkĩ mashash

tākī ikaiyanu iuni kiaki. Ha iumashū shakapã yumewai ikaibū, ha hawē kuka piaya ka ibai hukī, kashai tsauwa nīka kubirani kiaki. Ha nīkatã uī kubiranařã, mashash namã tsauwa, ha hawē kuka betxitã puku kainai uī birani kiaki. Haska kainaya, xinãni kiaki.

- Ě puī bake kanapã napesharã, hanu iweima ikani mekã! Ishū xinãni kiaki. Haskai uī mashū keshe tãtãkī atimas atxi nibu kiaki. Ha atxi xinaburã, shakapã tau heshe pimakī beyawaimarã, ha pinū ikarã, kashai heneama ini kiaki. Kashairã unuri ipauni kiaki:

- Barã berurã!, Barã berurã!, barã berurã! Iki heneama ikaya, narasi bishuãburã, kasha henea makē, haki txikixtã hene pukuabu unu nunu, nunu ipasni kiaki.

YUXĪ NAWA MIYUI

Nuku nabu hiweaburā eska paunibu kiaki; yuxī nawa hiwearā, hawē aīnē kenarā Batani ipauni kiaki. Haska yuxī nawa aībe hiwearā, hawē bairā unu nashte pe, nawas pewani hiwearā. Haska hiwekē haki ba nūkawe ika bupaunibu kiaki. Haska kaini bupaunibu kiaki, ha kai unu bai retashni tuxiaibū, hatu betxitā ikirā pauni kiaki yuxī nawarā.

Sai, sai iki, hi, hi, iki, neri ea namā bitā putawe iki, ikūkāi hatu pūtsūtā hatu ixtxū bāikī hawē shubuwā sheshakā hiki kainanu, hawē yawa sheta hiki bake pewa nishū usūni, usua sitā hatu betūkuki ti atā ris aka, hi! Itā meumītā turi kawē itā unu ha hushukiri ana hawēri, txītū bāi paunibu kiaki. Hawē betūkuki himi tuis, tuis iki hatū hiwetā nuku tuxini kiaki. Beru su iki, rekī su ikarā, haska huaya yuka nibu kiaki:

- Mā haska huia? Akabu.

- Hamaki nuku yuxī nawā hawē yawa shetawē, nuku besha nū huai! Ishū hatu yuipauni kiaki.

Hatu haskawa misrā, unu betūku xiwa tapi baī baina ma-puabukē, betsa mae betsa nua hushū hatu yukani kiaki:

- Mā haskai ikanai, ha matū betūkuki xiwa tapi, tapi isa-rā? Hatua.

- Hamaki, yuxī nawaki nū baika, hawē yawa shetawē nuku besha miski! Ikaibū.

- A! Eari haki ba tāshanū! Ixīshū. Piaya kashū nibī kayawā betxishū shubuwani kiaki. Ha shubuwa birā xina hiki tanū ika kakenā, unu tutuki ibirāni kiaki, yawā kayā beirā. Haska biranai uīnū birā, testuai sheni huai betxitā; na anunā itā, hawē kanū naxpia rakashū henea kakinā, unu pix axarani kiaki. Haskawa kuxi kawā ri ikaya, kashū hawē binuwē kuxa, kuxa ashū beni kiaki. Haskawatā bea aīnē huakī, unu babu pewa shuni kiaki. Haskawashū hawē bushka inā, pikī hawē sheta bitā txuka pewatā, unu bake pewani kiaki.

Haska xina hari, yuxī nawaki banūkawe ika kani kiaki, aīberā. Yuxī nawarā rekuya txakama inū, raya kapa txakama, aībes hiwea uī itā, itā misbu. Haska uīnū kawe ika kaya, ha yuxī nawā, ha bumisbukiri bai naisi tsau shenikē, buaibu betxitā; sai, sai iki, neri bekawē iki, hi, hi ikū kāi hatuki nukutā. Nekerī hawē yawa sheta nushauri pūtsū paya, hauri akama, nekerī ea awe aka; hē itā pūtsū birani kiaki. Haskatā hawē shubuwā sheshakāyā, hikima baīkī, ha hanushū hatu beshamis, hawē yawa sheta usua sitā ani kiaki. Ha yuxī nawa narā, ma hawē hatu besha misrā, shētu ruakabi ini kiaki. Haskawē bitā ti atā ris ani kiaki, haskawa hawē nari bitā ani kiaki. Tī ashū ris atā, ana ti ashū ris akinā. Haskaya ha yuxīninarā shētu sheni ruakabiwenā, mawaira wama ini kiaki.

Haskaya ha hawena bena wenā aka kayani kiaki.

Haskawarā:

- A!, ea haskawawe ika ē imiski! Itā. Nenu iunuwe ikāi hawē risi keneya pake shūta, ukeri hawena paketā txiti itā, hawē aī yunukī:

- Neri mī hawa mekāi, ea beshūriwe! Aka. Ia itā.

- Hamaki mī besuki mī himiai, mia txukayunū! Ishū hatū aīnē hatu txukanibu kiaki. Hatu haskawatā, ha piti xarabu

bawa hatu beshūni kiaki: txashu nami, yawa nami, awa nami, isu nami, axiã pitxã babu babuwa hatu atsa tamã ikaya inũ atsa mewa, mabesh yabi hatu beshūkinã.

Haska xarabu beshuwã, pirinawẽ ishũ pinibu kiaki, habiarabe unu besu su ika tsaushunã. Ha pia menetã, yuini kiaki;

- Nuku nabu ẽ hatu eskawarã, ea rabã misbuki ishunã.

Haska yuyai nĩka baikĩ:

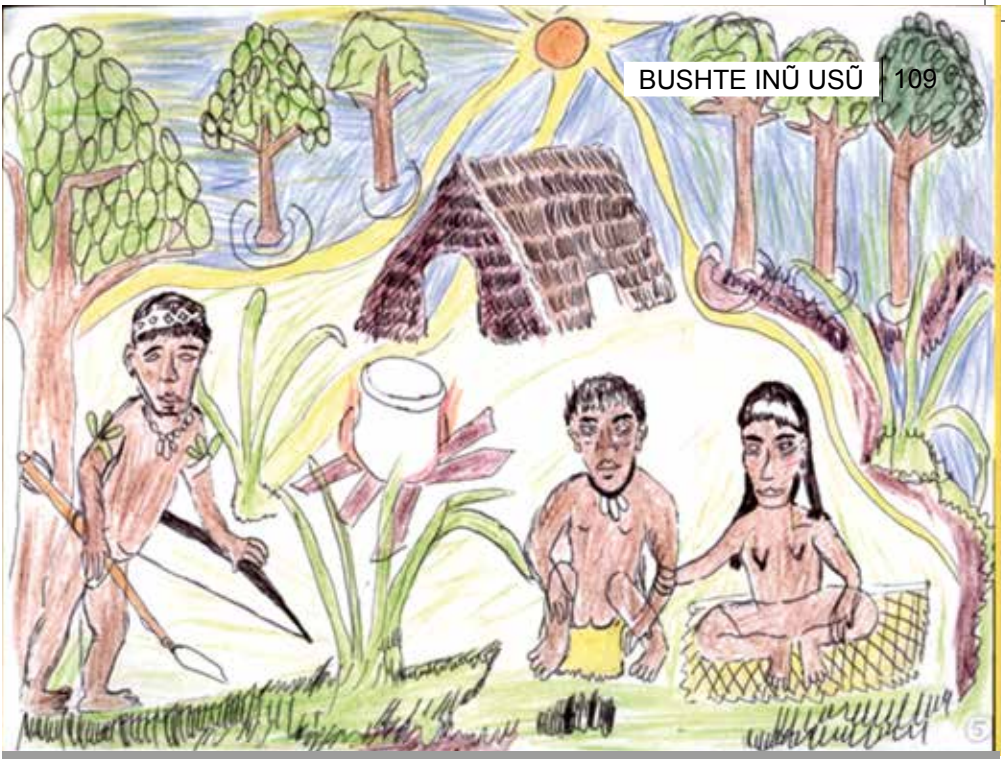
- Ma ẽ kai txã! Aka.

- Kariwe! Ea eskawawe ika ẽ imiskirã! Ani kiaki.

Haskawatã ha yuinaka xarabu amis natia mãtxĩ shuni kiaki. Ha nami xarabu mãtxĩ shuna beshũ hawe nabu pimani kiaki.

Haskawai marã, ana hawa hatu meama ipauni kiaki, haskaya haki bai mapu paunibu kiaki.

Hatũ miyui keneshu: Txanu

TXAI ITXAKANIKA, SHUMANI MIYUI

Nuku nabu bai taeima hiweaburā eska paunibu kiaki.
Huni kuī hiweshū yuinaka bikatsi biruanā, ma buābu benai;

- Tsuā ea buāmē? Imis bira. Ana biruā tani kiaki, haskawa xina ana uītanū ika karā, yama benani kiaki. Ha bena yamakē:

- Manayuwe, tsuā ea buā mekāi, tana baitanunā! Itā tana baini kiaki. Ha tana bainarā, unu tae kaina uī kubainarā, ua txanā kākā shuku ikaiyanu hiki kaina uī tuxini kiaki. Haska betxitā:

- A!, haskaira txakabu anu karaka! Itā. Ukeri kawana mekāi itā, ha txanākākā shuku ikai rūke baū benarā, yama benani kiaki. Haskakī bena yamakē:

- Na habianu kaki, bena kubāitanū! Ika hiki kainaya bira, shumanī betxitā kenani kiaki:

- Txaī, menā neri huriwe! Ani kiaki. Haskawa:

- Ia! Ika. Kakāi hawē hiwetā ina kainaya, txītūti pake shūtā:

- Txaī naki inayuwe? Akabu inani kiaki.

Haskawatā yuka nibu kiaki:

- Haskara kayamē txaī? Akabu. Ha Huni kuīnē xinātā, parānū itā:

- Hawa maki, matu betā yuinaka atanū ika ē hui ikai! Hatuani kiaki. Hatu haskawa bira:

- A, menã huriwe! Itã. Piu nawẽ nũ kanunã! Anibu kiaki. Haska ha piti wabu pimakĩ yuinibu kiaki. Hanu yuinaka xarabu mapua ẽ unãtiwa miski ishunã.

Ha pia menetã kawẽ abaini kiaki, Shumanĩ Huni kuĩ yuinaka amaikairã. Haska kaini kashũ, unu ima ketãkĩ, manã awa betxitã pakawẽ aka kai ri ikaya.

- Awa ẽ mia ashũshuki txaĩ! Manawe bushununã itã. Pabu nixi atãshũ meneshtã, peu birãni kiaki. Haskaya Huni kuĩ hatxũ hukĩ xinã kubirãni kiaki:

- Manawe ha txai itxakanikarã, ea besti itxakawa miski, uanishũ shutununã! Ishũ xinã kubirani kiaki. Haska xinã kubi-rãkĩ, manã iã ketãi ikiranaya:

- Manawe, nenushũ anunã! Itã. Ani kiaki, shumani shutukinã. Ha shutua tita, tita ikaini, ni xarabu tsaka tsaka abãi, ha awa peuwa tepu takani kiaki. Ha teputaka kairã, hawẽ awarã unu iãnẽ pu ini kiaki. Haska ha Shumani iki:

- Txaĩ huti ikãi, nukũ awa ẽ iãnẽ urẽshuki, bitanũ manawe! Itã.

Pu ikaini kiaki. Ha hikikãi unu bexmu sa iketãkĩ, tara beni kiaki. -Tara mĩ beai! Aka. E iwanã putatã, ana hikikãi runuwã beni kiaki.

- Ha runuwã mĩ beai! Aka. E iwanã urõtã ana hiki kãi, hanũkãi hawẽ awa beni kiaki. Haskatã neshe birã, kawẽ itã ana peutã ikirani kiaki. Haska kirani hawẽ hiwetã nukutã, yuini kiaki:

- Txaĩ, habianu iuwe, ma bari kai kikirã, habia nushũ awa mia bawa shununã!

Habianu shanube iushunã! Ani kiaki. Haskawa:

la! Ikaya birã. Ha shumanĩ awa shate keyutã, hawẽ puku bitã aĩ yununi kiaki; ea betẽ shuwẽ ishunã. Haskawa ha aĩ ia itã, awa pui hatu betẽ shuni kiaki. Ha menetã, bene bishuã ha shumanĩ pinuwe akarã.

Ha Huni kuĩ piama ipai itã, askara mekãi itã mearã, unu pe kainaya piama kiaki.

Ha pia menetã ha shumanĩ yuini kiaki; Huni kuĩ yuikinã:

- Txaĩ, ẽ mia awa bawa shunai, shanube iuwe? Ishũ risi pake shuni kiaki. Ha risi pake shuna, ha Huni kuĩ shumani aĩbe rakani kiaki. Haskaya ha shumanirã, awa bawairã habia hatu kiri besua tsaushũ, hatu uĩ tsauni kiaki. Haska tsaushũ awa bawai tsauwa, ha Huni kuĩ rabekei tuku tuku ikaunaya:

- Haskairama iwe txaĩ, shanu shāpū itxapa kemainā! Aki tsauyama kiaki. Haskawakī ha awa bawa keyutā, ma penaya kēpaxtā ha awa nane shuni kiaki. Haskawatā:

- Naki txaĩ, awa ě mia bawa shūxinarā! Ishu inā.

- A!, peki. Itā haya ikirani kiaki. Haska kiranirā, hutima kaya, bari txipesheke kiranaya nuku tuxini kiaki, hawē hiwetanā. Haska kiranaya hawē aĩ haki benima kawā, awa nami pikī, yukani kiaki:

- Mī haska xina rabanē, mia xināi ě ushama ixiāyā mī hushukirā! Aka.

- Hamaki, txai itxakanikā hiwetā ixī ě hushuki; hatū nukū birū bikī nuku itxawa misrā! Ani kiaki. Nuku besti itxawa miski manawe ishū aĩ yuini kiaki.

Haskai hiwea, ana biruā tana, anu aka buani kiaki shumaninā. Ha anu bena nixmakē, ha Huni kuĩ iki - Narā tsuamaki, manawe shumanī ea buāki uĩ tanunā! Ika kani kiaki.

Haska kaini karā, ma pitxāshū bawai tsauwa uĩ tuxini kiaki. Ha nuku tuxiaya bira:

- Huriwe txaĩ, na ě bawai ikairā, nū pinū habianu iuwe! Itā. Ha txi herewai bira eskani kiaki:

- Txaĩ pinū bawe! Txaĩ pinū bawe! Ibetanā txi herewai tsauni kiaki. Haskai tsaukē ha Huni kuĩnē xināni kiaki; kukat-sa itanaya ě hatu mashu atā ě anu ě buai ishunā. Haska xinātā bira:

- Txaĩ hamaki nawa yunawē! Aka bira. Peki inawē itā, teikukutā ibaū nibu kiaki:

- Awa shau matsā, matsā!, awa shau matsā, matsā! Yawa shau matsā, matsā! Iki sheke, sheke ibaunaibū. Ha Huni kuĩ benikāi, anu hua kukat-sa ikai baketā hatuki shu ani kiaki. Hatu haskawa bis iki māi tarame aibū, hawē anu tupitā ikirani kiaki, hawē hiwe kiri huirā.

Hatu haskawa biranima ikāu kauni, ana hatu uĩ tākatsi ě mashtekeai itā, shatxiwē unu mawerē iki petā, mashe tātawē, mataxi petā kani kiaki. Hatu uĩ tanū ika kairā; haska kaini hatuki nukuarā unu naka sha iki maniabu hatu uĩ tuxini kiaki. Ha mapu taxi xina kayarā, shumanirā haki benimani kiaki:

- Txaĩ menā neri huriwe, ě mia manuaya mī huairā! Anibu kiaki. Haskatā ha busca taxi kakē uĩ:

- Txaĩ, eari awe mashte kinā ika bikaibū, ha Huni kuĩnē

xināni kiaki:

- Manawe, ě maraxpeairā! Ishū xināni kiaki. Haska xinātā bira:

- A, txaĩ mia mashtenu mĩ pashuti bewe, ě eska xina kirā ani kiaki. Haskawa ia itā pashuki beshuā:

- Tsauwe txaĩ? aka. Ha shumani tsaukē, abauni kiaki; isres akinā. Ha isres aka, bis ikaya:

- Tenewe txaĩ ě habiaska tene xinakirā! Aka. Habia ris akaitibi:

- Huĩti, huĩti! Iki tsaukē, unu meshti atā, maraxpetā ikirani kiaki, shumanĩ bu bei kuxi kiranirā. Haskaya bira:

- Turi ě bu ea buaĩ, ea mebĩ shūtā kawē! Ikaya. Ikirani kiaki ha Huni kuĩ huirā. Haska kirani hukĩ, ma hawē hiwe kemai hukĩ, hiburū niaki kawē birani kiaki, shumanĩ burā. Haskawa birā txaniaya uĩ tanū ika bua burā, ma biwanabu bena tanibu kiaki.

Hatū miyui keneshu: Keā

NAWA TETE PEI MAITI MIYUI

Nawa tete pei maitirã, rasibistũ sawe timaki, hatũ sawekinã txana inũ, ha sawetã txana kãikatsi atiki. Txanarã akinã, mimawa xarabu menikẽ atiki; hatũ nawa tupikĩ, meka xarabu mawakĩ, pakarĩ xarabu mawa misburã. Tete pei maiti saweirã, pakarĩ ibetanã atiki; haskama sawe xinarã, bu niri iki mãku miski.

TXIRĪ

Nawa tete pei bake xīshū mia peumakinā, ma hatubetā mī nawa xarabu tupi miskē, hanua unuri mī tupikī hatu meniwa kūbāishanū hatu ama misbuki. Haska menimatū kuxiskawā peuwarā, rua miskiaki: ruairā nuku nabu betsa metsayama shanū imis kiaki.

Nawa teterā, yuxibuki, yama isaki, bake ewapamayātū pitima inū, tsaka timaki, yumei peai ū katsirā. Nawa tete tsaka tī ikayarā, yane bitimaki, matsi tanai bitiki. Matsi riamā biarā; hawē pītsi betsa bimiski. Hawē pītsi bimarā; hanu hatu betā pikinā, nami besti natseshū pimisbuki.

Nawa teterā rabe hayaki: hushupa inū, maspāyāki, ha-biari kenakī; buxix anuarā amisbuki. Huni rekuyabunā; hawē mētsis bimashū, rau matawatā hawē betxe sheke misbuki, metsapa katsirā.

Haska kenā nawa teterā nukū yuxibuki ūira kawē, kashekī hawē pei mimātā sawe timakirā.

Hatū miyui kene xina: Busē (João Nison Kaxinawá de Lima)

NAWA TETE PEI BAKE MENETÃ SAWEI PAKARÏ ITI

Ea haskawa shuwẽ e,e!!!

Ea haskawa shuwẽ e, e!!!

Ïkã mabuwa kinã e, e!!!

Ïkã mabuwa kinã e, e!!!

Ïkã tete peimẽ e, e!!!

Ea haskawa shuwẽ e, e!!!

Ïkã tete peiri e, e!!!

Ïkã mabu wakinã e, e!!!

Ea haskawa shuwẽ e, e!!!

Ea haskawa shuwẽ e, e!!!

Ïkã hawe wakinã,

Ïkã mabu wakinã e, e!!!

Ea haskawa shuwẽ e,e!!!

Ïkã mabu wakinã e, e!!!

Ïkã shawã hinarã e, e!!!

Ïkã mabuwakinã e, e!!!

Ea haskawa shuwẽ e, e!!!

Hatũ pacari keneshu: Bixku (Paixão)

Ha pakarĩ ika nĩkani: Eskẽti/ Maru (Miguel Makario)

BARI XINI BERU TXAIPA MIYUI

Nuku nabu hiweabu, hawē kena: Bari Xini Beru Txaiparā eska pauni kiaki.

Ha Yushā Kuru ma yushabu pixta, hawē bake inū, rais be besti hiwearā. Ha rais raya kāukauni, mitu tanū ika piaya kani kiaki. Haskaya ha yushabū kētxawa katsi mapu binū ika, kani kiaki. Ha hanuas mapu bimisburā ma kini ewapa kūkai ini kiaki. Haska nua ha yushabu Yushā Kuru kashū mapu birā, ha kini merā hiki kāi mapu birā; tsisti, tsisti iki nia ini kiaki. Haskaya rais unu piaya katani hukī ū tuxini kiaki. Ha eskatā ūfyā; tsisti, tsisti iki, ikaya xināni kiaki rais sinā:

- Manawe ha yushaburā, itxakawa nunā! Itā. Hina biruātā txatxi kūkai ani kiaki, tsitsūbāi habiari mapuki beti akinā. Haskawatā txinu, txinu akaya bira, ha Yushā Kuru harakiri nasukeshū ūtīma:

- Mī tsuwā ea aki mekāi, ea yuiwe? Iki. Mapuki beti ika unu txikaxti keyua nini kiaki.

Haska ha rais sī txinu baikī unu menetā; ikirani kiaki kuxi kiranirā. Haska kiranaya, ha yushabu nuitapatā benitā uīni kiaki. Benitā uīyānā; hawē rais sī abainai unāni kiaki. Haska unātā:

- A!, tsuā ea akairabanē ē ishuki, habia ē rais sī hanubi ea itxakawa biayarā! Ishū uīnū unu nese kirani kiaki, rais huirā.

Haskatā hawē mapu bia menetā, pashkū bututā naxini kiaki. Ha naxikī tara me baūkī baka xarabu atxini kiaki: shā-txu, shaka, shāu, ibū atxikinā. Haska xarabu atxitā, ibū ewa-pa kaya katutā, ha meribi rais ashūni kiaki; ea besti itxakawa shuki, ētseri itxakawanū itā, rau txakabuwē hātsitā kawa shūkinā. Haska watā ha baka betsa xarabu kawa betsawashū beni kiaki. Haskawa birani hui nukuaya, aībakē yukani kiaki:

- Mī ma huai ewā? Aka

- Ma ē huai! Naxikī, tamākī baka atxishū ē kawa beai, hari bawa riwe!

Ani kiaki. Haskawa ha aībake hē itā, ikiranayarā yuini kiaki:

- Na kawa betsa nukū nū pinū, na kawa betsa ē rais bawa shuwē, habu nukushū piununā! Ani kiaki. Haskawa he ikaī habiarabe bawatā, ha betsa bene hene shuni kiaki.

Haska ibai yaya, ma bari kaya huni kiaki, rais huirā. Haska ha aīnē yukabāi, atsa yabi ha baka kawa yabi ināni kiaki. Haska washū inā bira, ha natiā ka ibai, buni, buni kirā ani kiaki: atsa yabi ha ibū kawa naikinā. Haska pikī; ha ibū tepekā

nua tsumĩtã mukua kairã, unu muka terasu kaini kiaki. Haska metã e itã, ana piama ini kiaki. Haska ha naxitã, ma mexukẽ ina ushani kiaki, unu usha ixĩ, yame napũ besteãnã; ma haki bisi keyua ini kiaki. Haska bestõtã txaniaya; hawẽ nabu hushũ yuka nibu kiaki, mĩ raunia xina mekãishunã. Ha yuka bauanabu, hatu yuini kiaki, ẽ rais ẽ haskawa xinaki ishunã. Hatu haskawa, ha hawenabu rauya xaraburã, mapu tepais inibu kiaki unãtanã. Haska txanitã rebuni kiaki.

Haskaya ha hawenabũ ha Yushã Kuru rebua rianũ ika yubakaibũ, ha yushã kuru ratei hawe nabu yuiyama pashani kiaki. Hatu yuiyama hune kaĩxinarã, unu pua tupã namãshũ hawẽ shapu kasha betanã aki tsauni kiaki. Haska hawenabũ natiã benabu betxiabumas, ikĩ Bari Xini Beru Txaipa xinã nibu kiaki. Hamaki nukũ Bari Xini Beru Txaipa itãkawẽ, ibaini bunibu kiaki. Ha Bari Xini Beru Txaipa, yuitanũ ika nuku tuxiaibũ-Hawa kayamẽ? Hatua.

- Hamaki, Yushã Kuru hatu yuiyama, hune kaĩxina, haska xina mekãishunã nuku uĩ shuwẽ ika nũ ikai? Akabu.

- Hamaki, uwa pua tupã merãshũ, hawẽ shapu aki, kashai tsauwa kiki, uĩ tãkawẽ! Hatuani kiaki.

Hatu haskawa beshũ, nenu kiaki ishũ bena baũkĩ, shapu aki tsauwa bitxi nibu kiaki. Ha betxitã, kenabu e ikawanaya yuishũ iwenibu kiaki. Haskawashũ iwe xinaburã, ma hawa kuxira ana ka ini kiaki.

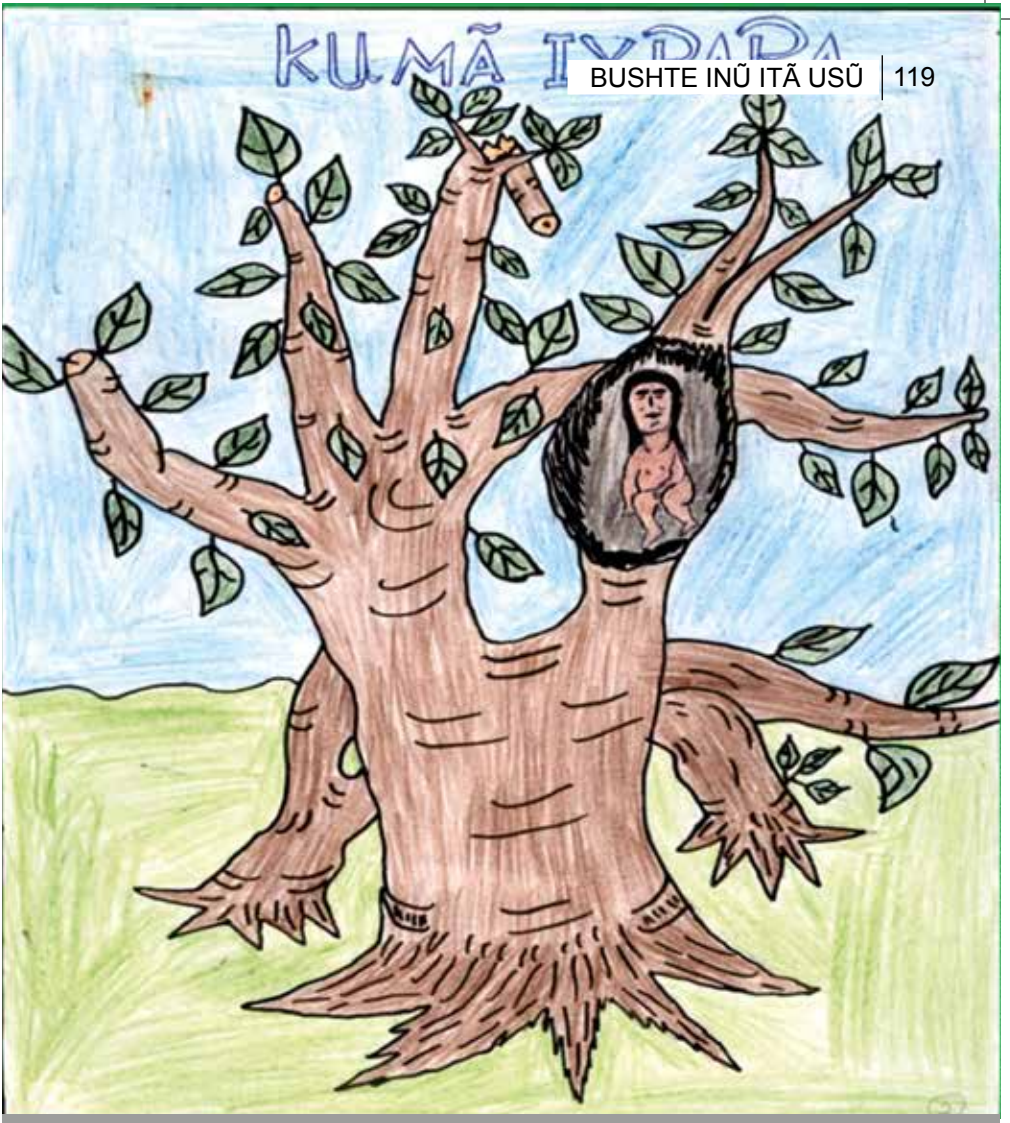
Haska kaĩ xikẽ natiã benabu betxiabumas, ana Baria Xini Beru Txaipaki txani buabu, hatu ana uĩ shuni kiaki.

- A!, uwa pashku rebu anu tsaushũ, kasha betanã hawẽ shapu akai!

Hatua birã.

Haska kiaki ika txĩtũ kirã, bena nibu kiaki

Hatu miyui keneshu (Amiraldo Sereno)

KUMĀ IXPARA MIYUI

Nuku nabu bai taeirā eska pauni kiaki: yuxibu xarabu hatu bitā yumewa kanirā. Kumā newā nia tapai tātā misbu bira, ana betsa tiā huni betsa kakī bake ixta kashai nīkani kiaki. Haska kashai nīkatā hawe nabu yuiya, nīkatā uīnū bukawē ika kashū uīyā burā; kumā newā puyā shui sawe kainanu ikai nīka nibu kiaki. Haskanu ikai uītā:

- Hamaki hawa bake iki mekai nū uī nubū, tapua kawē? Ishū tapua baunibu kiaki. Haska yubakatā; betsa hi xarabu binubū, betsa nixpurū inū, nixi binibu kiaki.

Ha bikĩ keyutã, abaunibu kiaki, betsã nitxinũ, betsã neshã bãikinã.

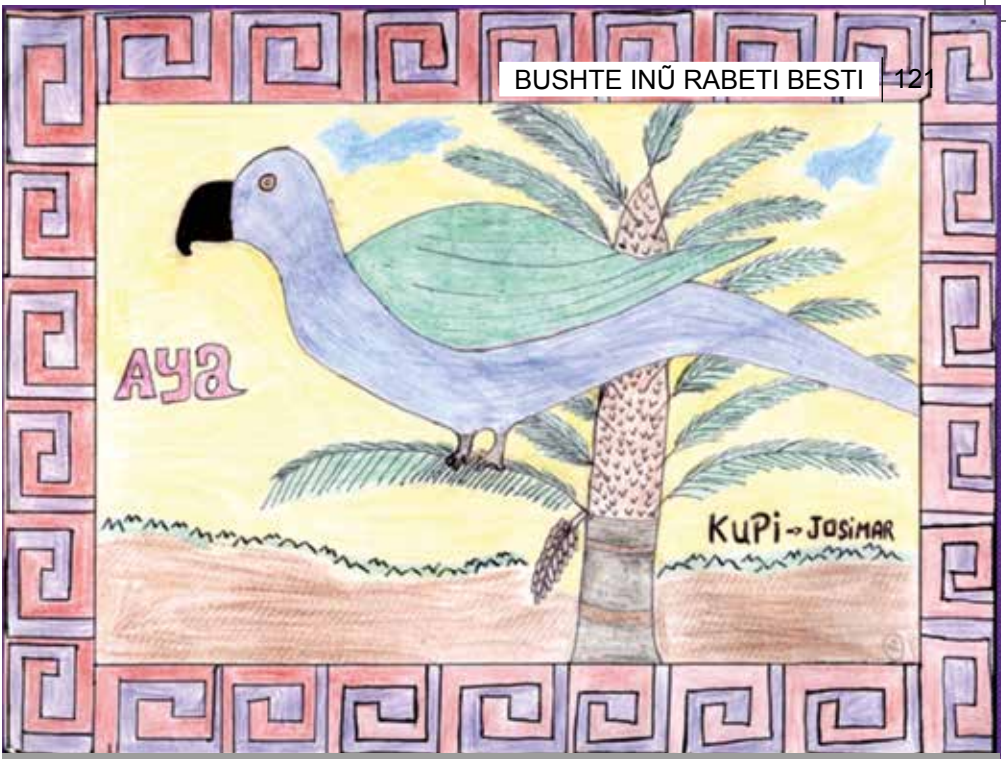
Haskawa kubãikĩ unu ha kumã puyãki keyãtã, uĩyã burã, bake ixta buru, buru iki tsauwa betxi nibu kiaki. Haska betxitã:

- A!, na beke ixta tsauwa iki kiki! Itã. Betsã bitã haya butuni kiaki.

Betsã beshũ ẽ yumewai ishũ yumewani kiaki. Ha pimakĩ akaburã, habia yame tibi ewai, iki yumeni kiaki. Ha yumei-rã ewapa keya tapama, txãpa puxtani kiaki. Haskaima nia, kashewakĩ pixkiãburã, usãinã: ixkiri, ixkiri ipauni kiaki. Haska miskenã hawẽ kenarã Kumã lxparawa nibu ipauni kiaki.

Hatũ miyui keneshu: Ibatsai (Nôra)

Hatũ miyui yuishu: Muru (Fco Edimilson Ferreira)

AYA YUXIBI MIYUI

Nuku nabu yuxibu buya hātxai inū, ramishū hatu uīma kinā hatu eskawa pauni kiaki. Huni aīyuma hiweshū rayashū pimis bira; bai waima tauru tātāni, ana shaba betsa tiā tauru tanū ika kani kiaki. Ha bari txipeshe tanaya ka; tu, tu, iki nikē Aya/ shani beni kiaki. Habuwā atsa bimi pimis bekani-rā. Ha nuya birā hi bütuki tsau tuxiaya, teskātā uīyānā; Ayarā hawērua kaya uīni kiaki, nāke beru keush pixtarā.

Ha Aya haska tsauwa uīnā, Huni kuīnā mawa tene timani kiaki. Haska uī, hamesti hātxani kiaki:

- Haskaira aya hawēruamē, Huni kuī aību ipainunā, binunā! Ini kiaki. Haska ibai bari kaya, karitanū ika bai tanai huni kiaki.

Haska kirani hukī, bai tanai hukī, aību txipax nia betxi tuxini kiaki. Ha betxitā:

- Mī tsuamē? Aka.
- Habia ē eaki, na mī ea aīwā tiwarā! Aka.
- Ē mia akamaki, Aya ē aki ikaki! Aka.
- Habia ē eaki, Ayarā! Ishū yuini kiaki.
- Haska kenā ē mia aīwai! Ishū iweni kiaki.

Haskawashū iweima habe hiwea, atimas haki bakewani kiaki. Ha bakewaima ma ewai ikaya, bawa katsi ūpash bikakī ha hawē bake baxi baina kashaya, aību betsa hushū uī shuni kiaki. Ha uī shuni nia, hātxani kiaki:

- Ha ika, Ayā bakerā habia ibu aību uīyā shenikirā: sheweti beru keush shenirā! Ikai nīka kubirani kiaki, ūpash bitani kema kirākinā.

Haskaibu nīkatā, hawa hātxama bene bawa shuni kiaki. Haska ibai bene piaya katani huaya, yuini kiaki:

- Minabū ea itxaibu ē nīkashuki, hanu minabu bitā, habe hiwe rishawē, ena buanu ē kairā! Itā inū kani kiaki. Aya yuxibu kairā..

Hatū miyui keneshu: Kupi (Josimar)

Hatū miyui yuishu: Tene (Nomerto Sales)

ISKU BAKE

Sheni pabu isku bake inawa katsi bikinā eskawani kiaki: huninā aību hawērua bia ini kiaki, hatūs isku bake bimisrā. Haska hiwea itxakawanū iwanā, isku bake bimai bunibu kiaki.

- Hawa biramē txaī?

- Hawamaki na txaī mapu sá ikē, hawē mapu ea tupi shuni bekawē ika ē ikai ikaya bira.

- A nū mia ashūai itā bira, abaunibu kiaki tupikinā.

- Ewā, ewā aka

- Ē bake kanikē marias betsabū ea ewā akawāyamawe.

- Ē habiaki ikaya, txureke kawā beisarā, habiarāi.

Haskaya haki benimani kiaki.

Muru (Francisco Gildo)

SINA MANIA

Nuku sheni pabu hiwearã, eska pauni kiaki: Sina maniarã reweya txanarã, nawã txamini ipauni kiaki. Nawã txami bini aruá rakakẽ, ha aĩ peumas. Haskaya ha aĩ hinĩkĩ, hawẽ haibu betã hawẽ ati yubatani hushũ yui pauni kiaki.

- Sina maniã ẽ tamanũ ika ikai! Aka.

- Hamẽ hani mĩ tamãnũ ika ikai shakarĩ? Mani shakanikẽ shakari.

Yãki (Amiraldo Sereno)

ĨKÃ TXASHU

- Hawa kayamẽ? Hatua.

Ĩkã txashu miyuirã eska pauni kiaki: huni tsitsubi ipauni kiaki, habiaska biarã, aĩyã bakeya ipauni kiaki ashuãburã. Hawẽ aĩnẽ ea karua shuĩkawe ĩkã txashũ, abaĩkĩ pixĩ turu bupa ishũ buabu. Hari ashũ iupaunibu kiaki, ha pixĩ buaki hawẽ aĩ hanatã mepaya txipix aka, ei!, iki ukeri ti ikaya. Hawẽ aĩnẽ haskai uĩ bikatã, apauni kiaki pashku tsũkã pixtanu pu akinã.

Ha pu aka, unu beru hã aka nunu pauni kiaki, haskaya ha aĩnẽ hawẽ karu tupitã, hupauni kiaki inũ huirã. Haskaya aĩbakẽ manai nipauni kiaki. Ha ibu aĩbu haskawatã huaya, aĩbakẽ yuka pauni kiaki.

- Hania ẽ eparã? Aka,

- Mĩ epa ẽ üiyamaki, apauni kiaki.

Bimi (Maria José)

ĨKA PĪTSI

Nuku nabu bai taeirã eska paunibu kiaki, ĩka pĩsirã eska pauni kiaki. Aĩ rabeya hiwea, ana aĩ mashku betsa ibu yuka inã pauni kiaki. Haska xina haya raya katsi ushai kakĩ hawẽ rais yuini kiaki.

- Kukã! Aka

- Hê! Ikaya

- Haya raya katsi ě hawaira ayuikairã abãikĩ; hawě aĩ rabe iukĩ, betsa baxi baini kiaki. Haskaya aĩ betsa hawě bet-sabe yubakani kiaki.

- Itxũ! Aka

- Hô! Ikaya,

- Nukũ benebe ě kai, eki nukui kashawě abaini kiaki. Hawě betsa akinã, haska kaini kashũ bari kaya nukutã hawa-ira atanũ ika kashũ, yawa akĩ, xinu xarabu akĩ, tetũ rabewa-ni kiaki. Haskawatã ha yuinaka beshũ naneni kiaki, haskaya ha ĩka pĩtsi mexumerã bawakĩ keyutã, keyu pikĩ keyuni kiaki. Penaya ana hawa pitima, hawě aĩ habiarabe kuxatã hatu naneshũ pini kiaki.

Hatu haskawakě ha aĩbu rabe nuku tuxini kiaki, ha betsã yui birãxinarã, hawě betsabu bena tuxini kiaki.

- Hania ě txipirã! Aka

- Mĩ txipirã pashku maikiri tamãi buabuki; hatuani kiaki.

Hatu haskawatã, habianu iukawě hatuatã ruwe rãkã abãi, karu sěkei kani kiaki. Haskaya ha aĩbuã, hawě betsa benai ibainibu kiaki.

Kixtĩ (Juceni Paulo Alfredo Kaxinawã)

AĪBU PITI KAMã YUXIBŪ TESHTENI

Piti kamã yuxiburã, eskani kiaki: nuku nabu sheni pabu hiweaburã. Baiwashũ sheki banaimabu, piti kamãně piã:

- Ĕ sheki piti kamaně ea keyuĩkiki ě birũaĩ; ishũ biruãxi-na, penaya uĩtanũ ika kashũ, bitani kiaki. Ha bitanũ ika ka, piti kamãně bene teshtea rakakě, beni kiaki, piti kãma bekinã. Haska bea, ha hawě aĩně rawetã, meshtetã shekiyabi pitxãni kiaki. Haskawatã tsaushũ hawě shapu txitxã bitã turu abau-naya, huni kiaki piti kãmã yushã huirã,

Parã (Delnicilia)

AĪYANŪ IKA

Shenipabu hawē kukā aī bake binū ikarā eskani kiaki: hawē kukanu kani kiaki. Ē kukanu ē kai ikaini kai, nuku tuxini kiaki, hawē kukā hiwetā nukuaya.

- Mī huai kukā? Aka

- Ē huai, ē mia raya shunū ika hui ikai aka, hē ikama nīkasni kiaki.

- Aīyāshpai pai! Ani kiaki.

Haskawa xina iweni kiaki hawē bai taurukinā, hawē bai neki nukutā; ama bauni kiaki, txaka meshtema baukinā. Haskawama bauna, mashuatā ikai uīni kiaki. Haska uītā kayunawē, ani kiaki. Haskawa ia ikirani, hawē hiwetā nukutā kariwe ana hushunā aka, ia ikaini kiaki.

Tuī (Otavio Ferreira Sabino Kaxinawá)

SANĪ WAKA

Sanī waka banerā, aīyuma hiwea hawē betsā aī mei ipauni kiaki, ha Sanī waka yunakē, kawē txibanā kirā ika bira, hawē nabube bebuni kiaki. Pashku kenarā: ī nesa pini namaki bunibu kiaki.

Ha naxiaibū hatu betxinū ika hatu bena bubuni kiaki. Unuri karaka ika, kashū nuanu naxiaibū huneshū, hi shana tsumatā, teshū kāī hatu uī kubaini, ha hi shana kete bāini kani kiaki, sēke bāi pú ikirā. Haskaya anibu kiaki; awe iwanā anibu kiaki, kuxa, kuxa akinā.

Bane (Aldenor Rodrigues da Silva Kaxinawá)

SHUNUWĀ BIMĪ

Shunuwā bimirā eskani kiaki, rabebu nanea tashnini buabu, shunuwā bimi betxi nibu kiaki. Ha iuwa rukūtū uītā ha mashku yuikī: ua shunuwā bimi tī ikayarā ea rukū ē kai ani kiaki, ha betsa yuikinā. Miā biamawe ea kashū ē bikairā, ini kiaki. Haskatā nimerā piaya bunibu kiaki.

Bane (Arismar Sabino Kaxinawá)

RENU ANI

Hawē bababu betā tamāikarā; eska pauni kiaki: ma pashkū butuikanū, awa usha uī tuxini kiaki.

! tixtī, na awa usha raka matu tenesh shunū manawe ikāi, hawē tāka beshū buyabuni kiaki. Haskawa ha awa ixtxu kākī, hawē tāka teu bāikī, hi kuxama kake baina, ha yushabu Renuani, tixtī ika bis bis ikūkaini unu nātaska puta baini kiaki.

Bane (Adriano)

HUNI SHETA TEUTIA

Eska pauni kiaki, hawē ibu aību yuinaka sheta xarabu, teutiwa shūmis teuwa nipauni kiaki. Haskaya txirī xinā xinabu ikaibuā, hatu uītanū ika kakē. Hawē shanubū ha hawē sheta teuti, tebiabu huyama kiaki. Haskawabu huaya yukanibu kiaki:

- Kukā hania mī sheta teutirā? Aka. Hē ikamakē, mat-sutiwē biwaskiri ayama kiaki. Haskawa e itā, ti iyama kiaki, haska xinarā metsā shaba binui ketxux txaiya rakani kiaki.

Keā (Ivam Sereno Peres Kaxinawá)

INAWĀ SHANU

Inawā shanurā, habia rasibis inawā shanu ipauni kiaki. Haskarā pītsi txakama ipauni kiaki, hawē baba pinikarā. Harā eskani kiaki: txipax ewa beneyawa payabu, hē ikama hatu ranāmis nuī betximani kiaki. Na shaku runurā amisburā, ha betximani habia nuī shui tiubis, pixī shui washū ketanekī pewani kiaki (hanurā nū puku nuī hayama ini kiaki). Hanu naxi kakī hawē ibu aību yuikī:

- Ewā ē kēpesrā! Amis. Ea uīra shūwē! Abaini hawē tāka shate, ha kini mayabu baini, naxi katā katāmis. Ē kēpesrā amis, hamapaiwa tani hui habianus tsaumis, beniama habianus tsaumis. Haskaya ha ibu iki:

- Ē kēpesrā eawa mismē? Ika ana kaya uīnū manayuwe! Ini kiaki, ibu aību ikirā.

Haskai imisraka? Ika mexukiri uī shānū ikaraki tsaukē, ha bari keya tanaya, shanabiri iki kani kiaki naxikairā.

- Ea uī shūshawē ē kēpesrā ewā ikaya, ibuā hē akama nīkasni kiaki. Ha kaya nenua ea yui imiski manayuwe, kēpesrā ikirā. Ika birā beni kirani kiaki.

Txana maiti (Aldenir)

TUA YUXIBU

Tua yuxiburā eskani kiaki: hene kesha tua keui;- tuā!, tuā!, tuā! ini kiaki. Huni kuī aību besti hiwea, beneuma tua yuxibu keuwai nīkani kiaki. Ha aībuānā kemani kiaki ha tua keuwairā; ha kema ana keuwama neseni kiaki. Haskaya ma hawē hiwe hemāiti hua betxini kiaki. Ha betxitā.

- Mī tsuamē aka?

- Ē habia na mī ea mawa shuki! Aka

- Hamaki ē tua aki ishūbī! Aka

- Hamaki hari mia akinā, habia emesti ē hiwea, piti hayamakē, buni tenei ē hiwea kirā.

Rasu (Francisco de Jesus)

YAWA KUĪ BAINIBU

Aĩbu ranãñã beneyawa xinabu, hawẽ bene habe usha paya, habe usha katsi ikama, aĩbe risĩ inapaya, ha aĩbu namã tĩ ikaya, ha huni habe namã rakapaya, aĩbu risĩ inai ikaya, hune bainibu kiaki. Haska xini unu penaya, ushawa katsi hi bikĩ, hepe bitã hawẽ nesha katsi sheu bikashũ hi bemaki batxi rabe raka betxishũ, beshũ pinibu kiaki.

Pitã tsauwa bukẽ ikawani kiaki: yawa! Yawa! Yawa! Ikaya, - ê! Nũ pe nakamaki, yawa, yawa ika batxi nũ pikãshuki, itã usha nibu kiaki. Ha ushabu hãsh iki, haribi rerẽki ibaunibu kiaki, ma yawa kui ramiaburã.

Tuĩ (José Benedito Ferreira)

KĀPŪ

Kāpũ haskamis inũ, haskawati xarabu: kāpũ keuirã ui ishanũ kasmal, habia ui ibaiyaya imiskirã. Haska inũ, kāpũ shukuwenã yumebu nixpu pimatã, hatu txusha tiki, habu nixpu hene nata nũbunã. Haska inũ, kāpũ shukuwenã, txushuirã rekuya katsi, hawẽ reku bitiki.

Bina (José Marcelino Kaxinawá)

ĨKA HUYŪ

Ĩka huyurã esta pauni kiaki, hawẽ benebe ushai raka pauni kiaki. Ha ushai rakatã hatu yui pauni kiaki: hatu shani meshanũ ikarã.

- Mía shani meshanũ? Aka
- Ea mesha yamawe ikaya.

- Mesha mamaki manayuwe itã; besti txai tes! Aya-ma kiaki. Haskawa bis, bis iki, raki iki, ratei ěě, ěě, iki raka yamakiaki.

Haskaya,

- Haskai mĩ ratei ěě, ěě ikai? Haskatã ana eskarabe tsu-matã tes! Ani kiaki. Haskawa bis iki, ratei ěě, ěě iki rakayama kiaki. Haskaya ha hunĩ akĩ:

- Mawa yuikuĩ ikika! Ani kiaki. Haskawatã ana shuku shukuwatã, meyabuku, meyabuku itã, ani kiaki; taras! Akinã. Haskawa ini kiaki, ana ratei; bis, bis iki, ěě, ěě ikirã. Haskakĩ hawenabu bestewã keyuni kiaki. Haskaya hawenabu iki:

- Haskai bis bis iki ixĩ mekãĩ? Ikaibuã,

- Hunĩ ea mea ě ratei ixiaĩ ikaya; apaubu kiaki, usãkinã.

Isaka (Claudio)

NAMA MIYUI

Namapã shenã bimi pema kasmai, mia hawẽ kuxaibu uĩkĩ, pui mĩ pemai uĩyãnã: runũ hatu akasmakĩ, habia mia atirukẽ imiski haska namairã. Haska namatã unu nãta ti itimaki, nama txakatãnã sama yutiki. Haska inũ, eska namatãnã, kutã tiki: hawa txakabuama binu katsirã. Haska namatã mĩ kutãma ikarã, habia mĩ namashu keska imiskirã.

Txanu (Manoel de Jesus da Silva Domingo Kaxinawá)

Bapa Yuxibu

Bapa yuxibũ huni kuĩ aĩwã nirã, habe hãtxama ipauni kiaki. Hãtxa manũ iwanã, aĩnẽ hãtxa wakĩ, na usã manũ iwanã pixkĩanã, usãma ipauni kiaki. Hanu pixkiãnã; ĩhĩ, ĩhĩ ibesti pauni kiaki.

Haskaya mexumerã aĩnẽ yukakĩ:

- Mĩ haskai imismẽ, hãtxa marã? Aka.

- Ē hashpa ewapa txakamaki, haskamarã mĩ rate tiruki-rã! Ani kiaki. Haskairã hawa piama ipauni kiaki, pikinã hawē txitxĩ hiwetã besti kashũ apauuni kiaki pikinã.

Meka (Francisco Vanderlei Sabino)

MITU KATSI MIYUITI

Hepe heshe Kakã burã eska pauni kiaki; hawē aĩ bakē akĩ:

- Epã, mĩ hamē nai bai nikē, mĩ bababu pĩtsi kasha kũkai-ni usha xinabuki. Ani kiaki. Haskawa.

- Hē! Itã, haska kenã ea sheki ima shūshawē, hawaira hatu ashũ tanunã ikaya. Aĩbakē rabe inũ, besti ima shuni kiaki. Haskawa shuna, habia hiweabu kaya pukebãu, habia uĩnubis peã, peã ani kiaki, hawē usha wakinã.

Bane (Aldenor Rodrigues da Silva Kaxinawã)

MĀKU PATA

Hene betsa nua, hene betsã kapakei inibu kiaki. Haskaya nuku nabũ mākã ruwe bitani beaibũ, hatuki nuku nibu kiaki. Ha beaibũ hatu yukakĩ:

- Mã hawa tani hui ikai enabũ? Hatua.

- Ruwe bake nũ bitanai, ikaibũ.

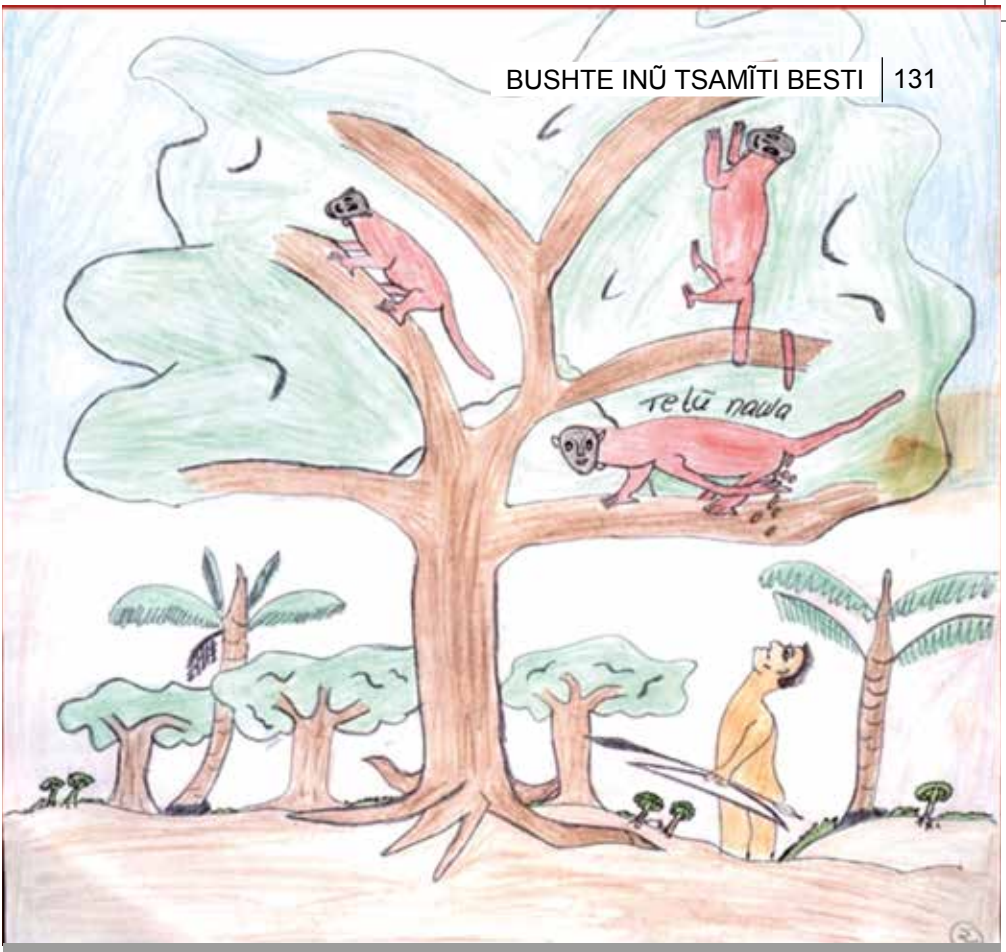
- Haskara nua mã bitani ikai, ruwerã? Hatua.

- Pashku rebu anua, mateke yamanua nũ bitanai! Akabu.

- Txani txaka miski, uĩnũ neri ea beshũkawē, ikaya. Kēpax kia ri ashunibu kiaki. Haskawabu uĩ.

- Yu! Haska kayamē, ruwe bakerã! Haskatã bukawē abirani benibu kiaki.

Ibã (Evandi Cardoso Peres Kaxinawã)

RU BUSHKA TŪTURŪ

Ru bushka tūturunā, rekuya txakama ipauni kiaki. “Ná miyui kinā ma rekuya ipauni inū, habia eskatiā rekuyatū ati kiaki. Na miyui hatu yui shūkinā.”

Na miyui Ru bushka hatu yuikinā, ushai kakatsi inū, mexukiri piaya kakatsi hatu yui shūtiki. Hati piaya buaibi hatu reku kena shūkinā.

Ru bushkarā, aī rasia ipauni kiaki. Piaya kashunā yuinaka rasi hatu ashū pauni kiaki, habu bawashū pima nubunā.

Ru bushkarā, mae betsa tibi nua, aībaibu pītsikī txibā bāi paunibu kiaki. Hatu mitu shuna binū ika bupaunibu kiaki. Hatū bene rayai ikaibuanā, ha bitani hushū hatu pima katsirā.

Pama Nawa (Fernando Henrique Kaxinawá)

RU BUSHKA TŪTURŪ

Ru bushka tūturū hiweirā, hamesti hiwea ipauni kiaki, hawē bake buyas ikarā, tsua naxui ikamarā, tari hiwerā. Haska hiwe-arā rayakapa txakama ipauni kiaki; hawē bairā hawa txakama unu yēkē pe ipaunikiaki, haskawa kinā xiwē mebi matsuti waima ipauni kiaki. Hawē atsa pei tī ikai txiwē biranairā, haska hiwea, rekuya txakama hiwea. Haskaya aību betsā xinākī:

- Hamaki nukū haibu inūkawe! Aka

- Kawe itā benibu kiaki. Hatū bene xarabu yuitā, benibu kiaki, pītsi bekanirā. Haska kirani nukuabu, hatu yukani kiaki:

- Haibū? aka,

- Ē mia uī tanū ika huai ikai! Aka

- Huriwe! Hatuatā, hatu atsa bishūtā, habianu iyukāwē hatua baini kayama kiaki. Hawē bene yui kairā, raya kanirā, kai bai nemaki nukutā, kena tuxiama kiaki, aīnē kenakinā:

- Ru bushka tūturū?

- He! Aka,

- Ē haibu bekāshuki! Aka. Ru bushka sai sai iki txuta manui bekā shuki iki, pītsi bekā shuki iki ikaya. Ainē hatu uīyuwe aka, aībe hui nukutā hatu yukatuxini kiaki, hatu yuka. Ē huai akabu, naxi tani hushū piama kiaki, haska ibai buaibū hatu nami ina yama kiaki haskawa bushū hatu pima nibu kiaki. ha aību xaraburā hatū bene xaraburā, haska xiābukē, ana bet-sari habias kariatā benibu kiaki. Yubaka riatanā, bei nukuabu, hawē aīnē hatu yuka txani:

- Nukū haibu iwāxiābukē nukuri ashunū ika nū huai, pītsira aka.

- Huriwe! hatuatā, atsa nesheshū hatu inā piaibū hatu yuikī:

- Habianu iyukawē, atsa piyukāwē; hatuabaini kashū ana bene rayaika itāyamakiaki. Haskawa hushū hatu yuka nū hushuki, nū mia xinā birāshukirā, pītsikinā akabu. Ha Ru bushka hatu yuikī:

- Berikawē ē hiweakirā! Ishū hatu aka, hawē aīne yuikī:

- Mia xinā biranabu kiaki! Aka:

- Hatu baxiuwe, mexukiri hatu hawaira ashununā ayama kiaki, aī yuikina. Haskawatā hatu risi teweshūriwe aī aka, hatu tewe shuni kiaki yuikī:

- Risirã nãta ruakabi hatu ashuwẽ! Aka. Haskawani kiaki nãta tewekinã, haskaya ha aĩbu yuka irabe nibu kiaki:

- Nuku haskawai mekaĩ ikarã. Haska hatu nãta tewea kakea, ha betsabe ixĩ, butukawã ana betsabe iki, mexumerã hatube ushaxini kiaki. Hatu haskawa txanisbunakẽ, ana betsaka habe ixĩkĩ nimerã iutãkĩ, hatu iwemis. Hatu haskawa miskẽ, aĩbu betsa hua habiaska riwa ha txanini kiaki, hawẽ bene yui nibu kiaki, nukube ixĩkĩ, nuku yuinaka ashuwã nũ beai hatua. Hatũ bene xarabu yubakatã, kẽpax peutiki rauãbu inũkani kiaki.

Luzivaldo Alfredo Melo (Aldeia: Bom Futuro)

MÃKU PATA

Sheni pabũ hawẽ txai betã heu bikarã eskanibu kiaki:

- Aniã heu ẽ tanai mawai kawẽ ani kiaki. Haskawa habe kani kiaki, baka heu pashku kesha nua keuwaya. Nenushũ mawawẽ ẽ tanai kairã, atã tanai kani kiaki. Haska kainaya ani kiaki, hawẽ txaĩ mawakinã. Ha heu; mô!, mô! ikaya, hatũ mawakĩ:

- Kini kesha txikãku mô! Penu basã biranai mô! Atsa tashu txikepĩ mô! Shumush txianakani mô! Haskawa ha heu nesei keyuni kiaki. Haskaya ha hawẽ txai iki:

- Ha txakabunã, heu mawakĩ pewama hamakiri akĩ, nesewa shuki ini kiaki. Haska kirã ha bĩ raku mebĩ birani kiaki. Haskawa birana, huama habiari baxikuni kiaki. Haskaya ha hawẽ txai huxiã rabanẽ ini kiaki.

Huxiã mẽkãĩ ika yuka ika, huama ixiãki ikaibuã, uĩ buaburã ma heũ pixiã, hawẽ shau txixte xarabu besti mania betxi nibu kiaki. Haskai marã, unu bariã betsarã ana keuwama inibu kiaki, heurã. Hanurã heurã; tua tiu xarabu ipaunibu kiaki. Hamẽ na eskatiã ewapaburã, nukũ yura nami pini, yura ewapabu nibu imisbu kiaki...

Mawa pai (Lira de Lima Kaxinawá)

HEU YUXIBU

Heurã yuxibuki, barikaya ui itxakayamatã maĩ tanaya ke-umiski, haskayarã, heu atxikatsirã mĩ hariri kayarã hawẽ kini anu hikimiski, ana ikayarã mĩ hubu tsumakĩ pewatã kashũ mĩ atxitiru kiaki.

Ronaldo.

YAUXIKU NAWA

Yauxiku nawarã aĩbes hiwea ipauni kiaki, bakeuma hawẽ aĩ inũ, habesti ipauni kiaki. Haskaya nuku Huni kuĩ nũ tari nãta hiweshũ nukũ yunu nũ keyu nibu kiaki. Ana baiwama, ana mibã-ma, habia anibus besti pikĩ keyu nibu kiaki. Haskakĩ txi rikabis nukawa nibu kiaki. Haskawai mabu hiwea yumã paunibu kiaki.

Txi hatu nukawã kinã; txuxpẽ hatu akãni kiaki. Txuxpẽ ke-narã: Manã hewã ini kiaki. Txuxpẽ mutũ shuikĩ nukawai makẽ, hawawẽ bawashũ pitima maniabu. Haskai manishũ ha Yauxiku nawa besti ea apunibu kiaki. Bai watã bana katsi ea aki, bupau-nibu kiaki:

- Ē atsa tashu biushuki! Aka.

- Atsa tashu mã biushumẽ? Itã.

Haskaya hawẽ yunurã mĩ hune buã tirumarãi:

bina runu baini, banĩ pesebĩ, bushka bĩ runui, runu mani baini, rasibis mĩ harakiri hawa bitima xarabu. Ibuã besti yuitã bimis:

- Mae kawẽ ě akairã! Hatua, betsaki maeaya amis.

Haska xarabukẽ tsuã biã tima imis, habia bestitũ hatu yuitã bimis ipauni kiaki.

Bina Shubu (Valdemir Pereira Sabino Kaxinawá)

SHANE RĀTĀ IKA MIYUI

Shane Rãtã ikarã haskani kiaki: Nãibu nai metsai kai, hi xarabu bishũ nea kubaini, ma keyatapa kainaya, niwewã bekĩ ha

hi harukū nitxī birānima, txapui taske bainibu kiaki.

Ha taske baini tī ikirā, Bēkū nawabu hiweabu hemāitī ini kiaki tī ikirā, hatū pui kamā namanā. Ha tī ika raka betxitā, hatū hiwetā aini mashū pima nibu kiaki. Haskai hiweabu, bakawai kakī kena bainibu kiaki.

- Ē kariai! Ikaya.

- Huwe, baka binuwe, nū hawa pitimaki, baka binuwe iwanā iunibu kiaki. Hatube kai, mais betxitā kuxi bainaibū, ha nāibu kuxi katsi ikama, rūkei kāwākī ha rātā ika birū uī tuxini kiaki.

Isku hina mapu, mapu isa, yumē hushupa pūte, pūte isa.

- Hawa iki mekāi? Iwanā hawē txatxiti txarawē; tima, ha hawē txatxiti txara neshaya, pekanū ika meshū kainai meshni kiaki.

Busē (Edimilson Davi Kaxinawa)

TUA YUXIBU

Ixā hawē aī betā, hawē bakebu pītsi aya tua bi bunibu kiaki. Kakī nīka kubaina, unuri nua txipikea:

- Tuā!, tuā! Ikai nīkatā,

- Habianu iwe ē mia bishūi kairā, abāi yama kiaki; aī akinā. Haskawa baina nishū uīnū, kai unu bī nuka, nixma saya.

- Haskai iki raka? Ishū kena yama kiaki. Ha kena, ukeria sai ikaya;

- Mī haskai ikai? Aka.

- Ma hanubi ea tua yuxibū haukeawa shuki, kariwe? ani kiaki.

Haskawa huima hawē bakē baiwa xīshū, shebū txixkē rerai kasha xīkē. Manayuwe iwanā hawē ibu haukeawai mabu txanimani kiaki. Ha txanima xina bekanirā: mapi tashni birani kiaki, tua tashni birani kiaki, baka tashni birani kiaki, haskaya ha yushabu iki:

- Haskaira itxapa bekani raka, ē hati bawama ixiābī ikai nīkatā, ana txītū bainibu kiaki. Haskaya ha huni haukewai mabu, aīnē tsumani kiaki. Haskawashū nesha paya; peste rami kaini kiaki, ma yuxibui marā.

Tene (Antônio de Lima Kaxinawá)

TXANĀ MIYUI

Txanarā mimawa haira xarabuki, txanā mimawa kinā, hawena besti aismaki. Isa betsa betsapa hatu mawa miski, bepushkū besti aismaki mawa kinā.

Mawa pananā; eskawani imis kiaki: txanā mawa taewa yarā, bepushkūnā txibā bauni kiaki. Ha txibā bubua hani hune timarā, manā mutū shākīki irua, ha bepushkū atimas betxitā tximesh, tximesh ani imis kiaki. Hanu mawa henenani mawaisma kiaki.

Shane (José Edimar Sabino)

PEWATĀ HIWETI

Hawa isī teneama ikatsirā eskawa tiki: usha ixī bestē tanā, nukū sheta sheshki tiki; nawā piti batapabu xarabu pitā iria tiki. Habia pia menetā ikū kaitiki; sheta rashkikī, naxi, mepanui itiki. Pikatsi inū, pitanā mepanui petiki, tari mexu saweamarā, mexu sawearā isī bimiski, nuī xarabu bimisbuki,

Hiwerā bas akī shūpī watiki, hanu hiwetirā. Hiwe txaka inū, ratxakanu hiwearā isī xaranu itxa miski.

Muru (Arnildo Peres Aparecido Kaxinawá)

PENA BIXI

Pena bixirā eska pauni kiaki: hawē raisbe hiwea, habia hanubi hawē bake memis, huni yuiyabu iki:

- Habia ea kayabistū uīyā ē itiruki! Imis.

Piaya kashū isu yabi shawe batxia beshuā, pinū ikama:

- Ē puyai ea manai kawē atxī! Aka.

Hě, ikama itawě aka,

- Hamaki ea manai kawē! Aka.

Manaika, habiarishū ana aĩ bake meai uĩtā, ha hunĩ uĩtā, hawě risi pekatā, shubu mashketā tewetā, taewě hawě risi hama rakayama kiaki.

Ha shawe batxia bea keyu pitā inarā. Haskaya hawě rais nukutā:

- Haskakē keska mĩ epā, epā ishuki neri ea beshūriwe, ani kiaki. Haskawa ha shawe batxi bena hayamakē, hayamaki ishū yuiya.

- A!, ě habiaska ria pauniki, rekuya pĩtsikĩ piaki! lama kiaki. Haskaya ha aĩnē, bene raewanū ishū, huni pixkiā, habia na rasiwa usāma ixĩ penaya hawě kuka buanu kani kiaki. Haska kaini hawě kuka buanuka, hawě kukabū aĩbu rabe ināni kiaki.

Haska nikē na eskatiā, hanubi hatū ibuā, hatū bake memisbuki, raisatā ea mitushuna buska pinū ikabumarā.

Tene (Antonio de Lima Kaxinawá)

Amē (Manoel Saboia)

RŪ MEWE INŪ, NĀKE BISHĀ INŪ, YUMĒ KAKU

Mexu nimakē yame bikinā eskawani kiaki: yame hatū tsu-
ma anu nukutā, yukani kiaki.

- Ē yame biuwai! Aka.

- Yamerā na tsau, tsau isa, paka bixtu kirā; haratu mā bukatsi iki mekāainā, hatuani kiaki. Hari hatu akaya, yukani kiaki:

- Narā haska misme? Aka.

- Narā kuĩ, kuĩ ikapā yameki! Ikaya.

- Hamē na betsa kāi? Aka.

- Harā makā yameki! Ikaya.

- Haska mismē, makā yamerā? Aka.

- Ushanū iwanā mĩ pewa ketanaya, pena miski! Ani kiaki.

- A!, haskarā pemaki txakabuki. Hawě nakāi? Paka bixtu ewaska tsauwa betxitā aki!

- Harā rua mai yubekā yameki! Aka.

- Haska mismě, narā? Aka.

- Narā matū aině mabeshwa matsi, ma neshā tanaya imiski penairā! Ani kiaki.

- A!, hāi nū buai! Itā ha benibu kiaki.

Haskatā hukī, yame bepeābu hatuki mexua, habiaska hui atimas itxa birā, birā nibu kiaki. Hanu mexu biria bumarā, habia shabakā raya paunibu kiaki. Habia bariri āi mei rake paunibu kiaki. Haska misbu, yame bitanibu kiaki.

Shane (Alcides Ferreira Rodrigues Kaxinawā)

HUWĀ KARU YUXIBU

Aību beneuma hiwea, hawě puibes hiwea, puī karuai kaya, hawě tumes tupi kani kiaki. Ha tupi baunaya hawě pasna yěkēpe tī ituxiaya, bitā uītā, hātxawa ni kiaki.

- Mī huni kuī kenā ě mia benewa kanai! Itā shete abaikī beshū shubu tsiusūni kiaki. Haskawa mexuaya ushakě, ha karu pasna rami kirani kiaki.

- Ě hui ikai! Atuxini kiaki.

- Mī tsuamě? Aka.

- Habia mī ea benewa tiwa ě hui ikai! Ikaya.

- Ě mia akamabī, karu pasna/kashke ě aki ikabī! Aka.

- Habia mī ea aki ikaki! Ha aību hubūni kiaki. Haskawai mashū yurāwaima, habe hune ushakī bakewani kiaki.

Rani (Adriana Paulino Macario)

IXKIRI NAWA SHAWĀ YUXIBU

Ixkiriri nawabu bakerā, kumā newā putxinī, shākīki bakewani, Shawā yuxibu rami kirā pimakī yumewa mis. Ha nuku nabu hiweshū shawā bake binū iwanā, inakāi uīyā; yume pixta rabeke,

rabeke iki:

- Ixkiriri, ixkiriri! Ikaya. Hawē aī yuini kiaki:

- Shawā bake maki, huni kuī bakebī! Ani kiaki.

- Ê!, menā ea bishūriwe, ē yumewa shanairā! Aka. Bishuā yumewani, habe pei hiwe pauni kiaki. Haskai hiweabukē, nawā hatu tsakanū ika benibu kiaki.

Haska shanai unātā, hutima hawē epa yuini kiaki:

- Epā!, nawa kuī bekani kiki, turi pasha tawē!. Nenushū ē mia uī shunairā! Ani kiaki. Haskawa ha hawē epa nimerā pashai kakē, hamesti niti ishū, hiwe tese kētiki raka: ixkiri, ixkiri iki rakakē; bepaunibu kiaki, nawa kuīnā. Haskaya ha nawa kuī hukī uī kubirana.

Tewe tiki axta pixta raka: ixkiri, ixkiri ikaya, ha nawa kuīnē tsakanū iwanā apauni kiaki. Ha tsakanū iwanā hiwe teweti besti tsakaya betxitā, kapauni kiaki rami kainirā. Ha rami kaini, unu tau tatxa merā hiki pauni kiaki.

Pae nawa/Kakiuma (Francisco Peres Vieira Kaxinawa)

YUBE NAWA BUSHKA

Yube nawa bushkarā eskani kiaki; ha yube nawa bushka ramirā. Usherā hayama ipauni kiaki. Haskaya ha yube nawā ibuānā ma bēkū nawa retemis ipauni kiaki. Haskawa miskē ha yubekā, hawē pui hanubi hune betxi nishū, uīmama ushakē habe itā, itāmis. Ha pui ushakē peu tātāmis. Haskaya ha pui bestētā mea; mewa nabukē:

- Tsuā ea me birā, birani mēkāi! Iwanā, nane nisashū hawē kētiki maeni kiaki.

Haskawashū hawē risi namā tsaūni kiaki. Haskawatā tsauwā, mexuaya ushama raka xini kiaki. Haska rakashū nīkanū, unu nibi tutusu iki taeaya, banai nīkani kiaki, bekua rakashunā. Haskaya bepeshetā uīni kiaki. Haskaya yubekā usha mekāi ishū nīkai niama kiaki, ha pui hawē naneki meshpukū ika raka uīyamarā. Haskaya ha huni tsitsaukāi, usha mekāi ishū nīkai ikaya, ha

puĩ nane metã bemandi kiaki.

Puĩ haskawa kairã, unu kakunĩs kani kiaki. Haskaya ha aĩbu natsautã uĩnũ kairã, unu teke rasi binutã nixmani kiaki. Haskaya ha aĩbu iki:

- Hanushũ kaya ea aki imismẽ! Ika rakani kiaki.

Maná (José Jacinto Sergio)

NAĨ MIYUI

Naĩnã ui inũ ika mexu rakakẽ, nai keyui kiki ika, kashũ huni txakatã atã, shunuwã mebiki mẽtsiswẽ besti betã rakani kiaki. Ha mẽtsisĩ betã runushũ uĩnũ, bepena kainaya, ha nãi iki:

- Nairã, keyuamaki ika butumis kiaki.

Muru (Francisco Sudenir Paulino Kaxinawá)

BAPA IA MITUYA

Bapa ia mituyã huni kuĩ aĩbu binirã, eska pauni kiaki. Ha hawẽ aĩ habe ushakĩ ẽ pĩtsi ai ishũ yuixina, kapauni kiaki. Kai pashku kaya hepe shabanu nukutã, hepe peshte, peshte atã, hamamaki rakatã; ixi, ixi iwanã hawẽ buska nu, maweresh, maweresh iwanã pabu xarabu niri, niri apauni kiaki. Haskawatã habia ana hepe peshtetã, kẽpax watã haki nane, nane abirani hui nukutã. Ha aĩ inũ, rais aĩbu hatu txã ashũ pauni kiaki. Haskaya ha rais aĩbuã bawa shũkĩ; shuikĩ, huakĩ ashuãnã, piama ipauni kiaki. Haskawa shuna piama tsaubai, bari kaya nuya kaini kai, hawẽ txitxĩ hiwetã pẽ itã:

- Txitxĩ!, Ẽ husurã! Ikaya.

Hawẽ txitxĩ naki iwanã, ha hashpa rakakẽ hãreuwa shea pauni kiaki.

Tuĩ (José Adão Kaxinawá de Lima)

AĪBU SHAPUYA

Aĭbu bai shubu anishũ, hawě ahapu besti apauni kiaki. Ha shapu akinã: shũteshkĩ, pukuwakĩ, turu akĩ, apauni kiaki. Yuměki kene kinã, Yube sheni hawě xumu merã inawa nishũ, ha uĩkĩ apauni kiaki, kenekĩ sãkãwã kinã.

Haskaya hawě bakě kena kuĩnã, habia yube ipauni kiaki.

Ha bake ixta ma ewatãkĩ, hawě epa yuini kiaki:

- Epã, ea kespĩ washuwě! Aka. Ashuni kiaki. Kespĩwa shu-na kashũ apauni kiaki: xini tsakakĩ, bepukuru tsakakĩ, haskai nishũ ibuã yube inawamis betxini kiaki. Mania betxitã:

- Eil, na runu mania/burua! Itã hawě kespĩ bitã, tima yama kiaki. Haskawa ha yube sheni; sha iki manikě. Henebãi ana xini tsaka ketani, ana txĩtũ kirã uĩyãnã, habianus mania uĩyama kiaki. Haskaya na runu mania ishũ tsakani kiaki. Haskawa ha runũ yume yuini kiaki:

- Ana ea tsaka yamawe, mĩ ě shutakirã! Aka. Nĩkamas tsakani kiaki, haskaya ha runũ yuikĩ:

- Mĩ puběkaya mekãi mia kukix nawa amai kashanũ! Ani kiaki. Hawě shuta yuikinã.

Haskawa xĩshũ iukĩ, manã shabakã hawě shuta peã shubu amani kiaki. Ha peã shubu watã, hawě shuta yununi kiaki. Bai kayawa tawě ishunã. Haskawatã hawě shuta yuikĩ:

- Shutã, manã tanakĩ, nĩkakĩ, uĩ pewa tawě? Aka kani kiaki. Ha yuiya keska, manã tanakĩ nĩkakĩ, na uĩ pewakĩ, nĩkakĩ akũ bãikĩ.

- E!, e!, e! ikai nĩka birani kiaki. Haska nĩka birani ana hawěri hukĩ, hawě shuta shei atuxini kiaki.

- Shei!, shei!, shei! ...

Ibã (Francisco Paulino)

YUTXI NAWA

Hawě bakebe hiwearã, hawě pitirã yutxi besti ipauni kiaki. Meribi kētiya ipauni kiaki, haki hawě babawã yutxi washūmisrã. Ushai buxiãburã, ha betsabu piaya kayarã, ha kumã ixparãñã, hawě yutxi pi baxiku pauni kiaki. Hawě yutxi besti keyutã kapauni kiaki, hawě bakeki nukuirã.

Haska kaini ka, hawě bake namã usha raka, ha babawã isũi butu kawãkĩ pema pauni kiaki. Ha butu kawãkĩ pema;

- Ixkiri, ixkir, ixkiri! Itã. A, yuxĩ maki, ě hua ikai ikaya. Hawě bakẽ yuikĩ:

- Ę huai ikama, hanu raka mĩ ikai epã! Apauni kiaki.

Yube (Aldenilson da Silva Kaxinawá)

Shětsĩ ika miyui

Shětsĩ ikarã yuxibuki, matsi yuxiburã hatũ matsi bei kiki ishũ hatu yui imiskirã. Keweirã shětsĩ txatxiřĩ imiski; yutã nukushanũ imiski, keweirã eskamis kiaki, yameki kawanirã:

- Ę kukã, ě kukã! ě hari kai! ě kukã matsĩ kini nukui! ě kukã, ě kukã! hari txi wawe! ě kukã. Haskai imis kiaki Shětsĩ ikarã.

Kãkã Tashu Bane (Aldeia: Bom Jesus - Município: Jordão)

KAKÃ TASHU BANE

Kakã tashu bane inũ, Ruã kayã, nukutã hãtxaira eskani kiaki. Shubuwa tãxina hamerã hikika nukutã, hawě shubuanu nukutã hãtxawakĩna:

- Mĩ tsuamẽ? aka,

- Ę eaki! Aka.

- Tashniyuwe! mĩ tsuamẽ? Aka:
- Ę eaki! Ani kiaki. Haskawa hikitã habe hãtxai:
- Mĩ miamẽ, na miki kasheaibu ẽ nĩka misrã!
- Ę haki! Aka.
- Peki haskakena! Mĩ kenarã mĩ harakirimẽ? Aka.
- Ę Ruã kaya Baneki! Aka.
- A mĩ ẽ shutaki, ẽ kakã tashu Baneki! Ani kiaki. Haskawatã nũ haratu iuwa mekãi nukũ txixni mesha nawẽ, nũ haratu txixni tatsis mekãinã!

Ani kiaki. Haskatã ha Kakã tashu banẽ yuinaka xarabu ashuwã, beni kiaki. Haskawa shuna beayarã, hewẽ aĩ benimaya, hawenabu hashpai keyushũ uĩnibu kiaki, haskawaisma, yuinaka xarabu ashũ beayarã.

Tomás Rodriguês Kaxinawa (Rio Purus)

HUNI USHE KAINI

Ha huni hanubi hawẽ pui betxinishũ, ushakẽ txutamis, ha aĩbũ xinakĩ:

- Tsuã ea txutai imismẽ? Ishũraki xinãmis. Usha tani besteã txibixtũ bestẽmis.

- Tsuã ea aki imismẽkãi? Itã. Hawẽ unãkatsi nane ẽ nisai ishũ, nisashũ tsinikĩ kẽtxa matawatã, ha barikai mexu kiranaya, ushakatsi inakĩ, ha nane kẽtxaki bushũ meshpukũ ika rakani kiaki nĩkairã. Usha keska hanua, ha huni ma ushaki ika, hushũ txutani kiaki. Haskaya aibũ:

- Mĩ tsuã ea aki imismẽ, txutakina? Ishũ tushku tima nanewẽ bemani kiaki. Haskawa butui kuxikãĩ ùpashwẽ betxuki bia, bia- ma inikiaki. Hanua hawẽ txaĩ bekũ nawa retetãtamis raki, ana rete tanũ ika kaya raki:

- Ę mibe kai txaĩ! Aka.
- kayamawe! Aka.
- Hamaki ẽ mia manaikai! Aka.
- Haskakenã kayuwe! Abaini kiaki. Hanu bari kaya ushani- bu kiaki.

Hanua penaya, ana bunibu kiaki, hanua bari ikainaya, unu shēpā sharaibu uītuxi nibu kiaki. Ha shēpā sharai, buā buānaibū, besti txai besti kawanaya, hawē shēpā repemani kiaki.

Pedro Roberto (Rio Purus)

YUTĀNEWĀ

Eska yama kiaki sheni paburā, hawē txaĩ pani shubua birāna, txaniama kiaki barikayarā. Haskaya hawē txai iki:

- Haskakenā mexukiri, eā ē mia ashūikai iyama kiaki. Haskaya penatimakayama kiaki, haraki shubu merā tsaushū kuma mawa yama kiaki. Unuraki tsais katā, benishū nīkaya, huyama kiaki; yutā newānā. Eskatā uiyānā, yuxī keska sheni, meshu sheni kirani kiaki. Haskaya bis iwanā, hawē txara bitā, ayama kiaki: shumespukinā. Haskawatā, tashni kirayama kiaki, hatu yui tanū ika huirā. Hiwetā nukutā hī!, hī! iki rakakē, hawenabu hushū yukabu txani yama kiaki. Haskaya bushū uīyaburā, yutānewā ini kiaki.

Yawa Rika (Aldeia: Flor da Mata)

NETE BEKŪ

Na Nete yushabu hawē kena: Nete Bekū mā, unā kubirani, ē yumākī tese washuki. Ha nete bekūnā yushabu pixta ūisma, bekua tsaukē, ha hamapai xarabu meni buma xarabu beshū:

- Hawamē narā, haskawa timē? Ishū uīmabu.

- Hani! Ishū hatu mebitā, tsumashū mebaikī, na shetekī atā hatu yuipauni kiaki. Na nukū yunu xarabu kena hatu yuikī, haskawashū atibuma hatu meniwakinā. Na nukū yunu xara-

bu haskawashū, piti xarabu hatu yui pauni kiaki. Na atsa pikī haskawashū piti, na mani xarabu haskawatā piti hatu yuikī, na sheki haskawashū piti hatu yuikī, na pua, yuxu, kari, na tama hati kena inū, haskawatā piti xarabu hatu yuikī, na nukū rau kuī haska hatu yuikī, na yuinaka xarabu mī pia haskamis hatu yuikī, na baka xarabu kena inū, habu mī pia haskamis hatu yui pauni kiaki.

Shane Txawawā (Aldeia: Ni Nāketapa)

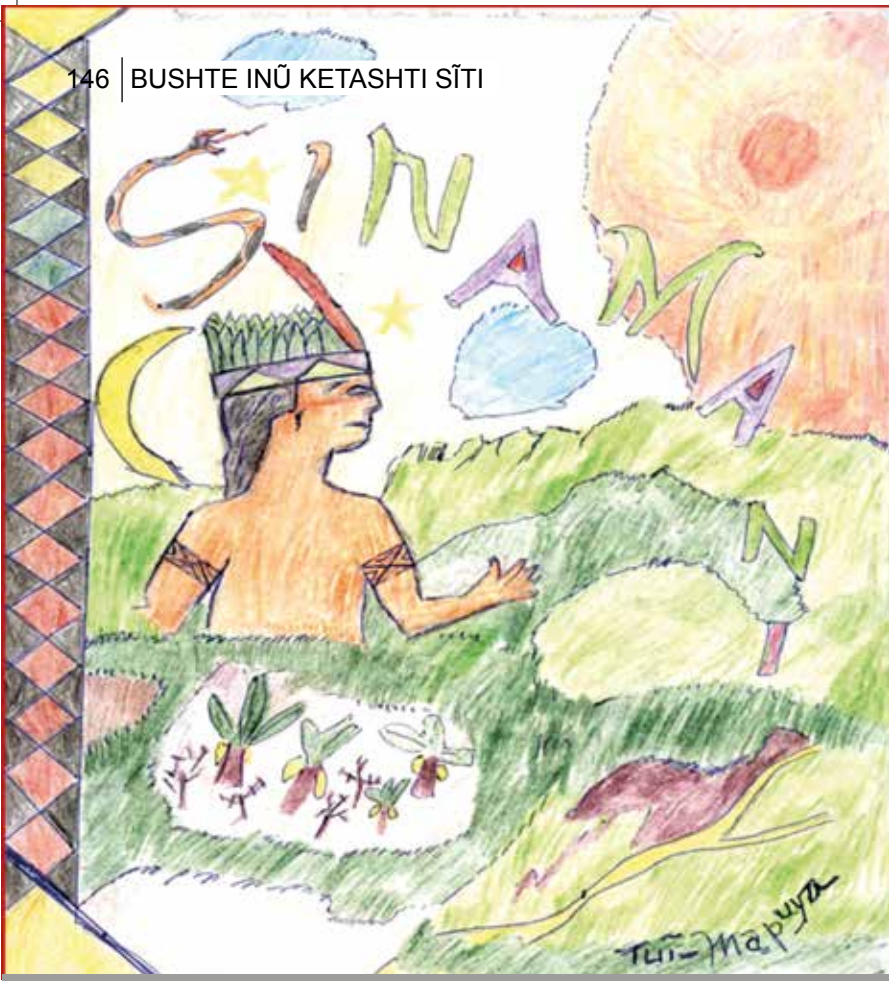
XINU INĪ

Nukū rau kuī nū hawē shushamis, ē miyui tese washuki: nia xinu inī inū, nea xinu inī hayaki. Nia xinu ininā; mī Isu pikī, Ru pikī na xinu kuī huashū shana pueai, matsiai manama, mī pimis habianuri mia uīmakī, mia mema, na bushka pepei, na yameki mī ushakāi; xinu xarabu uīkī. Mī haska namairā, unātiki: ē xinu nisūi iki mēkāi ika kashu, ha xinu inī buris ashū; bixki bixki ashū, shete tiki.

Haskawatā hawē pei itxapa bishū kētiki ūpash yabi yuakī, unu tuxī pewatā hawe butix butix iki, na hawē naxi tiki. Hanū kāi ha nea xinu inīnā, hawē yume huni besti atiki, máxima kinā.

Aību bake mī hawē naximarā mawa huni buya uīnana txakayama mis kiaki.

Shane (Aldeia: Verde da Floresta)

SINA MANIA MIYUI

Nuku sheni pabu hiweaburã eska paunibu kiaki; huni betsa rau txakabu meni hiwearã. Ha huni betsa rau txakabu menirã, hawẽ kenarã; Sina Mania ipauni kiaki. Ha huni raumatũ hatu raũkinã, e iskawã hatu akama, hamapai haki yauxiabu hatu apuni kiaki. Hamapai haki yauxiabu, hatu raũ bainirã, piaya kapauni kiaki. Ha piaya ka ibai huarã, ma rebua sãĩ akaibu uĩ tuxi pauni kiaki.

Ha piaya katani nuku tuxiayarã, aĩnẽ yui pauni kiaki:

- Nukũ harã, haskarakiai kuxis kawã rebuwa kirã! Aka.

- A, haskai kuxiskawã rebuaraka, na ea ã irumapa ã ipanãnã? Ituxi pauni kiaki. Haskatã:

Txakabu ea yuiyama, hanu yuinaka ã beshuki, ea bawashũ beshũriwe pinunã? Aka. Ia itã shui shunaya:

- Ē raki kasha yutāti! Ika. Ipauni kiaki, hawē pia rāka atā tsumatā; saku, saku iki, he, he, he! iki, shanū, shanū iki, unu hī itā henetā. Haskatā pi pauni kiaki. Ha yuinaka bexiā keyu pitā, hawē taeshū hatu raū xará katsi, hatube ikatsi hawē aī yui pauni kiaki:

- Shakarī mī haibube ana ē iki kai! Aka.

- Itāwē? Aka. Kapauni kiaki. Haska ha habuya hiwearā, ma betsa raūwā rebu xīkenā, rate kani. Ha ratekī uīkī, nīka kani:

- Tua huai, Sina Maniarā! Ika usha buma maniabukē. Haskai maniabū hatū risi rapi nitā:

- Ebe ipixtayuwe! Ituxiaya.

- Ei, yuxīki! Akabu. Rami, ramikī hatu nīkamakī akubaini unu teke xarabu reti atani, ana txītū kiranaya.

Aību rabetā betxitā yubaka nibu kiaki:

- Nuku raū tiruki, amanawē! Itā. Hari mākā biwe itā, ha mākā nusha maniabukē, hatu rapi nitā ituxini kiaki:

- Ea hubū yuwe! Ika reni kainais ani kiaki; mākāwē bepus kinā.

Haskawa:

- Ei! Ika sheke kainaya:

- Inariwe! Ishū metsūtā risī kerū akabu, ikawā pauni kiaki, bexpiwabu natia tsau sheniarā:

- Hatū apaí iki mekāi, awa txikā beixameirā! Hatū apaí iki mekāi, txashu txikā beixameirā! Hatū apaí iki mekāi yawa txikā beixameirā!

Yuinaka xarabu yuitā, yunu xaraburi yuini kiaki:

- Hatū apaí iki mekāi, sīti mani teshu beixameirā! Hatū apaí iki mekāi, bekā mani teshu beixameirā! Haska xarabu yui keyutā:

- Hanū butu yunū itā butu pixta kawanaya, ha aību betsā ani kiaki. Mākāwē tsā aka:

-Ei! Ika sheke kainaya:

- Ina yuwe! Ishū metsūtā ainini kiaki. Haskawa ha inatā, bexpiwabu natia tsau shenishū, habia betsa yuishu keska yuini kiaki: yuinaka xarabu inū, yunu xaraburā. Haska yui betanā hatu txutai ixinunā, ma penai ikaya hupauni kiaki. Haska xini piaya katanū ika, hawē pia bitā hura tuis, tuis asheni:

- Shakarī ē piaya kai! Aka. - Katawē! Aka. Haskatā hawē pia mespu shenitā karā. Yuinaka xarabu apauni kiaki: yawarā, txashura, awarā, rurā, xinurā haska xarabu atā. Tsamī tetū washū nane keyutā hupauni kiaki, hanushū minīkamis anu kepī birā,

birāki atā. Hanushū ana bekī unu mani sere tana sheni baunaya; Sina Maniarā uwa kawanai ishū uī nubū, ha aību mexini kanu, tetū betsa tsāu shutani kiaki.

Haskatā ana tetū betsa bitāshū, aību betsa tsāu shuni kiaki. Haskatā ana betsa bitāshū hawē aī kaya kepī shūpauni kiaki. Haskawa tāxiānā, usha tāxiā keska mani pauni kiaki, yuinaka akū bexiānā. Haska manikē, mani teshte paunibu kiaki, ha yui-naka pitā neshu katsirā.

Hatū miyui keneshu: Tuī (Josimar da Silva Samoel Kaxinawá)

HUNI KUÏ

NUKÛ SHENI PABU MIYUI TESE XARABU LITERATURA

Na tsamĩ una kene kinã, habia nukũ hãtxa meni kũkãikatsi axiãbuki. Na habia unurirã, habia kenewẽ hãtxa kaĩtirã. Nuku Huni kuĩnã nũ itã rabe mae anu hiweabuki, habiati keyurã ma nũ 14.000 hayaki. Haskakẽ na unurirã, habia nukũ beya xarabu yusinãnã kaĩkatsi nũ aki ikanai, una xarabu kene kinã.